

Pulk. J. PETRUITIS

KAIP JIE MUS SUŠAUDĖ

VALSTYBINĖ LEIDYKLA KAUNE

SPAŠTAI

Seniai jau nujaučiau, kad jie mane areštuos. Petras K. ir kiti mūsiškiai jau prieš mėnesį laiko surinkti. Dabar beliko vienas klausimas: ar jie išduos visas mūsų darbų paslaptis, ar ne? Ką dabar mes, likusieji, turime daryti? Daugelis mano bendradarbių gali pabėgti arba pasislėpti, bet aš jokių būdu negaliu to padaryti, nes liktų vaikai, tėvai ir visi artimieji, kurie galėtų labai nukentėti. Mūsų nusikaltimas komunistų valdžios atžvilgiu nepaprastas — pasigailėjimo nėra ko belaukti. Neramumas didžiausias, nebežinau kas daryti.

Sesuo Onutė pranešė, kad mama susirgusi. Važiuoju drauge su seserim į Radviliškį jos aplankyti. Mama gali numirti, o mane sušaudyti — reikia bent atsisveikinti. Motiną radau labai sunkiai sergančią, veik mirties patale, tačiau ji, netikėtai mane pamačiusi, labai apsidžiaugė ir šiek tiek sustiprėjo. Be to, gydytoją parvežėme ir vaistų, kokių buvo galima gauti, nupirkome.

Vieną naktį, pas mamą miegodamas, sapnavau sapną. Rodos, Alytuje, lyg kokioj daržinėje ar

klojime, radau pelais užpiltą didžiausią krūvą lietuviškų sidabrinių pinigų — po litą, du ir po penkis.

— Tai labai blogas sapnas, vaikeli, ypač sidabriniai pinigai. Turėsi iškentėti daug daug nelaimių ir vargo, — paaiškino man motina, galvą linguodama.

Mamytė prižadėjo melstis, kad Visagalis palengvintų visas galimas mano nelaimės ir kančias.

Pasimatęs su savo senais tėveliais, broliais ir senaisiais bičiuliais radviliškiečiais, grįžau į Alytų daug ramesnis.

Gruodžio 24 d., jau visiškai sutemus, užaina pas mane vienas pažįstamas, kuris pakviečia mane užėti į geležinkelio stoties bufetą alaus išgerti, kol šeimininkė paruoš kūčių vakarienę. Iš karto nesutikau, bet jis įkalbinėjo užsispyręs. Einant pro mišką, prie pat geležinkelio stoties, radome bestūkstantį lengvą automobilį ir patamsyje stovinėjančius kažin kokius žmones, kurių vienas, pastojęs man kelią, pusbalsiu paklausė:

— Tamsta pulkininkas Petruitis?

— Taip, — atsakiau.

— Sėsk tamsta į automobilį. Esi areštuotas.

Automobilyje sėdėjo dar du rusų bolševikų tipo vyrai, bet neuniformuoti. Jie tuojau apkratė mano kišenes, ieškodami ginklo. Po to, nieko nelaukdami, paleido automobilį visu greitumu per Alytų Kauno kryptimi. Pravažiavome pro pat mano butą. Prašiau, kad leistų pranešti namiš-

kiams, bet neleido. Pasakė, kad galėsiu pranešti iš Kauno telefonu. Iš viso su šoferiu važiovome penkiese. Aš sėdėjau galinėj sėdynėj suspaustas tarp dviejų asmenų: vieno ruso ir kito kažin kokio Valaičio, švariai apsirengusio vidutinio amžiaus žmogaus, kuris vadinosi mūsų automobilio grupės viršininku. Asmuo, kuris mane iškvietė J geležinkelio stoti, dingo. Nors nebuvau per daug susijaudinęs, bet jaučiau, kad širdis plaka gerokai pagreitintu tempu.

„Pagaliau sučiupo, sučiupo nakties metu, slap-tai, kad kas nors nepamatytų, — manau sau. — Jei dar tas mano pažįstamasis, kuris mane iškvie-tė, ne saugumo buvo pasiūstas, tai gal tiek bus geras — praneš namiškiams. Bet jei saugumo buvo siūstas, tai, žinoma, nė šuo nelos apie mano suėmimą — būsiu gražiai dingęs be žinios“.

Kaip dabar paaiškėjo, taip ir buvo: minimas asmuo „garbingai“ išlaikė visišką paslaptį. Apie mano areštą niekas nesužinojo.

Mano palydovai pradžioj tylėjo, vėliau pra-dėjo kalbėtis rusiškai.

Automobilis mauna visu smarkumu.

— Kaip tamsta patamsyje mane pažinai? — paklausiau lietuviškai tą poną „draugą“ Valaitį.

— Aš tamstą mačiau vakar ir užvakar, bet tamsta buvai išsigėręs ir ne vienas, tai aš nenorė-jau tamstos trukdyti, — mandagiai atsakė Valai-tis, siūlydamas man iš savo sidabrinio portsigaro

surūkyti papirosą, kurio, žinoma, nepasididžiavau paimti.

Pradėjus rūkyti ir kalbėtis, kiek jaučiau pasidarė.

„Teisybė, — pamaniau sau, — V. B., vadinasi, nemelavo, pranešdamas man, kad jį išpėjo raudonarmietis kapitonas, kuris pas jį buvo apsigyvenęs, patarti Petruičiui viešai nesirodyti, nes Kauno saugumo valdininkai tyką jį suimti dėl jo populiarumo Alytų. O būtų gerai, kad taip iš tikrųjų būtų, kad tik dėl mano populiarumo ir praeities būčiau suimamas. Gal taip ir yra, gal dar jie nieko nežino? Gal suimtieji mano draugai nebus manęs išdavę? Na, tiek to. Pažiūrėsiu, kas bus, kai nuveš“.

— Šiandien Kūčių vakaras, — sakau Valaičiui, — mano namiškiai labai rūpinsis, kodėl nepareinu vakarienės — kūčių valgyti. .

— Taip..., nors aš nepripažįstu nei Kūčių, nei Kalėdų... Bet nieko nepadarysi: seni žmonės laikosi tradicijų, — išdidžiai filosofiniu tonu paaikškinu Valaitis. — Tamsta nebūsi paleistas nei ryt, nei poryt. Aš iš savo pusės galiu tik tamstai patarti iš karto pasakyti visą teisybę, tai bus daug geriau.

Automobilį šoferis spaudžia, kiek tik gali. Jau ir Aleksotas, tiltas per Nemuną, Kranto gatvė. Laisvės alėja nevažiuoja, bet pasuka į Duonelaičio gatvę. Privažiuojame prie saugumo rūmų vartų iš Parodos gatvės pusės. Automobilio neatidaro,

bet signalizuodami laukia prie kiemo vartų. Pagaliau iš kiemo atėjo vienas raudonarmietis, sargybos viršininkas. Patikrinęs kažin kokią Valaičio popieriuką, įsakė sargybiniui raudonarmiečiui, kuris su automatiniu šautuvu stovėjo prie kiemo vartų iš vidaus, atidaryti vartus. Autobomilis įvažiavo į kiemą, geležiniai vartai užsidarė. Valaitis iš automobilio išlipo vienas ir nuėjo. Kiek palaukus, sugrįžo, liepė man išlipti iš automobilio ir eiti paskui. Bolševikas, su kuriuo sykiu atvažiuojom, ėjo iš paskos. Plačiais laiptais palei saugumo rūmų sieną nusileidome žemyn, pasukome kairėn, paskui vėl tiek pat pasikėlėme aukštyn. Bolševikas pasiliko koridoriuje, o mane Valaitis navedė į budinčių valdininkų didelį kambarį, kurio langai išeina į Vytauto prospektą ir kuriame aš jau nebe pirmą kartą buvau buvęs su tam tikrais reikaliukais ne savo noru ir valia. Tas kambarys man labai gerai pažįstamas. Beveik niekas jame nepakeista: tas pats didžiulis ąžuolinis rašomasis stalas įstrižai kampo palei langą tebestovi, ant stalo telefonas, vandens grafinas, stiklinė, rašalinė, peleninė, kupina nuorūkų, ir keli popiergaliai. Langai rudomis uždangomis užleisti. Tik ant sienos, vietoj Smetonos, kabo Stalino, Molotovo ir Markso paveikslai.

SAUGUMO RŪMUOSE

Kambaryje buvo tuščia. Sieninis laikrodis išmušė vienuolika. Gatvėje dar tebegirdėti judėjimas ir kalbos. Ten Kalėdų išvakarės. Valaitis man liepė sėstis vienam kampe, kur stovėjo kėdė, atokiai nuo stalo ir nuo durų, o jis pats paskambino kažin kam telefonu, pranešdamas, jog: jis grįžęs laimingai, parvežęs sulaikytąjį ir kelionėje jokio incidento neįvykę. Po pusvalandžio atėjo du jauni vyrukai, kurie, pasisveikinę su Valaičiu ir išklause jo pranešimo, jog nesusipratimų neįvykę, liepė mane nuvesti į antrąjį aukštą pas kažin kokį Trinkūną.

Antrame aukšte įvedė mane į pailgą siaurą kambarį su vienu langu, kuris taip pat išeina į Vytauto prospektą. Kambario viduryje suglausti du ilgi stalai, o prie lango ant stalų netvarkingai suversta didžiausia krūva aplankų su dokumentais. Ant sienos kabo didelis rusiškas žemėlapis. Kairėj pusėj už vieno stalo sėdi tamsaus pailgo veido, į užpakalį sušukuotais ilgais plaukais, stambianosis, maždaug 30 metų vyras, tur būt, tas pats Trinkūnas. Jis kažin ką labai atidžiai rašo. Nė kiek nenutraukdamas savo rašymo ir nepažvelgdamas į mane, jis stipriu baritonu paklausė:

— Ar pulkininkas Petruitis?

— Taip, — atsakiau.

Po to parodė man kampe palei duris stovinčią kėdę. Atsisėdau. Kitoj dviejų stalų pusėj sėdi

gan graži jauna geltonplaukė, aukšta, grakšti, linksma panelė. Ji tikrina kažin kokius sąrašus, nuolat rusiškai kalbina Trinkūną; sako jam, kad jis, versdamas iš lietuvių kalbos į rusų, klaidų pridaręs, kitaip sakant — koketuoja. Bet tas Trinkūnas nekreipia dėmesio į jos koketavimą, tik įsikniaubęs dirba savo darbą, ir tiek. Vėliau sužinojau, kad jis buvęs technikos mokyklos mokinys, sėdėjęs kalėjime už komunizmą. Panelė ir toliau nesiliauja užkabinėjusi rimtai dirbančio ir papirosą rūkančio Trinkūno. Ji, priėjus prie žemėlapių ir koketiškai besikraipydamą, ant guminių blizgančių su aulais batų kulnų besisukinėdama, prašo Trinkūną, kad jis padėtų jai surasti Rovno miestą, nes ji nežinanti, kuriai „oblastei“ šis miestas priklauso, o ten reikia vieną bylą pasiūsti. Trinkūnas ir dabar nereaguoja. Po to, pasisukusi į mane, nusišypsojo, parodysi man porą eilių baltų dantukų, rusiškai paklausė:

— Gal tamsta žinote, kurioj vietoj reikia ieškoti Rovno miesto?

— Vakarų Ukrainoj, prie Pinsko, — atsakiau.

Suradus Rovno miestą, nežinau kodėl — padėjo man vokiškai; tur būt, norėjo pasigirti, kad ji ir vokiškai mokanti kalbėti.

— Danke sehr, sehr gut!

Nieko negaliu įsivaizduoti, kas toliau darysis. Gal tas rimtasis „draugas“ Trinkūnas ir bus tas didysis ponas, pas kurį mane atvedė? Keista savijauta. Sėdžiu sau laisvai, kratos nedaro ir jo-

kios ginkluotos sargybos nematyti. Nors pabėgti neįmanoma, nes apačioj visos durys ir vartai užrakinėti ir sargybiniai su automatiniais šautuvais sustatyti. Šiaip ar taip, bet nieko baisaus tuo tarpu nenujaučiu.

Tik staiga durys prasiveria, ir į kambarį įeina du vyrai: vienas raudonarmiečių karininko uniforma, su vienu pailgu keturkampiu (špalu) ant apykaklės, aukšto ūgio, šviesaus apskrito veido, gan dailus, apie 25 metų vyras. Antras — civilis, pilku kostiumu apsirengęs, neaukšto ūgio, storokas, tamsaus apskrito pilno veido, su akiniais, bet panašus į žydą. Vėliau sužinojau, kad jis iš tikrųjų yra Kauno žydas Razauskas, kvotų skyriaus viršininkas. O karininkas, GPU kapitono uniforma, Dunkovas — ypatingai svarbioms byloms karo tardytojas. Tai į šių dviejų rankas ir yra patekęs mano ir kitų nelaimingųjų žmonių likimas. Dabar jau instinktyviai pajutau, kad čia yra tie patys, kuriems aš ir esu reikalingas. Pats nepasijutau, kaip atsistoju ne iš pagarbos ir gal ne iš baimės, bet nežinau kodėl... Trinkūnas jiems rusiškai pasakė:

— Čia yra buvęs pulkininkas Petraitis.

— A, labai malonu, — žydas Razauskas kreipėsi į Dunkovą, — tai nepaprastai įdomi asmenybė, kuri mums šiandien labai reikalinga. Žinai, tamsta, tai ta pati asmenybė, kuri nuvertė demokratinę buržuazinę Lietuvos valdžią ir pastatė fašistinę Smetonos valdžią, sušaudė Lietuvos komu-

nistų partijos Vykdomojo komiteto narius: Požėlą, Čiorną ir kitus, paskui vėl bandė nuversti Smetonos valdžią ir pastatyti Voldemarą ... Tai nepaprastai įdomi asmenybė, — dar sykį pakartojo.

— Nagi, pasakyk tamsta man, ar daug sušaudei raudonųjų vadų ir komisarų? Ar galėtum suskaityti? — visiškai arti prisiartinęs pašiepiamai klausė mane Dunkovas. — Na, ko „mat - mat“ šypsais dar, sakyk!

— Be teismo aš jų nešaudžiau. Iš viso pas mus, Lietuvoje, niekas be teismo nebuvo žudomas ... — sutelkęs visą savo rimtumą veide, atsakiau Dunkovui.

— Me-e-luoji, meluoji! Sakyk teisybę! — užsimojęs kumštį man į panosę, rėkė Dunkovas.

Maniau, kad šveis, bet nesudavė.

Trinkūnas ir panelė toliau sau rašo, lyg čia visiškai nieko nebuvę. Judėjimas Vytauto prospekte visiškai aprimo, ir iš gatvės pro langą jokio garso nebegirdėti. Matyti, jau gan vėlus laikas. Susipažinimas su Razausku ir Dunkovu manęs nė kiek nenugąsdino, priešingai — nuramino.

„Aha, — manau sau, — jūs, broliukai, apie dabartinį mano darbą nieko nežinote, o kaltinate mane tik už praeities veiksmus. O aš iš praeities nuodėmių mokėsiu šiaip taip pasiteisinti“.

Razauskas kažin ko paklausė panelę, Dunkovas davė kažin kokių nurodymų Trinkūnui ir pasakė jam, kad jis būsiąs savo kabinete iki 7 val. ryto. Paskui jau daug švelniau kreipėsi į mane:

— Prašau eiti sykiu su manim.

Aš ėjau greta Dunkovo, iš paskos ėjo Razauskas. Pakilę į trečią aukštą, užėjome į Dunkovo kabinetą Nr. 46. Didelis kambarys, dviem užlaidomis aklinais užleistais langais, stipri elektros šviesa, didelis rašomasis stalas prie pat lango, prie vienos sienos pastatyta medinė, prie kitos nedegamoji spinta. Dunkovas atsisėdo už rašomojo stalo, iš portfelio išsitraukė visą pluoštą prirašytų popierių. Razauskas atsisėdo kitoj pusėj stalo ant minkštos kanapos prie sienos iš dešinės. Manė pasodino atokiai nuo stalo prie durų, dešinėj pusėj, prie staliuko, ant kurio stovėjo didelis grafinas vandens ir stiklinė. Dunkovas tuojuo pasiūlė man rusišką papirosą, kurį paėmiau ir su didžiausiu malonumu ėmiau rūkyti. Razauskas, nors ir žydas, nieko nelaukdamas, gryna rusų kalba, be jokio žydžiojančio akcento, pradėjo kalbėti:

— Štai ką, ponas Petruiti, aš tamstai pasakysiu. Nemanyk, kad tamsta esi senas žmogus, o mes dar per jauni ir nemokėsime tamstos kvosti. Neužmiršk, kad tamsta ne pirmutinis ir nepaskutinis. Daug mes turėjome įvairių žmonių. Aš apie tamstos kontrrevoliucinius veiksmus turiu visus duomenis, kaltinamosios medžiagos net per daug turiu. Ir tamstai ir mums bus daug geriau, jei tamsta neleisi pavartoti prievartos priemonių, nes tai nei mums, nei tamstai, kaip senam žmogui, nesudarys malonumo. Jei tamsta iš karto pasa-

kyši visą teisybę, ir mums ir tamstai bus daug lengviau. Mes pakankamai turime įvairių priemonių priversti teisybę pasakyti. Manau, kad ir tamsta sutiksi su tuo, kad užsispyrėliams reikia pavartoti ir represijas. Taigi, dabar tamsta ir malonėk papasakoti tardytojui visą teisybę apie tamstos kontrrevoliucinį veikimą, būtent: ar tamsta važinėjai į Šiaulius, Kauną ir Vilnių. Čia tardytojas viską smulkiai užrašys, o aš vėliau patikrinsiu, ir dar kelius kartus patikrinsiu, ar visą teisybę tamsta pasakei.

Po to Razauskas tuojau išėjo, palikdamas mus vienus du su tardytoju Dunkovu. Razauskui kalbant, Dunkovas taip pat netylėjo, bet, vaikščiodamas po kabinetą, pertraukinėjo jo kalbą, stengdamasis tiksliau išaiškinti man jo mintis, kad geriau suprasčiau. Nors jau ir gan aiškiai buvo man jų pasakyta, jog jie pakankamai žiną mano dabartinį veikimą, tačiau man vis dar atrodė (kadangi aš labai norėjau, kad taip būtų), kad jie nieko dar nežino.

PIRMASIS TARDYMAS

Kai likome vienu du, Dunkovas pirmiausia išsitraukė „FM“ sistemos revolverį — naują brauningą, neskubėdamas patikrino šovinius ir pasidėjo jį ant stalo. Paskui apžiūrėjo savo rankinį naują laikrodą, kurį, matyti, neseniai buvo įsigijęs. Davė man dar vieną papirosą ir, užsidegęs, visiškai žmoniškai pradėjo kalbėti su manim.

— Pasakyk tamsta man, kokia pažintis sieja tamtą su gudų lietuvių raudonosios armijos vadu generolu Kovaliovu? Kaip tamsta su juo susipažinai?

— Su generolu Kovaliovu drauge baigiau Tifliso karo mokyklą. Didž. karo metu tarnavom vienam pulke iki pat karo pabaigos. Buvom labai geri draugai, — atsakydamas pamaniau, kad gali būti dabartiniu metu ir labai pravarti man pažintis su tokiu aukštu raudonosios armijos asmenim, kaip generolas Kovaliovas, bet labai apsirikau.

— Tamsta norėjai su juo pasimatyti, rengis net į Minską važiuoti, bet nespėjai? Jis gavo kitą paskyrimą — Charkovo karo apygardos viršininko.

— Taip, — trumpai atsakiau.

— Taip, taip — jis pas mus, raudonojoji armiją, yra labai didelis žmogus, autoritetas.

Paskui Dunkovas pradėjo rašyti visus formulus ant blanko: pavardę, vardą, tėvo vardą, metus, užsiėmimą, kokiai partijai priklausiu ir t. t. Tik tikybės nereikėjo pasakyti.

Po to turėjau pasakyti, kas mano artimiausieji draugai. Į šį klausimą jam suminėjau įvairių komunistėlių pavardžių, su kuriais buvau pažįstamas, ir šiaip reikšmės neturinčių pavardžių, tik nė vienos pavardės nepasakiau, kuri turėtų ką nors bendro su mano byla. Paskui pradėjau į visus jo klausimus labai sklandžiai meluoti. Į Kauną va-

žinėjęs pensijos atsiimti, skolų ir kitų piniginių reikalų tvarkyti. Į Vilnių ir į Šiaulius važinėjęs taip pat piniginiiais ir kitokiais įvairiais reikalais, kuriuos visada buvo galima patikrinti. Ar maža gi žmogus turi visokių reikalų? Kad porą sykiu buvau nuvažiavęs į Klaipėdą — nė neužsiminiau..

Žodžiu, meluoti man sekėsi vykusiai. Melavau kiekvieno tardymo metu iki pat 1941 m. sausio 10 d. Kokius septynis ar aštuonis melavimo seansus padariau, manydamas, kad viskas kuo geriausiai sekasi. Tardytojas Dunkovas viską labai kantriai užrašinėjo, nuolat man duodamas popirosų parūkyti, tik rašydamas dažnai pats sau pugsarsiai sakydavo: „Nu ... t-a-a-i-p ... taip!..“ Tas jo „taip, taip“ man labai įtartinas atrodė, bet vis tiek melavau akis išsproginęs iki pat galo. Tik paskutiniojo tardymo metu Dunkovas rašydamas pasakė:

— Ė, Petruiti, Petruiti — ir mane ir save vargini, teisybės nesakydamas.

— Aš sakau teisybę ...

— Me-e-eluoji! — sušuko pašokęs iš vietos Dunkovas. Bet tuojau nurimo ir davė popirosą užrūkyti.

— Kad ir nesakai teisybės, bet ką padarysi. Še, rūkyk!

Kiekvieno prirašyto puslapio apačioje turėjau pasirašyti. Tokių puslapių jau buvo prirašyta apie penkiolika. Iki sausio 10 d. sėdėjau saugume penktojo kameroje ir veik kas naktį tardytojui melavau. Maniau, kad visa kas labai gerai pasisekė.

5-ji KAMERA

Visiškai jau išaušo, kai tardytojas Dunkovas žiovaudamas man pasakė:

— Na, ką? Užteks, reikia pasilsėti. Rytoj dar mes su tamsta pasikalbėsime.

Paėmęs telefono triūbelę, kažin kam jis paskambino, įsakydamas, kad ateitų pasiimti žmogų. Tuo tarpu surinko per naktį prirašytus visus mano „parodymų“ lapus ir atnešęs padėjo ant staliuko, prie kurio aš sėdėjau. Davė jis man plunksnakotį ir liepė rusiškai pasirašyti kiekvieno lapo apačioje, pridurdamas: „Tamsta turi teisę perskaityti“. Aš kiekvieną lapą, paviršutiniškai peržvelgdamas akimis ne tiek dėl noro perskaityti, kiek gal iš mandagumo priimti jo pasiūlytą man teisę, pasirašiau. Atėjo ir tas asmuo, miegūstas, civiliškai apsirengęs driskus. Paėmęs iš tardytojo kažin kokį raštelį ir piktai pažvelgęs į mane, riktelėjo:

— Gana! Stok! Rankas sudėk užpakalyje. Pirmyn pro duris. Ženk, ženk!

Nė neatsisveikinęs su tardytoju, kuriam, žinoma, visiškai nesvarbus buvo mano atsisveikinimas ir mano tuščias mandagumas, ėjau pustamisiu ilgu koridorium labai skubiai, nes tiesiog ant kulnų lipo iš paskos mano palydovas.

— Sakiau tau rankas laikyti užpakalyje! Ko nelaikai? — vėl šuktelėjo palydovas. — Kairėn, laiptais žemyn. Dešinėn, kairėn, žemyn, žemyn!

Taip jis man komandavo, kol privedė prie užrakintų durų, kurios vedė į saugumo rūmų požemį. Atrakinęs paskutiniąsias siauras duris, toliau laiptais nuvedė į požeminį platų koridorių, dusliai elektra apšviestą, su cementinėmis šlifuo-tų plytų grindimis ir išilgai jas ištiestu storos, raudonos medžiagos taku. Kairėj pusėj šešerios geležinės durys, dešinėj — dvi, ant kurių parašyta: „Kamera Nr. 1, Kamera Nr. 2, Kamera Nr. 8... Kairėj dar vienos geležinės durys — išvietės, dešinėj — didelis budinčių prižiūrėtojų kambarys. Anksčiau čia buvusi saugumo daboklė, dabar ši patalpa vadinama „vidaus kalėjimas“.

Įvedė į prižiūrėtojų kambarį. Tur būt, jau buvo Kalėdų ryto 8 val. Čia man liepė nusirengti, kaip į „pirtį“, visiškai nuogam. Gal valandą laiko „blusinėjo“ mano drabužius, ieškodami visokių niekų. Iš kišenių viską išėmė ir sudėjo į medinės spintos stalčių. Paskui nuvedė mane į „Kamerą Nr. 5“ ir uždarė.

Štai tau ir Kalėdos! O svajojau bent dar šią metinę šventę praleisti su savo vaikučiais, kurie per anksti neteko motinos, ir artimaisiais Alytuje. Didžiausia nelaimė, kad namuose nežino, kur esu. Vaikučiams, kurie taip labai laukė šv. Kalėdų, eglaitės, dabar didžiausias nusiminimas: nei mamos, nei tėtės. Liko tik viena močiutė, kuri taip pat gali iš proto išsikraustyti besirūpindama. Mano kameros langas su geležiniais grotais iš požemio išeina į saugumo rūmų kiemą, kur ant

viršaus yra uždėti dar vieni tankūs geležinių juostų grotai, kuriais žmonės vaikščioja. Dar nespėjau apsidairyti kameroje, kai išgirdau iš lango pusės skardų, malonų melodingą varpų garsą. Tai iš Įgulos bažnyčios varpai, kurie, lyg iš dangaus, skelbė žmonijai linksmą naujieną — Kristaus giminią, šaukė visus krikščionis garbinti Jį. Tuoju atsilaučiau prieš langą su geležiniais grotais. Pradėjau kalbėti „Tėve mūsų“ ...

— Ką ten darai?! — sušuko prižiūrėtojas pro durų langelį.

— Meldžiuos!... — atsakiau.

— Bene malda tau ką nors padės?

— Man malda visada padeda.

Prižiūrėtojas, dar kurį laiką paspoksojęs, išlėto užleido „vilkelio“ dangtelį ir nukiūtino sau, daugiau nieko nebesakęs. Prižiūrėtojas, man atrodė, buvęs bernas iš kaimo. Nežinia ką jis pamanė — ar jis susigėdo, ar iš viso dar nežinojo, kaip reikia reaguoti, kai kalins meldžiasi.

Malda mane suramino. Padėjo! Nors visą naktį nemigęs, išvargęs, bet miego nenorėjau, buvau apkvaitęs, kaip pagiriomis sergąs. Apsidairau, patikrinu save, ar nesapnuoju. Būtų gerai, kad tai būtų buvęs tik sapnas, bet aišku, kad ne sapnas. Štai tos buvę baltos, bet dabar suteptos, išmargintos įvairiausiais užrašais keturios sienos su viršų suvestu skliautu, apvalai jungiančiu pačias mūro sienas. Galinėj sienoje keturkampis metrinis tamsus su geležiniais grotais langas, už

lango vėl matyti betoninė siena. Atgal žiūrėdamas matai tokioj pat sienoj juodas, geležimi aptrauktas, duris su apskrita skylute („vilkeliu“), kurioj užtenka, kad viena akim iš koridoriaus pusės galėtų prižiūrėtojas matyti, kas vyksta kameroje, kad kalinys nepasikartų ar kitos kokios išdaigos nepadarytų, kas jam draudžiama. Svarbiausia — kaliniui yra draudžiama gulėti bei snausti dienos metu, nes nuo tokio nusikaltimo, prižiūrėtojų ir kalėjimo administracijos akimis žiūrint, gali kilti visa kontrrevoliucija ir visa sovietų valdžia sugriūti. Kambario ilgis — apytikriai keturi metrai, plotis — pusantro. Lubose dieną naktį žiba tamsi, virbais apipinta, elektros lemputė. Prie vienos sienos prirakinta siaura geležinė lova, ant kurios sėdėti negalima, nes dienos metu ji pakeliama ir priglaudžiama prie sienos. Viena kėdė (taburetė) — tai kalinio stalas, bet ant jos galima ir sėdėti. Emaliuotas dubenėlis sriubai, puodukas kavai arba vandeniui ir vienam kampe prie durų nauja emaliuota spiaudalinė. Tai ir visas mano kameros inventorių. Penkių vamzdžių radiatorius prie lango pakankamai kamerą išildo: grindys medinės, tai nešalta.

Gerai apsižiūrėjęs įsitikinau, kad bus visai patogus kambariukas, dargi, galima sakyti, ir savotiškai jaukus! Čia būtų galima visiškai patogiai apsigyventi, jei nekankintų nežinojimas, kas namie darosi ir ko sulauksiu ateityje. Bet, pagalvojus, daug geriau, kad mūsų ateitis mums

nežinoma, nes, jei ją žinotume, tai veikiausiai iš proto išsikraustytume. Tiesą pasakius, man jau nebe naujiena panašiuose kambariuose gyventi, nes ir anksčiau jau esu su tokiais kambariais susipažinęs.

Reikia, pagaliau, imtis kokio nors darbo, kad dar geriau išsiblaškyčiau. Geriausiu užsiėmimu bus skaityti sieninę literatūrą, kuria visos sienos, net nuo apačios perdėm iki pat lubų, išmargintos. Čia tuojau man krito į akis dviejų laikotarpių literatūra: viena senoji, antifašistinė - pieštuku rašyta, kita dabartinė, antikomunistinė — daugiausia koku nors kietu daiktu išbraižyta, nors yra taip pat ir pieštuku parašytų veikalų. Gaila tik, kad ne visus raštus galiu išskaityti, nes akinius atėmė. Virš lovos labai gražiai ir neseniai išbraižytas kryželis. Vadinas, čia buvo žmogus, kuris meldėsi. Ant kitos sienos prieš lovą, palei grindis, taip pat gražiai smulkiomis raidėmis išvesta: „Kun. Dirvelė, pranciškonas“. Iš datos paaiškėjo, kad jis šią kamerą yra neseniai apleidęs. Tai jis bus virš lovos išbraižęs kryželį. Iš senųjų raštų paaiškėjo, kad čia kalėta Užnemunės riaušių dalyvių: ūkininkų ir studentų, kurių parašyta: „Sėdime jau trečia savaitė, galo nematyti, kaltinimo neturime“. «Justitia est fundamentum regnorum!» Ir toliau eina ištisa eilė komplimentų buvusiai valdžiai. Ant durų išbraižyta: „Šalin komunistai vagys!“ Ant sienos prie lango: „Lietuvos respublikos išdavikus pakarti po Kremliaus vartais!“

Kitose vietose: „Tegyvuoja raudonoji armija ir žydai!“, „Šalin raudonasis teroras!“, „Jeigu Staliną kars, visa liaudis pritars“. Buvo labai daug pornografijos ir kitos rūšies nusiskundimų: „Sėdėjau už vagystę“ ir t.t. Ant sienos prie lovos galo labai meniškai su gėlėmis išbraižyta venjetė, kurioj įrašyta: „J. Ilčiukas iš Šiaulių. Sėdžiu už antikomunistinį veikimą. Auka . . J o paties ranka taip pat meniškai išbraižytas sieninis kalendorius 1941 metams. Matyti, jis čia yra gan ilgai išbuvęs ir tik kelios dienos prieš mano atėjimą yra išvestas. Beskaitant įvairiausius užrašus, staiga mano akies objektyvas krito ant vieno ypatingo užrašo kertėj, prie durų, kurį perskaitęs net sustingau. „Broliai! Tol lankysime šiuos namus, kol pas mus nebus vienybės“. Parašyta cheminiu pieštuku gana stambiomis raidėmis. Maniau, kad apsirinku. Atidžiai įsižiūriu į kiekvieną raidę — negaliu apsirikti, per daug jau pažįstama man jo rašysena — Petras rašė. Vadinasi, šitoj kameroj Petras sėdėjo, kurioj ir aš dabar esu uždarytas.

Pietūs. Atidarė ir mano kambariuką. Turėjau iškišti pro duris dubenėlį, į kurį įpylė iš skardinio bidono, tokio pat, kur pieninės pieną vežioja, variniu samčiu su mediniu ilgu kotu sriubos litrą ir davė duonos abraką, tur būt, 500 gramų, nes atrodė ketvirtadalis viso kepalėlio. Paėmus pietus, durys vėl užsitrenkė perkūno trenksmu, net visas namas sudrebėjo — mat, jos labai sun-

kios. Sriubos ir duonos tik truputį paragavau, bet nevalgiau, nes nenorėjau.

Po šių „kalėdinių“ pietų, vaikščiodamas po kambarį nuo lango iki durų ir atgal, vėl pradėjau mąstyti apie savo draugus. Ar jie jau visi suimti, ar ne? Ar jau jie išdavė vienas kitą, ar dar ne? Jei jau pasisakę, tai kaip gintis? Mane apėmė didžiausia depresija. Įvairiausiose mintyse paskendęs, nė nepajutau, kai atsidarė durys, ir prižiūrėtojas sušuko: „Į ruošą!“ Koridorium einant, taip pat liepė rankas laikyti užpakalyje. Įvarė mane į galinį, dešinį pusį buvusį, gan didoką kambarį su tokiomis pat durimis, kaip kameros, ir užtrenkė. Priešakyje pamačiau dvi tupyklas su pertvaromis iš lentų, kairėj, prie sienos, du balti kokliniai praustuvai su kranais. Sienos taip pat perdėm išmargintos įvairiausiais užrašais ir ieroglifais. Tupykloj pamačiau, kad baltos pertvaros ir sienos išteptos ir išmarginos savotiška spalva pirštais. Tuojau supratau, jog esame ne namie, kur tokiose vietose yra vartojamas popierius. Čia menkiausias popieriukas yra draudžiamas. Virš pirmojo praustuvo ant sienos besiprausdamas staiga pamačiau pažįstamą man rašyseną, cheminiu pieštuku parašytą: „Sveikinu su šv. Kalėdomis“. Dar aukščiau šio sveikinimo taip pat cheminiu pieštuku smulkiai kita rašysena parašyta: „Ačiū už pasveikinimą. Bet, deja, kad šv. Kalėdos nelinksmos nei čia, nei pavergtojų mūsų tėvynėj. Pr. Darius“. Dabar jau man visiškai aišku

pasidarė: Petras K. tebesėdi šitam pačiam name kurioj nors kameroj, nes šiandie pirmoji Kalėdų diena, ir jis pasveikino su šventėmis.

Bet kas tas Darius, kuris padėkojo už sveikinimą? Tik vėliau sužinojau, kad „Darius“ buvo slapyvardis Prano Purvio, kuris birželio mėn. buvo nuteistas mirti, nes jis buvo pagautas su radijo siųstuvu. Jis, tur būt, buvo sušaudytas birželio 25 d. už Minsko sykiu su pulk. Rusteika, p. Pranckonienė ir k.

Po ruošos vėl grąžino mane į kamara. Atnešė, tur būt, miežinės juodos kavos, vietoj sriubos, pripylė puoduką ir cukraus davė 10 gramų. Kavą išgėriau su malonumu, nes gerti labai norėjau. Apie 9 val. vakaro koridoriuj pasigirdo komanda: „Gulk!“ Atsiguliau ir išmiegojau, kaip užmuštas, iki rytmečio nežinau kelintos valandos, kol pasigirdo prižiūrėtojo balsas: „Kelk!“

Po rytmetinės kavos, tokios pat, kaip vakarinė, ir po ruošos, kuri esti du kartus per dieną, rytą ir vakarą, netrukus mane išvedė į budinčių prižiūrėtojų kambarį. Čia už stalo sėdėjo jaunas žydas, kuris užpildė ištisą eilę blankų, įrašydamas mano vardą, tėvo vardą, pavardę, gimimo metus, vietą ir užsiėmimą. Paskui, pasodinęs mane tam tikroje kėdėje ir apšvietęs elektros prožektoriais, nufotografavo iš priešakio ir iš šono. Anksčiau užpildytuose blankuose padarė visų penkių abiejų rankų pirštų atspaudus — kiekvieno atskiroj gra-

foj, po penkis egzempliorius, be to, dar visų pirštų drauge. Kiekviename tų blankų dar liepė pasirašyti. Po pietų vėl išvedė mane į koridorių, kur žydukas kirpėjas nukirpo man plaukus. Tuo būdu tą dieną visi formalumai buvo atlikti.

Priešakinėj, aštuntoj, erdvioj kameroj sėdėjo keletas ar keliolika kalinių, ant kurių prižiūrėtojai visą laiką šūkavo, kad netriukšmautų ir nemiegotų. Gretimoj su manim kameroj, Nr. 6, sėdėjo, matyt, nelietuvis, kuris nuolat man stukse-no į sieną morzės ženklais klausdamas: „Sprechen Sie deutsch?", „Parlez vous français?" Aš jam atsakiau, kas esu. Vėliau apie nieką daugiau nešnekėdavom, pasitenkindami tuo, kad pasakydavom vienas kitam „Labas rytas" ir vakare — „Labanakt". Kameroj Nr. 4, atrodė, sėdėjo moteris, tur būt, Marytė K., nes visą laiką tylėjo. Tik vieną kartą girdėjau prižiūrėtojo balsą prie išvietės durų: „Tamsta daryk, kas tamstai reikia, o aš darau, kas man reikia". Matyt, ji protestavo, kam prižiūrėtojas žiūri pro „vilkelį". Mat, čia moterų prižiūrėtojų nebuvo.

Ir prasidėjo ilgos, vienodos, nuobodžios dienos: kasdien tas pat. Vakar rytmetį buvo: kelk, paskui — į ruošą, kava, pietūs, paskui prižiūrėtojas šaukia: nemiegok, vakarienė, gulk. Šiandien taip pat, rytoj, poryt ir nežinia iki kol taip bus. Daugiausia čia, saugume, vargina tai, kad negali išmiegoti. Nespėjai atsigulti, kai tuojau varo pas

tardytoją, kur beveik visą naktį turi duoti savo „parodymus“.

Su didžiausiu išsiilgimu kasdien laikiu 7 val. vakaro, nes tada skambina Įgulos bažnyčioj varpai poterių: neapsakomai malonu pasimelsti. Meldžiuos už gyvus ir mirusius, labiausiai — už mūsų karžygius, kurie žuvo kovose dėl Lietuvos. Dievuli brangus, greičiau išvaikyk tą plėšikų gaują, kuri visa, kas žmogui šventa, padoru ir brangu, žvėriškai naikina!

Naujųjų Metų rytą veda mane į ruošą. Prie mano kameros susirinko trys prižiūrėtojai. Vienas jų uniformotas, matyti, vyresnis. Kalbasi tarp savęs rusiškai, juokauja. Tas vyresnysis truputį išsigėręs. Imu, eidamas ruošon, spiaudalinę išvalyti.

— Tai ką, prišlapinai? — rusiškai sako man vyresnysis.

— Tai kur..., negi į lovą? — atsakau jam lietuviškai.

— Nado v golenišču! (reikia į aulą) — jis man pasityčiodamas rusiškai atkerta.

— Tamsta, prižiūrėtojai, kalbant rusiškai, reikia sakyti: ne „v golenišču“, bet „v golenišče“, — ramiai paaiškinau jam. Visi prižiūrėtojai nutilo, ir toliau niekas iš prižiūrėtojų manęs rusiškai nebekalbino. Nuo to laiko koridoriuje prižiūrėtojai rusiškai kalbėti jau vengdavo.

Kitą dieną iš ryto, dar prieš ruošą, pirmoj ar antroj kameroj išgirdau baisius vaitojimus. Tokie vaitojimai ir net šauksmai nuolat girdėjosi dieną naktį, kelias paras. Gerai įsiklausęs, aiškiai pažinau Petro K. balsą. Pradžioj niekaip negalėjau suprasti, kas jam yra, ko jis taip vaitoja ir šaukia. Aišku, kad serga, bet kokia liga, kad jis taip smarkiai vaitoja ir šaukia? Nieko nesupratau. Į trečią dieną iš ryto supratau, kad į K. kamerą atėjo gydytojas ir klausinėja, ką skauda. Jis skundėsi kojomis, strėnomis, nugara, paširdžiais ir kad jį vėmimas tampa.

Iš gydytojo ir K. pasikalbėjimo supratau, kad jis yra smarkiai sumuštas, tik nesupratau, kas jį sumušė. Iš prižiūrėtojų pusbalsių pasikalbėjimų koridoriuj, atidžiai klausydamas prie durų, supratau, kad jis „yra juodai mėlynas ir labai sutinęs, dar ir veidas jo pamėlynavęs“. Nuo tos dienos K. kamerą kasdien lankė gydytojas iki sausio 10 d. Kas toliau darėsi — nebežinau, nes buvau perkelats į *kalėjimą Nr. 1*: taip vadinosi Kauno SDK (sunkiųjų darbų kalėjimas) Mickevičiaus gatvėje. Sėdėdamas kalėjime Nr. 1 labai aiškiai supratau, kas ir kaip K. sumušė.

Vieną naktį į mano kamerą įsibrovė kokie penki prižiūrėtojai ir vidaus kalėjimo viršininkas, eilinio NKVD kareivio uniforma, mažiukas, bet labai „zajadlas“ ruselis. Jis įsakė man nusirengti nuogai ir, pastatęs kampe, liepė nejudėti. Jie visi griebėsi krėsti: iškratė čiužini, visus drabu-

žius, batus, apžiūrėjo, kas yra už lango, ir visus kameros kampus. Nieko neradę, keikdami reikalavo, kad aš jiems būtinai atiduočiau pieštuką. Tas ruselis, vadinamasis kalėjimo viršininkas, jokia būdu nenorėjo tikėti mano įrodinėjimais, kad sieninis kalendorius 1941 metams ne mano darbas. Gerokai mane iškeikęs, ėmė plūsti tuos pačius prižiūrėtojus, kad jie nemoką stebėti, nes toks kalendorius — tai ne vienoj valandos darbas, jie turėję pamatyti. Bet nieko nepešę, iš mano kameros išmarmėjo į kitas.

Kitą dieną prižiūrėtojas, davęs man grindims trinti aštrų šepetį ir vandens kibirą, liepė išplauti ir ištrinti visas kameros sienas, kad neliktų jokios užrašų žymės. Pradžioj maniau, kad nieko nepadarysiu, tik sienas labai biauriosiu, bet, kai ištryniau visą kambarį, pasidarė toks švarutis, baltas, lyg naujai kalkėmis išbaltintas. Kai išdžiūvo, mano kamera tapo visiškai jauki, tik, gaila, jos jaukumu nepasinaudojau.

KARCERYJE

Sausio 10 d. prieš pietus atsidarė mano kameros durys; mane išvedė į koridorių, kur stovėjo stalas, ant stalo spintos stalčius su mano daiktais ir jų sąrašu. Gražino man visus atimtuosius daiktus, išskyrus išpiaustytas sagas, pieštuką bei ats. karininko knygutę, ir liepė pasirašyti. Dar apie pusvalandį laiko išstovėjau koridoriuje, pa-

statytas veidu į sieną. Jie visada taip daro, kad netikėtai negautum pamatyti kito kalinio, arba, kad kitas, pamatęs, nepažintų. Stovėjau, kol su-tvarkė, matyti, mano asmens bylą (kiekvienas kalinys pas juos turi dvi bylas; asmens ir kvotos). Paskui, išvedę į kiemą, pasodino mane į „Žaliąją Girelę“ — geležimis aptrauktą, žaliai nudažytą seną autobusą Kauno kalėjimo kaliniams vežioti. Tiesiai iš saugumo kiemo važiavo Duonelaičio, Mickevičiaus gatvėmis ir įvežė į kalėjimo Nr. 1 kiemą. Iš čia nuvedė mane į kalėjimo kontorą ir uždarė kambaryje prieš budinčiųjų valdininkų kambarį. Tame kambaryje stovėjo tik vienas tuš-čias stalas, daugiau nieko. Čia išstovėjau vienui vienas kokias tris valandas, niekieno netrukdomas ir turėdamas laiko pamąstyti, kas bus toliau. „Ma-tyti, — mąščiau sau, — mano tardymas jau bus baigtas, labai gerai pavyko teisintis. Gal kalėji-me būsiu uždarytas bendrojo kameroje su mano gerais pažįstamaisiais, nebus taip nuobodu, be to, turėsiu jiems ko papasakoti iš laisvės ...“ Po kiek laiko įėjo į kambarį du uniformuoti prižiūrė-tojai ir pradėjo nuodugnią kratą. Po kratos vy-resniajam tų prižiūrėtojų turėjau atsakinėti į klausimus (vardas, tėvo vardas ir t.t.): jis už-pildė tam tikrą anketą. Beatsakinėdamas pama-čiau atskleisioj mano asmens byloje lydraštį, pa-gal kurį aš buvau atgabentas iš saugumo į kalė-jimą Nr. 1, tokio turinio: „Kalėjimo viršininkui. Kalinį Joną, Jokūbo s., Petruitį uždaryti kameroje

Nr. 72 ir laikyti griežtam režime iki atskiro mano paliepimo. Kvotų sk. virš. Razauskas". Dar bar supratau, kad mano būvis nepagerėjo, tik dar nežinojau, kokia ta kamera Nr. 72. Vėl iš manęs atėmė visus daiktus, kurie draudžiama kalėjimo kamerose laikyti, — net ir palatą buvo atėmę, bet paskui, kažin ką tylomis pasikalbėję tarp savęs, palatą liepė apsivilkti ir skrybėlę užsidėti. Po to, rankas sudėjusį užpakalyje, nuvarė mane prie kalėjimo didžiojo korpuso plačių geležinių durų, kurias atrakino prie jų pastatytas ginkluotas sargybinis lietuvis. Keliais laiptais pasikėlė į aukštą, priėjome prie kitų geležinių durų, ant kurių parašyta „I III ir IV skyrių". Jas atidarė geležinė būdelė su apskritu stikliniu langučiu paslėptas sargybinis. Paskuiėjome dešinėn ilgu tamsoku koridorium iki pat galo, kur kairėj radome tokią pat būdelę ir duris su užrašu „III — IV sk." ir kamerų numeriais. Durims atsidarius, nusileidome į tamsoką požeminį labai nejaukų koridorių, kurio kairėj pusėj mūrinėj sienoj matyti šešios iš eilės siauros su dviem užraktais geležinės durelės Nr. „60, 70, 71, 72... 74". Tai čia visi tie šeši Kauno kalėjimo karceriai, kuriuose, sykį pabuvęs, nubaustas kalinys (paprastai baudžia už nusikaltimus, pačiam kalėjime padarytus, nuo vienos iki septynių parų kalėjimo viršininkas) daugiau į juos grįžti nebenorėdavo. Mane privedė prie karcerio Nr. 72. Čia, prie karcerių, budįs prižiūrėtojas vėl apkratė kišenes,

rankoves, skrybėlę ir tarpukoji, paskui atidarė duris Nr. 72, įgrūdo mane veik į patamsį, užtrenkė ir užrakino, smarkiai žvangtelėjęs dviem raktais.

Iš karto negalėjau įžiūrėti, kur aš patekau, nes labai silpnai švietė vielomis apipinta, storu nepermatomu ir apdulkėjusiu stiklu apdengta elektros virš durų lemputė. Tik pajutau, kad čia labai šalta ir bauriai dvokia puvėsiais, pelėšiais ir... nevalytos išvietės kvapu. Mano svajonė greičiau išeiti iš vienutės ir patekti į bendrą kamerą nuėjo niekais. Pagautas paties pirmutinio įspūdžio, savo karceryje staiga išgirdau baisiai šaukiantį, tiesiog visa gerkle staugiantį žmogaus balsą iš galinio Nr. 74 karcerio. Nuo to šauksmo man net plaukai, kurių beveik neturėjau, pasišiaušė: „Ko - mu - u - u - n - i - i - s - tai, Ko - m - u - n - istai, gelbėkit! Mane tie žmogžudžiai, prižiūrėtojai, muša! Žiūrėkit, mane visą sukruvino, sudraskė! ... Komunistai! Jūs geri žmonės! Prižiūrėtojai žmogžudžiai!" Taip tas žmogus nenustodamas šaukė kokią porą valandų, girdamas komunistus ir įvairiai keikdamas prižiūrėtojus, kol visiškai pavargo ir užkimo. O prižiūrėtojai iš koridoriaus taip pat nuolat šūkavo ant jo: „Dociau, nusiramink! Bus tau blogai!" Jis jiems nenusileido. „Jūs, durniai, ką jūs man daugiau begalit padaryti, jei aš karceryje sėdžiu? Jūs gelbėkit tik patys savo kailį, kad jums nebūtų bloga!" Tokiu būdu paaikškėjo, kad ten kankinasi kažin koks

Docius, o po poros dienų supratau, kad jis yra truputį pamišęs. Žinoma, čia kiekvienas ilgiau sėdėdamas gali prarasti savo normalų protą. Mat, kai jis prižiūrėtojų neklauso, tai tie pavartoja jėgą, o tada taip smarkiai pradėdavo šaukti, kad visas kalėjimas jo balsą girdėdavo, ir kalėjimo administracija nebegalėjo rasti priemonių jam suvaldyti, nes jis jau karceryje sėdėjo ir pasakė sėdėsiąs, kol numirsiąs.

Aš niekaip negalėjau suprasti, kas čia darosi. Pamaniau, kad iš tikrųjų čia veikia tas „griežtasis režimas“, apie kurį Razauskas parašė lydraštyje. Niekaip negalėjau įsivaizduoti, kad čia gyvas žmogus galėtų bent kelias dienas išgyventi. Bet nieko nepadarysi — reikia gi, pagaliau, susipažinti arčiau su savo naujuoju kambariu.

Geriau išžiūrėjęs, nieko ypatingo neradau: kambarys panašus į bulvėms pilti rūšį su pusiau apvaliu viršum, kuris tikėtų ir numirėliams laidoti, nes asloje būtų galima sustatyti keturis karsčius, o dedant vienas ant kito — apie dvidešimt. Tas rūšys keturių metrų ilgio, dviejų pločio ir dviejų su puse aukščio. Sienos, buvę kadaise baltos, dabar visiškai palšos. Yra ir langas, nes gal metras visos patalpos iškyla viršum žemės paviršiaus. Iš palangės, kuri nuo lango leidžiasi žemyn ir ant kurios nieko negalima padėti, nes tuojau nuslenka ant žemės, galima spręsti, kad šios patalpos sienų storumas — pilni du metrai; ant tų sienų visas senas trijų aukštų kalėjimas

stovi. Ant lango uždėti treji grotai: vieni storos geležies — reti, kiti plonos geležies virbalų — tankūs, kad tik pirštas galėtų pralįsti, ir tretai — mažytėmis skylutėmis išbadyta skarda, todėl šviesos spindulys iš lauko dvilktelėti į karcerio vidų neįstengia. Radiatoriaus ir krosnies nėra; tik keturkampėje ilgoje palei duris į sieną įmūrytoje skardoje yra piršto storumo skylutės, iš kurių skverbiasi ne šilima, bet šaltis. Supuvusios ir sulopytos, tiesiog ant žemės padėtos, medinės grindys, o pasieniuose daug urvų, iš kurių po visą kambarą labai drąsiai bėgioja pelės — jos išbėga į koridorių ir kitus karcerius aplanko, nes durų apačioje yra geras plyšys.

Paviršutiniškai susipažinęs su bendra mano naujo kambario išvaizda, kuris man taip labai buvo panašus į rūsį numirėliams laidoti ir, kaip man atrodė, kad iš tikrųjų esu gyvas palaidotas, pradėjau atidžiai žiūrinėti sienas. Tur būt, kiekvienas vienutėn įvartytas kalinys taip elgiasi. Įdomiausia sužinoti, kas prieš mane čia sėdėjo ir kaip jis jautėsi, nes tai daug paveiks ir mano nuotaiką. Pirmiausia krito į akis aukštai palubėje stambioomis raidėmis išbraižytas toks užrašas: „Nenusimink, brolau, ir čia patekęs. Praeis tos dienos!“ Šis patarimas anksčiau sėdėjusio čia stiprios dvasios vyro tuojau išblaškė mano pirmųkštį nusiminimą. Net pikta pačiam ant savęs pasidarė, kad tokiu jautriu tapau, — matyti, senatvė jau savo darbą dirba. Čia tai buvo tikras vyras — pasiry-

žėlis viską nugalėti. Dar kelis kartus tą patį užrašą perskaičiau, nes jis man labai patiko. Taip paprastai ir taip aiškiai pasakyta ... „Praeis tos dienos!”

Ant kitos sienos, netoli durų, smulkiai kažin kuo aštriu parašyta: „Kentėk, sūnau, ir Dievas kentėjo!” Čia, pasirodo, ir kitas stiprus vyras sėdėjo, kuris nieko nebijo, kurio kūnas tik tilpo šitame rūsyje, bet jo dvasios čia neuždarysite!

Dar daug įvairių užrašų radau, būtent: „Tauta niekad nemiršta”, „Iš kalėjimo niūraus plaukia mintys pas tave! ...”, „Už badavimą sėdėjau tris paras”, „Už žiūrėjimą pro langą nubaudė dviem paromis karcerio” ir t. t. Bet kas mane nustebino — kad čia, Nr. 72 karceryje, neradau nė vieno pikto sakinio, jokios pornografijos, kaip kad mačiau saugumo vienutėje Nr. 5. Aš irgi vienoje sienoje išbraižiau „Ave Maria!”

Kaip vėliau sužinojau, asmuo, kuris tame karceryje po manęs sėdėjo, kaltinamas toje pačioje byloje, tuojau suprato, kieno parašyta.

Po to ėmiau ieškoti kvapą užimančio dvokimo priežasties. Pasirodė, kampe bestovįs lengviems reikalams kiauras cementu išlipdytas skardinis kibiras — tai jis taip pasiutusiai ir dvokė. Be to, ir visas karcerio kampas nuo jo buvo šlapias. Pašalinti dvokimo priežastį buvo neįmanoma. Liko viena išeitis — pripratinti savo uoslę ir plaučius prie to dvokimo.

Tą dieną pietų ir vakarienės negavau. Vakare išgirdau bendrą komandą koridoriuje: „Gulk!“ Vietą gulti pasirinkau prie vienos sienos vidurio, kur švariau. Bet kaip dabar atsigulti, kad taip šalta? Nei pasikloti, nei užsikloti nėra kuo. Laimė, kad iš namų buvau apsivilkęs šiltais baltiniais ir turėjau palatą. Šiaip taip susiraičiau į palatą susivyniojęs. Pirštinių nusimauti ir batų nusiauti negalėjau, nes užmigęs galėjau rankas ir kojas nušalti. Blogiausia su galva: ranka, padėta po galva, greit nutirpsta, be rankos — sprandas paskausta. Be to, plaukai trumpai nukirpti — šąla makaulės oda, ir pelės krapštosi apie ją. Užsimoviau skrybėlę ir brylius atlenkiau iki ausų. Greit užmigau, nes jaučiausi labai pavargęs, bet miegojau gal 20 — 30 minučių, nes taip smarkiai sustingo dešinioji ranka, šonas ir nugara, kad nenoromis turėjau pašokti iš savo guolio ir, bėgiodamas išilgai savo kambario, išjudinti sustingusias savo kūno dalis. Paskui vėl atsiguliau ant kito šono ir, pamiegojęs kelioliką minučių, šokau pabėgioti. Taip turėjau daryti ištisą naktį, kol sulaukiau komandos „Kelk!“ Prižiūrėtojas, matydamas pro durų „vilkelį“ mane vaikščiojantį kameroje, nieko nesakydavo, nors ir draudžiama vaikščioti poilsio metu. Iš galinės kameros — Nr. 74 — visą laiką girdėjosi labai pailsusio ir užkimusio, bet visa jėga dainuojančio žmogaus lietuviškų dainų monotoniški garsai. „Kur bėga Šešupė ...“, „Kur banguoja Nemunėlis ...“, „Lietu-

va brangi" ir t.t. Dainuoja tas pats Docius, kuris dienos metu šaukė komunistus, kad jie jį gelbėtų. Jis dainavo iki pat rytmetinės komandos „Kelk!" Po to, matyti, jis buvo tiek pavargęs, kad užmigo ar šiaip sau nutilo ir tylėjo išties parą. Aš net pamaniau, kad jis mirė ar išvestas, bet į trečią dieną jis vėl atsigavo ir pradėjo triukšmauti. Prižiūrėtojai į jo dainas nė kiek nereagavo, net buvo visiškai patenkinti, kai jis dainavo, bet ne triukšmavo. Būdamas karceryje, kas naktį turėdavau šešis kartus atsikelti, pabėgioti ir vėl atsigulti. Tai buvo mano savotiškas laikrodis, nes, šeštą kartą atsigulęs, gerai žinodavau, kad dabar miegosiu iki komandos koridoriuje „Kelk!"

Karcerių viršuje buvo trečiojo sk. vienutės: Nr. 75 išvietė ir 76—82 kameros. Nr. 80 kameroje, viršum-mano galvos, sėdėjo žmogus, kuris tuojau, atsikėlęs, iš ryto pradėdavo lėtais retais žingsniais vaikščioti, paskui jo žingsniai kaskart vis tankėdavo ir greitėdavo, kol, matyt, pavargęs visiškai sustodavo. Matyti, ten buvo uždarytas labai nervingas žmogus. Mano kaimynai: kairėj 71 ir dešinėj 73 kameroj sėdėjo nubausti po kelias paras už badavimą. Jie ir dabar badavo. Vienas jų skundėsi, kad jis perdaug ilgai sėdįs, neteisingai teismo nubaustas už vagystę, reikalavo komisaro, kad jis greičiau peržiūrėtų jo bylą ir amnestuotų, kaip kiti panašūs nusikaltėliai kad buvo amnestuoti. 71 karcerio mano kaimynas taip pat

reikalavo jį amnestuoti, tik nesupratau, už koki nusikaltimą.

Mane labai nustebino, kai išgirdau prižiūrėtoją klausinėjant karceriuose sėdinčiųjų: „Ar imsi duoną?" Mano kaimynai dešinėj ir kairėj atsiskakė imti. Aš neatsisakiau ir gavau dviejų šimtų gramų duonos riekelę ir šalto vandens puoduką. „Ar čia visai dienai?" — paklausiau prižiūrėtoją. Prižiūrėtojas atsakė: „Taip". Duoną suvyniojau

į nosinę ir padėjau prie sienos, kad pelės neėstų, nes čia jos didelės akiplėšos — kas joms patinka, bematant nusavina ir tempia į urvus. Pagaliau, mane išvedė į ruošą. Iš koridoriaus laiptais reikėjo pasikelti į pirmąją aukštą, kuriame telpa trečiojo skyriaus vienutės. Mažas, keturkampis, nepaprastai aukštas, cementu ištinkuotas ir nedažytomis sienomis, be jokio lango, tamsus (dulksnia elektra apšviestas) kambaryukas. Viena tupykla ir vienas vandens kranas nusiprausti — daugiau nieko. Reikalą atlikęs ir be muilo nusiprausęs, nusišluosčiau apatine marškinių dalimi. Bandžiau išplauti savo kibirą, kurį kas rytą reikia nešti išpilti, bet cementinis tinkas viduje taip buvo prirūgęs, kad jo biaurios smarvės jokių būdų negalėjau pašalinti.

Sugrįžęs iš ruošos, visą dieną vaikščiojau išilgai kambario, stengdamasis užsimiršti arba įsitikinti, kad sapnuoju nemalonų sapną, kad viskas yra iliuzija. Bet tai man nepavyko. Visą laiką skverbėsi visiškai neprašoma mintis: „Ką gi jie

toliau mano daryti, kam mane čia įgrūdo, ar ilgai laikys? .." Atsirėmęs į sieną pasilsio, perskaitau kelintą kartą skaitytus užrašus ir vėl vaikščioju. Staiga prisiminiau, kad šiandien sausio 11 d., šeštadienis, vadinasi, rytoj bus sekmadienis, sausio 12 d. — rinkimai į Aukščiausiąją TSRS Tarybą. Tokiu būdu jie šiandien ir ryt bus visi užimti. Apie mus, čia, kalėjime, esančius, niekas nieko negalvoja. Visi NKVD valdininkai išsisklaidė po visą Lietuvą ieškoti naujų aukų.

Pelės, visiškai įsidrąsinusios, pradėjo šeiminkauti kameroje, kaip joms patinka. Gerai įsižiūrėjęs, pastebėjau, kad jos yra dviejų skirtingų rūšių: vienos jų pilkos ilgasnukės, su ilgomis uodegomis, kitos — rudos trumpauodegės, bet labai piktos ir piauna pilkąsias. Pilkųjų man pagailo, nes jos daug švelnesnės ir kuklesnės. Rudąsias pradėjau vaikyti, o pilkąsias duonos trupiniais vaišinti. Jos greit suprato, kad aš jas užtariu, ir pradėjo manęs nebebijoti. Rudžių puolamos jos artinosi prie manęs. Gražu žiūrėti, kai jos valgo: atsisdė ant paskutinių kojųčių ir ant uodegos, paėmusios priešakinėmis duonos trupinį, prineša prie snukučio ir, vikriai vartaliodamos, jį kramto.

Sausio 11, 12 ir 13 d. niekas man netrukdo vaikščioti, mąstyti ir žaisti su pelėmis, kurių gabesnes jau buvau sumanęs pradėti mokyti. Prižiūrėtojai taip pat labai retai bežvilgčiojo į mano kameros „vilkėlį". Matyti, jie iš pirmos dienos įsitikino, kad aš labai ramus gyventojas. Tik Do-

cius 74 kameroj vėl pradėjo triukšmauti ir dainuoti.

Rodos, savo kambaryje šiek tiek apsipratau ir pakenčiamai susitvarkiau: vienam pasiekyje, ties viduriu, mano miegamasis, viduryje — darbo kambarys, vienam kampe prie lango — valgomasis ir kitam kampe išvietė, kuri žemoj kambario temperatūroj buvo labai dažnai naudojama. Kadangi nei lovos, nei stalo, nei kėdės nėra — viskas gryna žemė, visas kambario inventorius tik vienas kibiras, tai visiškai laisva ir patogų. Tik viena nelaimė: atėjus nakčiai, net šiurpas krečia — labai norisi miego, o ištisai per naktį miegoti jokių būdu negali priprasti dėl šalčio ir guolio kietumo.

TARDYMAS SU „FUNKE“

Sausio 13 d. vakarą nespėjau atsigulęs dar akių sumerkti, kai prie savųjų durų išgirdau raktų žvangėjimą. Porą kartų brakstelėjo užraktas, ir durys atsidarė. Prižiūrėtojas, paklausęs mano pavardės, vardo ir tėvo vardo, perdavė mane palydovui iš saugumo, kuris pustamsiais jau man žinomais koridoriais, paskui per kalėjimo kiemą nuvedė mane į kontorą, o iš ten, pasirašęs, kad kalinį priėmė, išvedė ir pasodino į „Ž. Girelę“. Nuvežęs į saugumą, nuvedė mane į tardytojo kambarį Nr. 44 trečiame aukšte (nustebau, kad ne į Nr. 46, kuriame anksčiau buvau tardomas) pas tą patį Dunkovą.

Nutariau atrodyti nenusiminęs ir galvos linktelėjimu pasisveikinau su juo. Jis, sėdėdamas už stalo, rašė ir, nepažvelgdamas į mane, mostelėjo ranka, rodydamas man kėdę kampe, netoli durų, ties ąžuoline spinta. Po keleto minučių tylos paklausė, nepakeldamas akių nuo savo rašinio:

— Na, kaip jaučiatės, kaip išsimiegojote?

— Labai šalta kameroje. Negaliu užmigti, — pasiskundžiau jam.

Vėl ilga tyla. Rašinėja, visokius popiergalius varto — labai užimtas darbu.

— Aš manau, kad tamsta negali užmigti ne dėl šalčio, — toliau kalba, neatitraukdamas akių nuo savo darbo, — bet negali užmigti, kad tamstą sąžinė griaužia, jog nesakai man teisybės apie savo ir kitų kontrrevoliucinį darbą.

— Aš, rodos, viską pasakiau ...

— Ne, tamsta viską akiplėšiškai melavai ...

Į kabinetą įėjo Razauskas. Aš atsistoju. Razauskui pasirodžius, visada reikėdavo atsistoti.

— Žiūrėkit, ką jis čia man primelavo, — rodydamas į popierių krūvą, sako Dunkovas Razauskui. Paskui perskaitė jam keletą ištraukų iš mano parodymų, iš kur aš pinigus gavęs, kur juos padėjęs...

— Tai ką, ar tamsta manai, kad čia mus kvailius radai?! — sušuko Razauskas. — Ar tamsta manai, kad aš nežinau apie tamstos kontrrevoliucinį veikimą? Man viskas yra žinoma ...

— Prašau duoti man konkrečius klausimus ...

— Nutilk! Nejudink rankų, juk kariuomenėj mokė, kaip reikia stovėti!

Tuo tarpu kažin kas pabarškino į duris. Dunkovas, užuot sakęs „prašau“, garsiai pasakė: „Da!“ Į kambarį įėjo civilis, gerai apsirengęs, vidutinio ūgio niūrios išvaizdos tipas: plaukai juodi, kaip smala, labai tamsus pailgas veidas, kumpas nosis — nepanašus nei į žydą, nei kaukazietį, gal daugiau buvo panašus į graiką.

Tuojuo po jo, nepasibeldęs į duris, įėjo ir kitas tipas: stambaus ūgio, petingas, išpurtes raubonas veidas, kaip gero girtuoklio, kumpa smaili nosis, siauros, kaip meitelio, akys ir šlykšti pagiežos pilna šypsena. Ar jis karys ar civilis, sunku pasakyti, nes apsiavęs ilgais batais, naujas rudas ilgas odinis apvalkalas ir ant galvos pilko smulkaus karakulio žema kepurė, kurios nenusiėmė ir į kambarį įėjęs. Abu tie tipai labai panašūs į budelius arba į žmogžudžius. Juos pamatęs, pajutau, kad per mano nugarą lyg kelios skruzdės viena po kitos prabėgo. Instinktyviai pajutau, kad čia kas nors negerumu kvepia. Paskutinis, kuris įėjo, atsistojo prieš mane palei duris, pirmutinis — prie stalo, o Razauskas su Dunkovu sėdėjo už stalo.

— Tai ką, ar tamsta taip ir nesakysi teisybės apie savo kontrrevoliucinį veikimą; ko važinėjai į Kauną ir į Vilnių? — vėl paklausė Razauskas.

— Aš sakiau teisybę ...

— Me-e-e-luoji, „mat-mat!“ — sušuko, iš kėdės pašokęs ir kumštį rodydamas man, Razauskas. O tipas su pilka karakulio kepure, žiūrėdamas į mane, tik piktai šypsojosi.

Po to Razauskas kažin ką parašė ant mažo popieriuko ir, padavęs jį Dunkovui, išėjo iš kabineto. Dunkovas, perskaitęs popieriuką, atsikėlė ir, pavaikščiojęs po kambarį, kreipėsi į mane:

— Na, Petraiti, kalbėk!

— Kad aš nežinau, ką kalbėti...

— Ir aš nežinau, ką kalbėti, bet kalbėti reikia.

— Jūs čia pasilikit su juo, o aš truputį išeisiu, — pasakė Dunkovas paskutiniams dviem tipams ir išėjo.

— Mes tave, kalės vaike, išmokysime, kaip reikia kalbėti! — pasakė man biauariai šypsodamasis tipas su karakulio kepure. — Nusivilk palatą. Sėsk čia ant kėdės, suglausk kojas, padėk rankas ant kelių!

Klusniai nusivilkau ir atsisėdau ant kėdės, kaip jis man liepė. Nė nepastebėjau, iš kur jis ištraukė geležinius apirankius ir surakino mano rankas priešakyje.

— Atnešk „paiką“, — (kad būtų patogiau, tipą su karakuline kepure vadinsiu „pirmuoju tipu“, o juodąjį, į graiką panašų, vadinsiu „antruoju tipu“) pirmasis įsakė antrajam.

Pastarasis išėjo į koridorių ir atnešė naują „funkę“ (guminė lazdelė, kokias policininkai nešiojasi). Bet nežinau, ar taip tik man atrodė, kad

ta „funkė" buvo daug storesnė ir ilgesnė, negu paprastos policininkų „funkės". Pirmasis tipas, paėmęs „funkę" iš antrojo, pakišo man ją po nosim, net nosies galą palietė.

— Še, pauostyk, kalės vaike, „mat-mat!" Tai iš jūsų pačių policininkų atimta. O ji skaudžiai muša! Še! „Mat-mat", paragauk!

Ir šveitė man per pečius. Rodos, nuvirtau su visa kėde. Baisiai biaurus jausmas: akyse pasirodė žali, raudoni, mėlyni... spinduliai per kojas, rankas ir visus kaulus kažin kaip nudiegė ir atrodė, kad iš galvos smegenys ir iš pilvo viduriai iškrito. Po to nežinau, kiek kartų jau gulinčiam šveitė per nugarą ir per strėnų minkštumus, o antrasis tipas tik kojomis spardė ir keikė įvairiausiais „nacionaliniais" rusiškais keiksmiais. Kas smūgis — vis naujas keiksmas: „mat-mat", „sukin syn", „brodiaga" ir visa daugybė kitokių žodžių, kurie čia būtų nepadoru pakartoti. Tik pirmutinis ir gal antras, dar trečias smūgis buvo labai nemalonūs, paskui būtų galėję daužyti iki mirties — nieko nebereiškė. Nežinau, ar aš surikau kiek mušimo metu ar ne, tik žinau, kad tada nieko negalvojau ir visiškai nebuvo man svarbu, ką jie man darys.

Pagaliau liovėsi mušę, tik vis dar tebekeikė, kaip du šunes, norėdami vienas kitą perloti. Paskui antrasis tipas paėmė už apyrankių ir pakėlė mane ant kėdės.

— Na, ką? Ar supratai dabar, kaip jūsų policininkai elgėsi su darbo žmonėmis? — paklausė pirmasis tipas. — Ar viską pasakysi tardytojui? Jei nepasakysi tardytojui teisybės, ne tai dar susilauksi.

Po to pirmasis tipas nuėmė nuo rankų man apyrankius ir išėjo. Su manim liko antrasis, kuris sėdėjo už stalo Dunkovo kėdėje ir vartaliojo mano bylos tardymo lapus. Aš tyliai sėdėjau, nieko nemąstydamas, nes buvau apatijos apimtas. Visas kūnas buvo nutirpęs, tik labai norėjau vemti ir gerti.

Po gero pusvalandžio atėjo ir Dunkovas.

— Tai ką, Petruiti, ar sakysi teisybę?

— Aš pasakiau. Galit mušti...

Nespėjau baigti sakinio, kai prišoko prie manęs Dunkovas, grasindamas kumštimi panosėje, įspyręs porą sykių man į blauzdas, sušuko:

— Kas tave muša?! Sakyk, „mat-mat“, kas tave muša?!

Iš to supratau, kad apie mušimą kalbėti negalima. Nutilau. Dunkovas, nervingai vaikščiodamas po kambarį, užsidegė papirosą ir pasiūlė:

— Še, rūkyk!

— Ačiū, aš ne rūkyti, bet gerti labai noriu.

— Atneškit Gaivos butelį, — paliepė Dunkovas antrajam tipui.

Matydamas, jog Dunkovas kiek aprimo, išdrišau pasiskusti, kad noriu išeiti išvietėn.

— Na, kas, šitą dalyką galime padaryti. Eikime su manim.

Čia pat, prieš Dunkovo kabinetą, kitoje koridoriaus pusėje, buvo gerai įrengta ir išvietė. Kol susitvarkiau, Dunkovas laukė manęs koridoriuje. Sugrįžus į kabinetą, Dunkovas buvo jau visiškai ramus, net, galima sakyti, gerai nusiteikęs. Davė man Gaivos, kuri mane atgaivino, ir papirosą surūkyti. Dabar jau sėdėjome visiškai ramiai, lyg nieko ypatingo nebūtų buvę. Dunkovas sėdėjo savo kėdėje. Antrasis tipas, sėdėdamas kitoj stalo pusėj, Dunkovo priešakyje, vartaliojo kažin kokius popierius. Aš sėdėjau savo kėdėje.

— Na, ką, Petruiti, ar pasakysi man ką nors apie savo kontrrevoliucinį veikimą? Juk tamsta esi kontrrevoliucinės organizacijos vadas Lietuvoje ... — žiūrėdamas į mane, paklausė Dunkovas.

— Prašau, pilieti tardytojau (kalinys neturėjo teisės kreiptis į ką nors „drauge“, bet turėjo sakyti „pilieti“ — „graždanin“), duoti man konkretesnius klausimus, kas jums yra žinoma iš mano veiklos. Jei aš esu kuo nusikaltęs, nepaneigsiu savo nusikaltimo.

— Aa, tamsta nori konkretesnių klausimų? Duodamas tamstai klausimas yra visiškai konkretus ir aiškus. Tačiau tamstai, kaip senyvo amžiaus žmogui, galiu tik kai ką priminti, kad nepamirštum. Na, še, rūkyk! — pastūmė man papirosą dėžutę, kurių vieną, priėjęs prie stalo, ištraukiau, o jis nauja padegamąja keturkampe mė-

lynos spalvos mašinėlė uždegė man papirosą. — Taigi, gal tamsta prisiminsi pavardę tos ponios, kuri atvažiavo iš Kauno pas jus į Alytų ir, neradus tamstos namie, paliko pinigų kelionei į Kauną. O gal dar tamsta prisiminsi pavardes tų asmenų, su kuriais Kaune buvote slaptai susirinkę vienam name, ir ten tamsta paėmėi 1000 litų kelionei į Vilnių ir tą pačią dieną išvažiavai su visiškai konkrečiais uždaviniais. Vilniuj būdamas, tamsta, rodos, užmiršai savo pasą. Pažiūrėk, juk čia tamstos pasas. Ar dabar atmeni, kur jį palikai? Kodėl gi aš viską žinau, o tamsta nieko nebeatsimėni? Ir dar tamsta nori vaidinti nekalčiausią žmogų...

Dunkovas man priminė dar daug įvairių smulkmenų, kurias net ir aš pats buvau pamiršęs. Jaučiau tik, kad mane tai karštas, tai šaltas prakaitas pila. Tuo momentu ką nors jam atsakyti visiškai nebegalėjau, nes jaučiau, kad gomurį lyg mėšlungis traukia, burna išdžiūvo, liežuvis sustingo, o galvoje visas chaosas pasidarė. Į galą pradėjau visiškai nebesuprasti, ką jis kalba — kaip sapne, kai ima kaitaliotis vaizdai, ir, pagaliau, jie pasidaro visiškai nebeaiškūs. Ar ilgai taip sėdėjau, nežinau. Atsipeikėjau tik tada, kai pajutau, kad Dunkovas stuktėlėjo man per petį:

— Na, Petruiti, kalbėk!

„PRAŠAU VISUS MANO ANKSČIAU DUOTUS PARODYMUS SUPLĖŠYTI...”

Čia, kiek atsipeikėjęs ir visas savo pajėgas įtempęs, drąsiai žiūrėdamas jam į akis, atsakiau:

— Prašau visus mano anksčiau duotus parodymus suplėšyti, nes iki šiol aš melavau. Dabar teisybę pasakysiu.

Pasakiau jam taip aštriai ir įtikinančiai, kad jis neabejojęs, jog teisybę sakau, jei kur, prireikus ar progai pasitaikys, ir nukrypčiau nuo tikrosios teisybės. Toliau gintis, viską perdėm neigti ir meluoti — būtų nesąmonė, nes jam labai daug kas yra žinoma, kitų mano draugų pasisakyta. Dabar svarbiausias mano uždavinys buvo gerai suprasti tai, ko jis dar nežino iš mūsų veikimo, kad kitų neišduočiau. O visko sužinoti jis jokių būdu negalėjo, nes ir mano bendrininkai ne viską žinojo.

— Mes plėšyti nieko neplėšom. Kas parašyta ir tamstos pasirašyta — viskas eina prie bendros bylos, — atsakė man Dunkovas ir paskutiniajame mano ankstyvesnių parodymų lape parašė:

Savo parodymuose nuo 1940 m. gruodžio 25 d. iki 1941 m. sausio 10 dienos aš melavau. Dabar teisybę sakysiu apie savo ir kitų kontrrevoliucinį veikimą.

Labai man nemalonu ir net skaudu buvo pasirašyti dėl įdėto žodžio „kitų“. Apie save dabar

galiu pasirašyti ką tik noriu, nes mano likimas, aišku, jau išspręstas, bet kaip išvengti tų „kitų“, kad jų neįpainiočiau.

— Dabar pradėsime darbą iš pradžių. Sakyk tamsta man pavardes savo artimiausių draugų, kuriuos turi Kaime ir Vilniuje, su kuriais nuolat susitinki. Tie tamstos draugai, kuriuos anksčiau pasakei, man neįdomūs.

Čia jis mane iš karto pastatė į tokią keblią padėtį, kad tiesiog nebežinojau, ką jam sakyti. Iš sykio supratau, jog jis nori, kad aš jam pasakychiau tų asmenų pavardes, kurios jau jam yra gerai žinomos mūsų byloje, ir sykiu su jomis išgauti dar nežinomus asmenis.

— Tamsta tardytojau (čia vartosiu vietoj „pilieti“ bei „graždanin“ žodį „tamstą“), aš turiu tiek daug draugų ir pažįstamų, kad iš jų pavardžių būtų galima parašyti gan stambų žodyną, — atsakiau jam, — gal tai būtų sunkokas darbas.

— Ne. Sakyk man pavardes savo artimiausių draugų, — pabrėžė Dunkovas, — su kuriais draugauji, nuolat susitinki ir atvirai pasikalbi.

Nieko nepadarysi — reikia kas nors pasakyti, kad būtų truputį panašu ir į teisybę. Pasakiau kelias mūsų byloje jau suimtų asmenų pavardes. Jis užrašė ir paklausė, kur jie gyvena. Kad jie jau yra suimti, vaidinau nieko nežinąs. Bet jis užsispyręs reikalauja sakyti daugiau ir daugiau pavardžių. Pasakiau dar keletą visiškai

nekaltų pavardžių, kurios nieko bendro neturi su mūsų byla ir kuriems, mano supratimu, negalėjo grėsti joks pavojus. Užrašė ir tas. Bet kai perskaitė man, kokia forma jis visa tai užrašė, mane net šiurpas nukratė, būtent: „*Mano artimiausieji draugai kontrrevoliuciniam darbe prieš Sovietų valdžią Lietuvoje yra šie:...*“ (jų pavardės ir vardai).

— Tamsta tardytojau, tie paskutiniai mano draugai, kuriuos čia užrašėte, nieko nežino apie mano kontrrevoliucini veikimą, aš jiems nė pusės žodžio niekad apie tai neužsiminiau ir niekad nebūčiau užsiminęs. Jie yra tik mano draugai, geri žmonės. Su jais aš susitinku, kai kada išsigeriu. Jie nėra bendrininkai kokiam nors konspiratyviam darbe, tikėkit manim, tamsta tardytojau, — beveik su ašaromis akyse aiškinau Dunkovui.

Jokių būdu negalėjau jo įtikinti, jog žmogus gali būti ir geras draugas, bet ne bendrininkas, ne vienmintis su manim, kad reikia kuriuo nors būdu išvaryti sovietų valdžią iš Lietuvos. Jo supratimu, jeigu jis yra draugas, su kuriuo dažnai susitinki, tai jis turi būti toks pat kontrrevoliucionierius ir slaptojo darbo bendrininkas. Taip nieko ir nepadariau, neišmeldžiau, kad išbrauktų jų pavardes iš mano parodymo.

— Tai man nebepasakok daugiau tokių pavardžių. Sakyk man tik tų asmenų pavardes, kurie priklauso jūsų kontrrevoliucinei organizacijai, kuriai tamsta vadovauji. Na, duok daugiau,

„mat-mat“, jūsų kontrrevoliucinės organizacijos narių! — sušuko iš kėdės pašokęs Dunkovas ir kumštimi trenkęs į stalą taip, kad net rašalinė pašoko.

— Tamsta tardytojau, pas mus nėra kontrrevoliucinės organizacijos, mūs tik yra keletas atskirų asmenų ... — bandžiau teisintis.

— Ką tu čia man dabar vėl meluoji! Štai kokia krūva medžiagos apie jūsų kontrrevoliucinės organizacijos veikimą!.. — sušuko įsikarščiavęs Dunkovas ir, ištraukęs iš tos krūvos vieną mašinėlę rašytą popierių, man perskaitė:

„Lietuvoje veikia stambi kontrrevoliucinė organizacija, vadovaujama buvusio pulkininko Jono Petruičio, kun. Prano P., studento K., žurnalisto Petro K. ir kitų. Jos uždavinys su..., Lietuvos tautinio kariuomenės korpuso ir šaulių karinės organizacijos pagalba nuversti sovietų komunistų valdžią Lietuvoje ir išvartyti raudonąją armiją ... artimiausias šios organizacijos uždavinys sutrukdyti ir pakenkti spalų revoliucijos išskilmėms Vilniuje, Kaune ir kitose stambesnėse įgulose...”

— Gal ir dabar dar manai, kad mums nežinoma, ko važinėjai į Vilnių pas P. ir Š.? Gal manai, kad mums nežinoma, kas kaltas, kad vienas lietuvių pulkas atsisakė dalyvauti spalų revoliucijos minėjimo išskilmėse Vilniuje, kad Kaune ir kitose vietose buvo įvairių trukdymų?

— Kad aš su P. tikrai nesimačiau... — bandžiau pasiteisinti.

— Me-e-luoji, kalės vaike! — vėl sušuko Dunkovas, kumštimi trenkdamas į stalą, bet tuojuo nurimęs paėmė naują popirosą ir man pastūmė dėžutę: — Še, rūkyk, nors ir meluoji!

Antrasis juodas tipas, kitoj pusėj stalo sėdėdamas, vartaliojo bylas ir kažin ką rašinėjo, visai nesikišdamas į mūsų kalbas. Dunkovas, visiškai jau nurimęs, vėl kreipėsi į mane:

— Na, sakyk iš pradžios, kaip sukūrėte savo kontrrevoliucinę organizaciją?

Pradėjau kalbėti nuo to, kas man atrodė, jam gerai yra žinoma, būtent, kad buvo atvažiavusi pas mane į Alytų panelė M., bet, neradusi manęs namie, skambino į Pivašiūnus, kaip ji turėjo sutikti mane Kauno autobusų stotyje, su kuo turėjome susitikti ir t.t. Pasakojau jam labai smulkiai su visomis menkiausiomis detalėmis, stengdamasis rodyti jam visiškai išsamų atvirumą, o labiausiai norėdamas daugiau sutrukdyti laiko, kad galėčiau apgalvoti, ką reikės sakyti svarbesniais klausimais. Juk mano svarbiausias dabar uždavinys — neužbėgti, nepasakyti to, ko jis dar nežino. Kas jam yra gerai žinoma, ką jau kiti pasakė — ir tebūnie žinoma: nebėra jokios prasmės slėpti. Galiu tik pakartoti, nes ar aš dabar pats vienas paneigsiu, ar patvirtinsiu — esmės nė kiek nepakeisiu.

Aš smulkiai pasakojau viską, o jis taip pat viską su visomis, kad ir nereikalingomis, smulkmenomis užrašinėjo. Pagaliau priėjome prie to, kad reikėjo pradėti kalbėti, kaip ir kur įvyko

mūsų „kontrrevoliucionierių organizacijos“ slap-tasis posėdis, ką ten kalbėjome ir ką nutarėme.

Dabar jau pasakojau labai atsargiai, daug ko nebeatmindamas, t. y. tyčia praleisdamas, svarbiausia, nebeatmindamas, kuris iš mūsų ką pasakė. Jis taip pat viską kantriai užrašinėjo, bet vėl nuolat pats sau kartodamas tą man jau žinomą iš pirmutinio tardymo įtartinę žodį „t-a-i-p“. Tas jo nelemtas „t-a-i-p“ mane labai erzino. Bet kai pradėjau pasakoti, kad, po mūsų nutarimo nuvažiavęs į Vilnių prieš Spalių revoliucijos minėjimo iškilmes, aš ten nesimačiau su tais asmenimis, su kuriais turėjau pasimatyti, ir kad ten nieko nepadariau ir kad man duoto uždavinio neįvykdžiau, jis nieko nebeužrašinėjo, tik klausėsi nuolat ironiškai man pritardamas „t-a-i-p, taip“.

Man bekalbant, įėjo į kabinetą ir Razauskas. Dunkovas ir aš atsistojome.

— Na, kaip sekasi? — paklausė Razauskas Dunkovą.

— Iš pradžios sakė teisybę, paskui — ką jie darė Kaune — svarbesnius dalykus praleido, o dabar vėl pradėjo akiplėšiškai meluoti. Tik įsivaizduokite sau, koks jis pasidarė nekaltas avinėlis: patsai būdamas kontrrevoliucinės organizacijos vadovas, nuvažiavo į Vilnių su aiškiais uždaviniais — sutrukdyti Spalių revoliucijos minėjimo iškilmes — ir nieko ten nepadaręs, nes esą kitaip „apsisprendęs“. Nei iš šio, nei iš to, tik iš karto, Vilniuje bebūdamas, „įsimylėjo“ sovietų valdžią!

Pamanykite sau, koks jis gerutis pasidarė — „pamėgo sovietus!“ — ironizuodamas Dunkovas aiškino Razauskui. — E, nenoriu tik rankų tepti, aš jam visą tą šlykščią prakeiktą makaulę sutriuškinčiau! .. — kumštimi man grūmodamas užbaigė Dunkovas.

Po Dunkovo Razauskas puolė iš karto abiem kumštimis grūmodamas:

— Tai ką, ar dar ilgai tu mus taip mulkinsi? Manai, kad mes nežinome, ką tu darei? Mums viskas yra žinoma iki menkiausių smulkmenų. Tavo draugai jau visi pas mus sėdi. Jie viską pasakė, nė kiek tavęs nepasigailėjo. Mes prieš porą mėnesių galėjom tave areštuoti, bet mes visą tą laiką stebėjome, ką darai. Neužmiršk vieno, kad mes nieko nebijome, ir mums nėra ko skubėti, nes nuo NKVD akies niekur nepasislėpsi. Matai, kiek ten ant stalo guli daug, net per daug, medžiagos apie jūsų kontrrevoliucinį veikimą. Ten yra visų tavo draugų parodymai; jei norėsi, galėsime tau juos paskaityti. Jei jau taip nori, tai aš galiu tau pranešti dar geresnių naujienų: šiandien į mūsų rankas pateko jūsų radijo siųstuvai ir rotatorius, kuriuo jūs spausdinot nelegalią literatūrą... Nenori sakyti teisybės — nereikia: ne man skaudės, bet tau skaudės — supūsi, besėdėdamas karceryje!..

Gana ilgai jis man, kumštimis grasindamas ir rankomis skeryčiodamas, rodė savo nepaprastą iškalbingumą ir perdėm visa ko žinojimą. Ne vis-

ką aš ir beatmenu, ką jis man priešėkėjo. Iš Dunkovo veido pastebėjau, kad ne visos Razausko žinios, kurias jis man pasakojo, Dunkovui patiko. O man Razausko žinios buvo labai naudingos, nes tuojau supratau, kad jis daug ko nežino.

Razauskas iš kabineto išėjo visiškai patenkin-
tas. Dunkovas, matyt, buvo labai nepatenkintas Razausko įsikišimu, kuris daug ką man pasakė, ko jie dar visiškai nežino. Dunkovas, kaip prityręs NKVD specas, gerai žinojo, kad kalinys gaudo kiekvieną smulkmeną, nieko nepraleisdamas, kas jam gali būti naudinga.

— Na, tai taip ir užrašysim, kad tamsta, nuvažiavęs į Vilnių, su minimais asmenimis (pavardžių neminėsim) nesusitikai, kontrrevoliucinės organizacijos uždavinio neįvykdei, o girtavai restoranuose — „Kazbeke“, „Bristolyje“ ir „Italijoje“ su atsitiktiniais nepažįstamais žmonėmis ir visus pinigus pragerei.

Tos nakties tardymas tuo ir baigėsi. Po pasirašymo visuose parodymų lapuose, „Ž.Girelė“ nuvežė mane ta pačia tvarka, kaip kad atvežė, į mano karcerį Nr. 72. Prie karcerio durų prižiūrėtojas iškrėtė mane, nes kiekvienu sykiu sugrįžusį kalinį iš tardymo krečia (taip reikia), ir uždarė.

Nors ir atsiguliau, susivyniojęs į paltą, bet iki komandos „kelk“ užmigti nebegalėjau. Kur tau užmigi, kad galvoje visas minčių sąslavynas pasidarė — mintis mintį, vaizdas vaizdą keičia. Be to, nuo „funkės“ ir spardymų šonai ir nugara

skaudėjo. Rodos, viskas pasitaisyti, jei gaučiau rūkyti, nors vieną dūmelį užtraukti... Bet rūkalų neturiu, o kad ir turėčiau, į karcerį įsinešti neduotų, krėsdami atimtų.

Rytmetį labai nustebau ir apsidžiaugiau, kai gavau visą porciją duonos — 500 gramų, cukraus ir šiltos kavos puoduką. Kiek maža žmogui teikia, kad pasitaisyti jo nuotaika! Išgėręs juodos kavos su duona, pasijutau visiškai laimingas. Ruošoj būdamas, sąšlavų statinėj radau gerą papiroso nuorūką. Labai geras buvo prižiūrėtojas, kad išdrįsau paprašyti degtukų. Degtukų jis man nedavė, bet uždegė man tą nuorūką. Surūkęs drėgną rudą nuorūką, apsvaigau ir pasijutau visiškai patenkintas.

Pradėjau vaikščioti po savo kambarį, kaip didelis ponas. Ir peles daug geriau pavaišinau. Jos, matyt, išsiilgusios laukė manęs. Labai gudrūs gyvulėliai tos pelės. Jos greičiau pajunta, negu aš, kada prižiūrėtojas prisiartina prie kameros durų ir pasižiūri į „vilkėlį" — visos viena akimirka pabėga į savo urvus; matyt, jos taip pat nemėgsta su kalėjimo administracija bendrauti, kaip ir kaliniai. Viskas, rodos, būtų gerai, kad ne ta kameros durų anga, kuri baisiai įgriso mano akims, kad ji kreiva: metrinės sienos storume kairioji jos pusė daug žemesnė už dešiniąją, todėl ir labai senos, biauriai geležimis sukalinės, durys atrodo taip pat kreivos. Tai ne juo-

kas — kasdien ir kasdien matyti lange tris eiles geležinių grotų, palšas niūrias sienas ir kreivas duris!

Dabar vaikščiodamas daugiausia galvojau, kas gi mus galėjo išduoti? Tarp daugelio įvairių spėliojimų sustojau ties vienu žmogumi, kaip vėliau įsitikinau, visiškai nekaltu. Tikrasis išdavikas buvo toks asmuo, apie kurį niekas iš mūsų negalėjo nė pamanyti...

Trims paroms praslinkus,, mane vėl išvežė į saugumą. Dabar jau nė kiek nebepykau, kad jie tik naktimis vežioja, nes vis tiek miegoti negalėjau. Palydovas mane įvedė į tą patį kabinetą Nr. 44, kur jau manęs laukė visi senieji mano pažįstami: Razauskas, Dunkovas, du tipai, kurie mane mušė — tur būt, šiandien taip pat „funke“ pavaišins, ir vienas lietuvis, vidutinio ūgio, truputį priplota nosim, antipatiškas tipas, NKVD eilinio kareivio uniforma — Mikulėnas. Vėliau sužinojau, kad jis labai sąžiningas ir uolus budelis.

„REIKIA MOKĖTI GARBINGAI MIRTI...”

Įlėjęs į kabinetą, labai nustebau, pamatęs Dunkovą ne kariniu, bet civiliniu, gana elegantišku, pilku kostiumu apsirengusį. Razauskas sėdėjo Dunkovo fotelyje, o Dunkovas, man įėjus, tuojau pradėjo į mane mandagiai kalbėti:

— Štai ką, Petruiti, aš turiu tamstai pasakyti: tamsta truputį teisybės pasakei, o svarbiausius

dalykus praleidai. Mums reikia, kad tamsta arba visiškai nieko nesakytum, arba turi viską pasakyti nuo pradžios iki galo. Ar tamstai yra suprantamas jūsų nusikaltimas ir kas gresia už tokius darbus? Nors Sovietų Sąjungos baudžiamieji įstatymai ir labai humaniški yra, jūs niekur nerosite kapitalistinėse valstybėse tokių lengvų įstatymų, kaip pas mus, bet tamstos nusikaltimui teismas neras jokių lengvinančių aplinkybių. Vien tik ankstyvesnių tamstos darbų, komunistinės valdžios ir darbo žmonių atžvilgiu, visiškai pakanka, kad sovietų teismas tamstą pasmerktų, tačiau anie darbai, kuriuos tamsta patsai savo knygose aprašė, kurių, manau, nepaneigsi, nes ten parašyta tamstos paties ranka juodu ant balto, taip pat demokratinės buržuazinės valdžios nuvertimas, vykdomojo komunistų partijos komiteto narių sušaudymai ir t.t., palyginti su dabartiniu nusikaltimu, yra niekis. Tai tik sunkinančios aplinkybės. Dabar klausyk, Petruiti, mano gero patarimo: jei jau tenka mirti, tai reikia garbingai numirti. Nemanyk, kad jūsų draugai, jei jų neišduosi, padės tamstai vainiką ant kapo. Juk vis tiek ant tamstos kapo šunes šlapinsis. Mirti reikia, bet reikia mokėti garbingai numirti. Sovietų Sąjungoj visi žmonės, kokie jie bebūtų, moka garbingai mirti dėl idėjos. Nėra ko gailėtis „prachvostų“, nes jie tamstos taip pat nė kiek nesigaili ...

— Rodos, tamsta tardytojau, ką aš prisimniau, viską pasakiau...

— Nieko tu mums, kalės vaike, nepasakei! — pašoko Dunkovas, kišdamas mano panosėn kumštį.

— Prašau mane sušaudyti, aš daugiau nebeturiu ko sakyti...

— Žiūrėkit, koks jo nepaprastas kuklumas! „Prašau sušaudyti"... — ironizavo Dunkovas. — Mes tave tikrai sušaudysime, bet tik ne dabar. Mes turime pakankamai laiko, — nėra ko mums skubėti. Mums ir tau gerai žinoma, kad lavonai nekalba. Anksčiau, negu būsi sušaudytas, mums viską pasakysi... Jei nori, kad sušaudytume, tai greičiau pasakyk visą teisybę — nereikės kankintis ir garbingai numirsi. Reikia drąsiai ir garbingai žiūrėti į mirtį!

— Tamsta tardytojau, manęs mirtimi nenugąsdinsite, nes man ne naujiena žiūrėti mirčiai į akis. Ar mano draugai padės man vainiką ant kapo, man taip pat nesvarbu, bet dabar, ką atsi-menu, tai teisybę sakau ..., — nebetekęs kantrybės, atsikirtau Dunkovui.

— Me-l-u-o-ji, „mat-mat!" Palauk, aš tau, kalės vaike, įrodysiu, kad tu meluoji, akiplėšiškai meluoji!

Po to Razauskas, kuris už stalo, fotelyje sėdėdamas, bylas vartaliojo, staiga atsikėlė ir, pakvietęs sykiu su savim Dunkovą su Mikulėnu, išėjo. Kabinete liko tik du budeliai ir aš. Procedūra ta

pati, kaip ir aną kartą: liepė paltą nusivilkti ir tais pačiais apyrankiais rankas surakino. Maniau, kad ta pačia gumine „funke“ taip pat pradės jie mane vanoti ir spardyti. Bet labai nustebau, kai pirmasis tipas liepė atsistoti ir prieiti prie tam tikros kabyklos palei duris. Viršuje buvo įtaisyti geležiniai kabliai, atrodė, ne kam kitam, kaip drabužiams kabinti. Čia jis, sučiupęs mano ranką už apyrankių, tituluodamas mane kalės vaiku, pakėlė į viršų ir užkabino per vidurį apyrankių tarp rankų ir geležinio kablio. Aš iš karto visu ištisu kūnu pasvirau pirmyn, nes kabyklos apačia neleido kojų priartinti prie kabyklos. Tokiu būdu pat-sai savo jėgomis be pašalinės pagalbos nuo tos kabyklos jokių būdu nebūčiau įstengęs atsipalaiduoti. Išsitiesti tiesiai ant kojų negalėjau — turėjau, pasvires į priekį, karoti ant rankų.

— Dabar mes duosime tam kalės vaikui išbandyti tą pačią „štuką“, kurias jūsų policininkai su komunistais darė — tepajunta, koks skonis. Įdėk šniūrą! — liepė antrajam tipui.

Kur jie įjungė tą šniūrą, nugara į juos stovėdamas, nemačiau. Pamanius, kad jie dabar mane pradės elektrinti, iš anksto šiurpas nukrėtė, nes elektros srovės, turiu prisipažinti, apskritai, negaliu pakesti. Bet kai pakėlė mano švarką ir iš kelnų ištraukė marškinius, nugaroj pajutau kažin ką karštą, paskui labai skaudžiai deginantį čirškėjimą. Tuoju paplito sivilinamos odos kvapas. Dabar supratau, kad jie kažin kokių metaliniu daiktu

mane degina. Tik vėliau, kankinimui pasibaigus, pamačiau, kad ten buvo paprastas elektrinis lygintuvas (elektrinis prosas). Deginimo skausmas kiekvienam yra suprantamas, labai bjaurus; kenčiant reikia labai stipriai dantis sukąsti. Deginimo operaciją kelis kartus kartojo, su keletu minučių pertraukomis, vis toje pačioje vietoje ties nugaros viduriu, įvairiausiais žodžiais keikdami ir reikalaudami pasakyti, kas yra radijo siųstuvas, kas leidžia nelegalų laikraštį, kuriame yra parašytas straipsnis „Stalino grobis“, apie kurį aš nieko nežinojau, ir išduoti pavardes visų kitų kontrrevoliucininkų, kurie sykiu su manim dirba.

NKVD deginimo ženklą nugaroje ir dabar tebenešioju.

Pagaliau liovėsi deginę man nugarą, tur būt, šis nemalonus darbas jiems patiems atsibodo, nes aš nieko nebeatsakinėjau į jų klausimus, tik dantis sukandęs tylėjau ir tylėjau. Nors deginti ir nustojo, bet pakabinę labai ilgai laikė, ar gal man tik taip atrodė, nes taip baisiai apyrankiai įsiėdė į rankų odą ir taip smarkiai nutirpo rankų plaštakos bei pirštai, kad vos begalėjau kęsti nevaitodamas. Be to, nepaprastai ėmė skaudėti paširdys, kadangi labai nepatogu buvo karoti pasvirusiam į priešakį.

Tuo tarpu suskambėjo telefonas. Antrasis tipas paėmė ragelį. Iš kalbos supratau, kad kalbėjo Dunkovas ir kad jis tuojau ateisias. Mane tuojau atkabino, nuėmė apyrankius ir liepė sėstis.

Nors man ir labai malonu buvo, kad nutirpusias rankas atleido, bet aš jiems už tai nepadėkojau — ir toliau tylėjau, nieko nemąstydamas.

Atėjo Dunkovas ir pasakė abiem budeliams, kad jie esą laisvi. Kabinete likome vieni du su Dunkovu. Ilgoką laiką jis vartaliojo popierius ir kažin ką rašė, o aš sėdėjau ir tylėjau, kaip kad nieko nebūtų buvę.

— Še, rūkyk!

Ir vėl ta pati tylą.

— Na, kaip bus, ar pasakysi, teisybę?

— Kad, tamsta tardytojau, neb turiu ko sakyti. ..

— Ir aš neturiu ko sakyti, o sakyti reikia, — įprastiniu sakiniu atkirto Dunkovas.

— Na, gerai. Paklausk, ką tavo draugai parodė: Petras K., Pranas P., studentas ir kiti. Visi jie maždaug vienodai rodo, kad Petruitis, nuvykęs į Vilnių, užmezgė ryšius su tautinio korpo štabu, kad susikalbėjo su P., Š. ir kitais. Be to, jūs Kaune dar nutarėte rinkti kompromituojančias žinias apie sovietų kariuomenę, jos dislokaciją, sutvarkyti radijo ryšius ir t. t.

Iš to supratau, kad mano draugai jau perdaug atvirai pasisakę. Tačiau kur čia jie tau nepasisakys vartojant tokias tardymo priemonės, kimiams ne kiekvienas gali priešintis, juo labiau, kad mūsų tarpe yra ir moteris. Bet vėliau sužinojau, kad ne visi tie parodymai buvo tų pačių asmenų, kuriuos jis man perskaitė, nes Pranas tada dar nebuvo ir

suimtas, todėl jis ir negalėjo duoti jokio parodymo.

Daugumą mano draugų parodymų patvirtinau, kad tikrai taip buvę, bet kad Vilniuje būčiau matęsis su jų nurodytais asmenimis, griežtai paneigiau.

— Tamsta tardytojau, aš su mano draugų parodymuose paminėtais asmenimis Vilniuje nesimačiau.

— Tai kodėl Petras K. parodė, jog tamsta, grįžęs iš Vilniaus į Kauną, tą pačią dieną jam pranešęs, kad tikrai turėjęs su jais pasimatymą ir kad jie pritarę jūsų darbui?

— Petras K. melavo...

— Kaip tai melavo? — nustebęs mano tokiu kategorišku tvirtinimu, paklausė Dunkovas.

— Jis melavo nesąmoningai todėl, kad ir aš jam pamelavau. Norėdamas kuo nors pateisinti savo važinėjimą į Vilnių, jam pripasakojau visiškai nebūtų dalykų.

Dunkovas jokių būdu nenorėjo tikėti mano žodžiais, bet po kiek laiko mano labai griežtas užsispyrimas paveikė ir, pagaliau, sutiko užrašyti mano parodymą taip, kaip aš pasakiau.

Po to dar turėjau daug vargo, bent šiam vakarui, įtikinti jį, kad aš nieko nežinau, kur yra slaptasis radijo siųstuvas, ir kad straipsnį „Stalino grobis" ne aš rašiau.

VIS TARDYMAI IR TARDYMAI

Karceryje sėdėjau ištisus du mėnesius be dviejų dienų — nuo sausio 10 iki kovo 8 d. Kas dvi trys dienos, vis naktimis, buvau vežiojamas į saugumą tardymui. Dar porą kartų buvau apyrankiais surakintas, mušamas ir spardomas. Po to daugiau savo budelių visiškai nebemačiau. Turėjau reikalą tik su tardytojais — Dunkovu ir kitais, kurie jau daugiau manęs nebemušė. Bet būtų geriau buvę, jei būtų mušę, nei karceryje uždarę laikę, nes į galą tiek jau buvau išvargintas ir nusilpęs, kad be palydovo pagalbos nebegalėjau laiptais pasikelti ir į „Girelę“ įlipti. Tiek jau manyje buvo įsigalėjęs nuovargis, apatija ir snaudulys (beveik ištisus du mėnesius, galima sakyti, buvau be miego), kad jie galėjo man daryti, ką norėjo — mažai į ką bereagavau.

Gerokai dar kankino dėl nelemto straipsnio „Stalino grobis“, kurį kažin kas buvo parašęs, o jie mane kaltino, kad tikrai tai buvęs mano darbas, kad jie turi mano rankraštį, rotatorių ir liudytojus, gąsdino mane statysią akistaton ir tada iš tikrųjų būsią man blogai. Be to, užsispyrę reikalavo išduoti pavardę to asmens, kuris ne Lietuvos gyvena, kuris mus instruktavęs. Taip pat smarkiai buvau kaltinamas už tai, kad aš turįs ryšių su kai kuriais mūsų vyskupais, kunigais ir buvusiais vyresniaisiais Lietuvos kariuomenės karininkais. Visas blogumas tas, kad, pasakius ką

nore gero apie bet kurį asmenį, jie parodyme arba visiškai neužrašo, arba savotiškai suredaguoja, prie kiekvieno sakinio pridurdami žodžius „kontr-revoliucionierius, fašistas, monarchistas, darbo žmonių engėjas, liaudies priešas“ ir reikalauja pasirašyti. Taip mane buvo išvedę iš kantrybės, kad nebeiškentęs vieną kartą pasakiau Dunkovui:

— Duokit man tuščių blankų, aš visuose juose pasirašysiu, o tada jūs rašykit, kas jums patinka.

Čia Dunkovas tiek pasiūto, kad atrodė, jog jis mane nudės čia pat vietoje.

— Kas tave reikalauja, kad neteisybę sakytum?! Tu visą gryną teisybę turi sakyti, „matmat!“

— Aš galiu jums prisiekti, kad aš teisybę sakau, o jūs, užrašydami, savotiškai iškraipot mano mintis.

— Velniam reikalinga man ta tavo priesaika, gali tu ją kišti šuniui į uodegą!.. — net putodamas, sušuko Dunkovas, išgirdęs žodį „priesaika“.

Išnagrinėję visus mano dabarties meto nusikaltimus sovietų valdžios atžvilgiu, pradėjo tyrinėti praeities nusikaltimus, kaip priedą, kuris pasunkintų mano kaltinimus savotiškam jų teisme, t. y. ypatingajame TSRS teisme, kaip man Dunkovas vieną kartą pranešė. Pradėjo nuo Požėlos, žydėlio Čiorny ir kitų komunistų partijos vykdomojo komiteto narių sušaudymo 1927 metais. Svarbiausia mano kaltė buvo ta, kad aš tada, būdamas antros karo apygardos ir Kauno įgulos vir-

šininku, savo įsakymu paskyriau karo teismą iš 2 pėst. pulko. Labiausiai norėjo sužinoti, ką mes kalbėjome tą rytmetį prieš teismo posėdį mano bute su majoru J., teismo pirmininku. Kad mes su a. a. majoru tą rytmetį tikrai kalbėjomės bylos reikalu, tai buvo tikra teisybė. Tik negalėjau suprasti, kas jiems galėjo apie tai pranešti (tur būt, kas nors teismo narių arba tada saugume tarnavusių liudytojų), bet, kad majoras yra miręs, tai man buvo lengva nepasakyti, ką mes su juo kalbėjome. Atsikirtau tuo, kad mes kalbėjome apie tai, jog ne mūsų, bet kariuomenės teismo kompetencija juos teisti, ir panašiai.

Paskui ilgai užtruksio bekamantinėjant, kas kaltas, kad 1919 metais buvo sušaudyti Valiukai, Smolskis ir kiti komunistėliai. Man pačiam įrodyti savo nekaltumą nebuvo sunkumų, bet kitų, taip pat visiškai nekaltų asmenų, jokia būdu neįstengiau pateisinti, nes jiems, kaip aš įsitikinau, visiškai nebuvo svarbu rasti tikrąjį kaltininką, bet buvo svarbu, kad tik kas nors būtų kaltas, nors ir nekalčiausias asmuo, — jiems vis tiek. Mat, jiems tik svarbu, kad būtų koks nors nusi kaltimas, žinoma, kuris jiems patinka, o kaltininką surasti jiems nesunku — pirmąjį pasitaikiusį asmenį, kurį nori, ir apkaltink. Tuo būdu bus jų

"justitia" visiškai patenkinta, nes tik pas juos yra tobuliausieji, pasak jų, baudžiamieji įstatymai pasaulyje su universaliu visiems nusikaltimams 58

str. Nors ir nekalčiausias žmogus, sykį jau patekęs į NKVD rankas, turi būti kaltas!

Po to pradėjo nagrinėti mano parašytus atsiminimus „Mūsų žygiuose“ — 1918 — 1919 metais. Tam tikras ištraukas, kurios, jų supratimu, daugiausia mane kaltino, užfiksavo mano parodymuose ir turėjau pasirašyti parodymų lapuose. Iš tų parodymų Dunkovas gale parašė tokią išvadą: „1918 — 1919 m. aš buvau labai aktyvus kovotojas prieš TSRS raudonąją armiją, už tai ir esu apdovanotas dviem Vyčio kryžiaus ordinais“.

Paskutinis darbas mano byloje buvo tas, kad turėjau atpasakoti, kas kaltas ir kaip įvyko 1926 metų gruodžio 17 d. perversmas Lietuvoje. Visą to perversmo kaltę suverčiau sau, nes jau nebebuvo jokios vilties ir prasmės lengvinti savo bylos sunkinančias aplinkybes. Dunkovui labai patiko, kad aš čia save taip uoliai kaltinau, užtat jis buvo labai mandagus ir nuolat papirosais vaišino. Viso šio parodymo gale su dideliu pasitenkinimu jis parašė: „Aš esu 1926 m. buržuazinės demokratinės vyriausybės nuvertimo ir fašistinės liaudies priešų valdžios pastatymo Lietuvoje aktyvus dalyvis“.

Nuolat betardomas, labai gerai supratau visus jų tardymo būdus ir sistemą. Pirmiausia turi viską smulkiai papasakoti apie savo ir kitų „kontrevoliucinį veikimą prieš sovietus“. Dažniausiai pradžioje nieko neužrašinėja, tik muša.

Vėliau sužinojau, kad beveik visus muša, tik vienus daugiau, kitus mažiau. Paskui jau viską iš eilės užrašo, kaip pasakoji. Po to pradeda tą patį parodymą užrašinėti klausimais ir atsakymais tokia forma:

„Klausimas: Kas jūsų kontrrevoliucinės organizacijos nariai?

Atsakymas: Mūsų kontrrevoliucinės organizacijos prieš sovietus nariai yra (jų pavardės) ir aš Jonas, Jokūbo sūnus, Petraitis tos organizacijos vadovas...”

Tokius klausimus su savotiškai redaguotais atsakymais užrašo vieną, paskui antrą ir trečią sykį tik kas kartas kitokia forma yra duodami klausimai ir atsakymai, bet jų visų turinys tas pats. Visi jie rusiškai užrašomi ir rusiškai reikia pasirašyti parodymo lapo gale. Paskui jų visų kelis egzempliorius perrašo rašomąja mašinėle. Tokiu būdu ir pasidaro, kad kiekvienas kaltinamasis turi nepaprastai daug kaltinamosios medžiagos. Todėl kiekvieną naujai suimtą asmenį tuojau nugąsdina nepaprastu įvairios kaltinamosios medžiagos gausumu. Be to, tas pats asmuo vienoj byloj užrašomas kaltinamuoju, o kitų bylose — liudytoju, tokiu būdu kiekvienas asmuo, patekęs į NKVD nagus, vienoj byloj yra užrašomas kaltinamuoju, o daugelio kitų bylose — liudytoju, nes pas juos kiekvienas kaltinamasis turi savo atskirą kaltinamąją bylą.

Tas pats mano tardytojas Dunkovas labai keista asmenybė: vieną kitą minutę jis labai mandagus ir geras, kai kada net mėgsta su kaliniu pasikalbėti visiškai pašaliniais klausimais — ir apie politiką bei apie karą, nė kiek nesivaržydamas, čia vėl tuo pat momentu pasiunta, kaip visas, pragaras: keikiasi, spardosi ir muša tave tuo, kas pasitaiko po ranka. Dažnai jo pasikalbėjimai su manim taip atrodydavo:

— Na, Petruiti, kaip tavo sveikata, kaip jaučiatės? Še, rūkyk! Ar žinai, Petruiti, kad rinkimuose į Aukščiausiąją Tarybą balsavo aštuoniasdešimt penki procentai? Kaip manai, Petruiti, kas laimės dabartinį karą? Aš manau, — toliau kalba jis patsai, — kad šis karas užsitęs, kaip matyti, jau jis ir užsitęsė, tada sukils vokiečių liaudis, kareiviai ir darbininkai prieš savo vadus, ir tada būtinai pakvies sovietų raudonąją armiją jų išvaduoti. Mes to tik ir laukiame. Na, sakyk teisybę, „mat-mat“, kas priklauso jūsų kontrrevoliucinei organizacijai?! — staiga, nei iš šio, nei iš to, visu įsiutimu sušunka tas pats Dunkovas. — Neužmiršk, kad mums, sovietams, ir visą jūsų Lietuvą nieko nereikia pasodinti į kalėjimą! Žinau, jūs laukiate, kad jus vokiečiai išvaduos! Nė velnio! Mūsų raudonoji armija visiems jau parodė ir parodys, ką ji gali. Sovietų Sąjunga viso ko turi, jai nieko netrūksta! Na, sakyk, kaip vadinasi tas asmuo, kuris jus instruktuoja?

Tai beveik visada taip skambėdavo Dunkovo pasikalbėjimai su manim.

Pagaliau, iš viso ko buvo matyti, kad mano tardymas eina prie galo, nes naujų klausimų ir naujų kaltinimų Dunkovas nebesugalvodavo. Jaučiaus labai laimingas, kad į mūsų bylą neįvėliau dar nežinomų Dunkovui asmenų.

Vasario mėnesio pabaigoje atvežė mane į saugumą nebe naktį, bet dieną. Kabinete Nr. 44 buvo tik vienas Dunkovas, kuris be jokios įžangos man pranešė:

— Šiandien aš tamstą iššaukiau labai trumpam laikui. Tamsta esi atiduodamas ypatingam TSRS teismui pagal Baudž. TSRS kodekso str. 58², 58³ ir 58⁶. Štai baudžiamasis kodeksas ir tie straipsniai, kuriuos perskaite čia pasirašykite, — tai pasakęs, Dunkovas pakišo man baudž. kodeksą ir užpildytą tam tikrą raudonos spalvos blanką, kur buvo surašyta: vardas, tėvo vardas, pavardė, metai.... ir minimi straipsniai, pagal kuriuos esu atiduodamas teisman.

Minimus straipsnius labai atidžiai perskaičiau, kad ir labai jau buvau pavargęs ir niekas man neberūpėjo, bet tie straipsniai, kurie turėjo dabar išspręsti mano likimą, vis dėlto sužadino mane. Štai kas juose parašyta (duodu čia tų straipsnių vertimą):

58². Ginkluotas sukilimas arba ginkluotu gaujų įsibrovimas į sovietų teritoriją kontrrevoliuciniais tikslais, valdžios užgrobimas centre arba vietoje tais pačiais tikslais

ir, išimtinai, siekiant jėga atplėšti nuo TSR Sąjungos ir atskiros sąjunginės respublikos bet kurią jos teritorijos dalį arba suardyti TSR Sąjungos su užsienio valstybėmis sudarytas sutartis, baudžiamas:

aukščiausiąja socialinės apsaugos priemone — sušaudymu arba paskelbimu darbo žmonių priešu, konfiskuojant jo turtą ir atimant sovietų respublikos pilietybės teises...

58³. Susitarimas su užsienio valstybėmis arba atskirais jų atstovais kontrrevoliuciniais tikslais, o taip pat pagalbos teikimas užsienio valstybei, su kuria TSR Sąjunga yra karo padėtyje arba kovoja su ja prieš intervenciją bei blokadą, baudžiamas:

aukščiausiąja socialinės apsaugos priemone — sušaudymu...

58⁶. Špionažas, t. y. rinkimas, vogimas ir perdavimas žinių, kurios dėl jų turinio ypatingai saugomos ir laikomos valstybine paslaptimi, užsienio valstybėms, kontrrevoliucinėms organizacijoms arba privatiems asmenims, baudžiamas:

laisvės atėmimu ne trumpesniu, kaip trejų metų, konfiskuojant jo turtą, o tais atvejais, kai špionažas TSR Sąjungai davė arba galėjo duoti nepaprastai sunkiu padariniu, — aukščiausiąja socialinės apsaugos priemone — sušaudymu...

Perskaitęs minimus straipsnius, pasirašiau. Visi trys straipsniai — sušaudymas. Dunkovas, dar kartą priminęs, kad teismas lengvinančių aplinkybių mano byloje nerasiaš, pasiuntė mane atgal į karcerį.

PAGUNDA NUSIŽUDYTI

Diena iš dienos tos pačios ir tos pačios palšos sienos, lange eilė grotų, kreivos durys ir naktys, biaurios naktys, be miego... Kada tai baigsis — nežinia. Didžiausia mano svajonė beliko miegas, miegas ir miegas. Kad bent greičiau numirčiau: tada tai bent miegosiu ir miegosiu, nebegirdėsiu tos prakeiktos komandos: „kelk" ir „gulk". Kad ta gerutė mirtis greičiau ateitų — tada mano sie-los gyvenimui nieko nebereikš taip be galo ilgas laikas, tada bus man vis tiek: ar viena diena, ar tūkstantis metų — niekas nebesakys: „Kelk, kuo tu vardu, tėvo vardas, pavardė". Taip įstri-
go į galvą mintis apie mirtį, kad ir guldamas ir keldamas vien apie ją tegalvojau, analizuodamas ją iš visų pusių. Juk mirtis viską nugali ir pa-smerkia malonumą, skausmą, garbę, genijų ir grožį. Laidojant garbinguosius žmones, įleidus karstą į duobę, paprastai yra sakomos kalbos, ku-rios dažniausiai prasideda šiais žodžiais: „Negai-
lestingoji mirtis išplėšė dar vieną mums brangų žmogų, bet jo kilnūs darbai amžinai gyvens"... Tuo, be abejo, mes norime pasipriešinti mirties jėgai, pasigirti, kad mes jos nelabai bijome, ir gy-vuosius paskatinti toliau dirbti visuomenei nau-dingus darbus. Tačiau mirties nenugąsdinsi ir gyvuosius tuo mažai tepaskatinsi dirbti. Gyvieji, kaip dirbo, taip ir dirbs, nes juos verčia dirbti kita jėga, ir kiekvieno žmogaus mirtį mes taip greit

užmirštame, lyg kad mirtis būtų palietusi tik jį vieną, bet ne mus visus. Mums neateina į galvą, kad dabartinis gyvenimas, kurį mes taip mylime, nebebūtų taip malonus, jei mirties nebūtų. Juk mirtis ir yra ta paslaptingoji jėga, kuri ir verčia mus gyvenimą mylėti. Tai Aukščiausias Protas, įvesdamas mirtį, taip visa sutvarkė, kad gyvenimas ir visa gamta mums būtų malonūs.

Ne kas kita, kaip šios mintys ir tos palšosios sienos su kreivomis durimis privedė mane prie to, kad galutinai nutariau greičiau užmigti, amžinai užmigti, mirtį patirti, nebelaukti, kol jie mane sušaudys, kad šunes ant mano kapo..., kaip man Dunkovas sakė.

Bet kaip čia dabar numirti? Reikia šiokių tokių priemonių. Begalvojant apie priemones, dingtelėjo į galvą, kad jie iš kelnių metalines sagas ir plieninį kabliuką išpiovė, bet į kelnių medžiagą įsiūtos plieninės vielos kabutės nepastebėjo — ji liko kelnėse. Tuoju į ją išplėšęs ir, ištiesęs, pradėjau galąsti į sieną palei langą, nuolat pažvelgdamas į „vilkeli“, kad prižiūrėtojas nepastebėtų. Aštriai išgalandęs vieną vielos galą, tuoju išbandžiau, ar bus galima perpiauti rankos arteriją. Pasirodė, kad taip padarytas peiliukas buvo pakankamai aštrus, nes kairiosios rankos odą, kur arterija eina, labai lengvai prabrėžė. Nusizudyti nutariau nakties metu, gulėdamas, kad prižiūrėtojas negalėtų atkreipti dėmesio. Dienos metu žudantis, kraujui nubėgus, galėčiau nusilpęs su-

smukti, prižiūrėtojas pastebėjęs praneštą gydytojui, kuris galėtų atgaivinti.

Nekantriai laukiau nakties, kad įvykdyčiau sumanytąją savižudystę, nors vidinis jausmas dar labai kovojo su šia mintimi: juk vis tiek vienoda nuodėmė — nužudyti žmogų — save ar kitą. Po komandos „gulk“ ne tuoju griebiausi vykdyti savo sumanymo — vis dar galvojau. Taip begalvodamas pradėjau snausti ir, tur būt, užmigau, nes ėmiau sapnuoti, bet taip gyvai ir aiškiai, kad atrodė ne sapnas, o gryniausia tikrovė: staugia prie pat galvos pamačiau savo draugą, karine uniforma, su miline ir kepure bestovintį, a. a. majorą Juozą Tomkų. Jis labai aiškiai į mane prašneko :

— Mielas Jonai, nedaryk to, ką sumanei: aš negerai padariau...

— Iš kur tu atsiradai, Juozai? — pakėlęs galvą paklausiau, manydamas, kad, man bemiegant, jį atvarė į mano kamerą. Bet staiga jis dingio iš mano akių.

Net nejauku pasidarė. Apsivertęs ant kito šono, pradėjau mąstyti apie Juozą. Iš kur toks keistas kliedėjimas? Atsiminiau, kad jis dar prieš tris mėnesius šitame pačiame kalėjime nusižudė. Kodėl jis dabar man pasirodė?.. Tik neseniai sužinojau, kad jis greta šio karcerio, 69 numeryje, nusižudė.

Bemąstydamas apie Juozą, vėl užmigau. Ir vėl sapnas: rodos, Vilniuje, eidamas Katedros aikšte,

prieš varpinės bokštą, staiga sutikau a. a. mano žmoną, visiškai baltais vasariniais drabužiais apsirengusią. Nustebę sustojome vienas prieš kitą. Ji taip liūdnai, priekaištingai, pilnomis ašarų akimis žiūrėjo į mane, o aš jai pasakiau:

— Justina, jei tu mane palikai, aš nusižudysiu. ..

— Joneli, nedaryk to, prašau tave dėl vaikų... — tai pasakius, ji tuojau išnyko. Išnyko ir katedra su varpinės bokštu.

Šiek tiek atsipeikėjęs, pasijutau begulys tame pačiame karcerio pasienyje — šonas skaudėjo ir gerokai jau buvau sušalęs. Pašokęs iš guolio, pradėjau vaikščioti po kamerą ir melstis už Justiną ir Juožą. Pasivaikščiojęs ir pasimelęs, pasijutau tiek stiprus ir ištvermingas, kad net pradėjau šlykštėtis pirmąkart nusižudymo mintimi. Dar perskaičiau įrašą sienoje: „Kentėk, sūnau, ir Dievas kentėjo“. Taip, reikia vyriškai kentėti. Reikia laukti, kol jie nužudys, bet pačiam žudytis — ne. Ir a. a. Juozas su Justina taip aiškiai įspėjo, kad to nedaryčiau. Pagamin-tąjį įrankį įkišau į kamašo auliuką, kad prižiūrėtojai bekrėsdami neatrastų. Vėliau, jau kitose kameroje, tas prietaisas buvo mūsų naudojamas kitiems reikalams.

IEŠKAU BŪDŲ LENGVINTI GYVENIMĄ

Nusižudymo mintį išvariau iš savo galvos, apie mirtį ir jos paslaptį daugiau nebegalvojau. Bet kur dabar padėti tą be galo prailgusį laiką su prieblandžia elektros šviesa, kuri dieną naktį vis ta pati ir taip ji man įkyrėjo? Jei ne pelės, kurios visiškai su manim susidraugavo, ir Dociaus dainos septyniasdešimt ketvirtojoj kameroj, tikrai būtų galima iš proto išeiti. Reikia ką nors dirbti, kad tas be galo ilgas ir niūrias dienas sutrumpinčiau. Nutariau patikrinti savo atmintį. Ėmiausi savo smegenyse atgaivinti rusiškas Apuchtino „Pamišėlis“ (Sumašedšij) eiles, kurias, jaunas būdamas, mintinai mokėjau, o dabar buvau visiškai užmiršęs. Eksperimentas labai gerai pavyko: iš lėto, eilutė po eilutės, per porą dienų visiškai jas atnaujinau savo galvoje ir galėjau deklamuoti.

Pabaigęs su eilėmis, ėmiausi matematikos, kuriai labai esu dėkingas, kad ji man iš tikrųjų sutrumpino visą karceryje buvimo laiką. Pradėjau nuo logaritmų. Iškėliau klausimą, kokių būdu Pševalskis sudarė penkiaženklį logaritmų lentelę. Po kelių dienų darbo man visiškai paaiškėjo formulės, kurių padedamas Pševalskis ir Haussas galėjo sudaryti tas lenteles. Čia didžiausias buvo tas sunkumas, kad nebuvo nei kuo, nei ant ko rašyti — viskas reikia daryti mintinai, visi pažymėjimai daryti savo galvoje. Tačiau laiko tam reikalui visiškai pakako, nes darbas neskubus.

Bet, beieškodamas tų formulių, atradau tokių nuostabių skaičiavimo reiškinių, kad man jokių būdu ir šiandien galvoje netelpa, jog galėtų žmogaus protas juos išaiškinti, nes, mano manymu, tie reiškiniai nepasiduoda jokiame normaliam bei logiškam samprotavimui, būtent: mūsų dešimtainio (arabų) skaičiavimo skaitmens iš eilės — 1, 2, 3... 9, pakelti į penktą laipsnį, gautųjų skaičių gale duoda vėl tuos pačius eilinius skaitmenis 1, 2, 3... 9. Niekaip negaliu suprasti, ar tas arabas ar indas, kuris išrado dešimtainį skaičiavimą, galvojo apie tai, ar jam tik taip atsitiktinai išėjo. Taip pat mane nustebino Pitagoro teorema (stačiojo trikampio statmenų kvadrato suma lygi įstrižainės kvadratui), kad tarp begalinės daugybės yra tik vienintelė figūra, kurią galima matuoti sveikais skaičiais, būtent: $3^2 + 4^2 = 5^2$. Tai vienintelis toks santykis. Be šių, radau dar ištisą eilę reiškinių, kurių negalėjau ir negaliu suprasti.

Tas darbas žymiai palengvino mano gyvenimą karceryje: nors smegenys pavargdavo iki visiško apkvaitimo, bet laikas, šaltis ir palšos sienos su kreivomis durimis manęs tiek daug nebekankino.

PAMIŠĖLIAI

Vasario pabaigoje į Dociaus karcerį atvedė dar vieną labai triukšmaujantį pamišėlį, kuris nežmonišku balsu staugdavo ir staugdavo, kol palisdavo. Kad ir Dociui, senam septyniasdešimt

ketvirtąjį karcerio gyventojui, matyt, jis labai nepatiko, nes ir jis liovėsi dainavęs ir triukšma-
vęs.

Vieną kartą turėjau skanaus juoko. Nauja-
sis Dociaus draugas, nustojęs staugti, paklausė
Docių:

— Kokia to prižiūrėtojo pavardė?

— O kam tau jo pavardė reikalinga, ką tu iš
jos darysi? — visiškai autoritetingai klausimu į
klausimą atsakė jam Docius.

Kaip girdėdavau, Docius joku būdu negalėjo
pakęsti, kad jo naujasis kaimynas nevaikščioja į
ruošą ir savo išmatas čia pat praryja. Todėl vie-
ną sykį prie jų karcerio durų pasigirdo didžiau-
sias triukšmas:

— Dociau, Dociau, ką tu ten darai?! — šaukė
prižiūrėtojas į durų „vilkelį“.

— Aš jam, rupūžei, snukį ištrinsiu, kad jis čia
daugiau... nebeėstų... Aš jį pamokysiu. Net kok-
tu žiūrėti, ką jis čia dirba... — aiškinosi Docius ir
toliau savo kaimyno snukį trindamas. — „Paš-
kudnikas" — jis man visą kamerą užteršė...

Nežinia, kuo ta Dociaus pamoka jo kaimynui
būtų baigusis, jei nebūtų iš viršaus atėjęs kitas
prižiūrėtojas, kuris, įėjęs į kamerą, gražiuoju įti-
kino Docių, jog tas jo kaimynas nevertas, kad į
jį būtų tepamos rankos. O tas jo kaimynas, ma-
tyti, nė kiek nesigynė, tik kriokė ir šniokštė.

PRAGIEDRULIAI

Vasario pabaigoje vieną vidudienį pro uždengto lango skardos skylutes įspindo į mano kamerą ir atsimušė ant palšos sienos keliolika mažyčių saulės spindulėlių. Jie mane nepaprastai pradžiugino. Aš juos visus po kelius kartus išbučiavau, dėkodamas brangiajai saulutei, kad ji ir čia mane atrado, ir, žvilgterėjusi į mano kamerą, taip maloniai mane paguodė. Paskui saulutė buvo tokia gera, kad kasdien apie tą laiką mane kokį pusvalandį aplankydavo.

Vieną dieną įėjo į mano kamerą aukštas, laibas, pailgo veido, gražus vyras, nauja NKVD uniforma su auksiniais siūlais ant rankovės išsiuvinėtu piautuvu ir plaktuku pailgam skrituliuke.

— Na, ką, Petruiti, nuobodžiauji? — paklausė jis mane.

— Taip, tamsta viršininke, truputį nuobodu, — atsakiau jam, supratęs, kad tai bus patsai kalėjimo viršininkas, nes ir prižiūrėtojas su korpo vyresnioju vadino jį „draugas viršininke“.

— Nieko nepadarysi, Petruiti, užtat kadaise buvo labai linksma. Ar tamsta neprisimeni manęs: aš gi tamstos pulke tarnavau.

Kai jis tai pasakė, tuojau prisiminiau Siemašką, kuris pas mane tarnavo, rodos 1924 metais.

— Taip, dabar atsimenu, tamsta viršininke.

— Gal galiu kuo nors tamstai padėti? Kuriuo straipsniu esi kaltinamas?

— Labai būčiau dėkingas, tamsta viršininke, kad mano kibiras nesmirdėtų ir kad turėčiau guldamas ką pasikloti, — atsakiau jam.

Po to jis dar kiek pastovėjo, išdidžiai apsidairė, kažin ką pagalvojo ir išėjo. Tą pat vakarą prižiūrėtojas atnešė man čiužinį ir antklodę. Dabar jau dvi ar tris naktis karceryje visiškai poniškai gulėjau.

Labai geri ir malonūs buvo visi trys vyrai karcerių prižiūrėtojai, kurie keisdavo kits kitą prie karcerių. Jie visi tada dar tebebuvo civiliniais drabužiais apsirengę. Ypač vienas berniukas buvo labai nuoširdus žmogus. Dažnai man atnešdavo, kada niekas negalėdavo pastebėti, sriubos ir duonos visą porciją. Net ir taip pasitaikydavo, kad, grįžęs iš ruošos, rasdavau savo kameroje lyg netyčia pamestą papirosą. Žinoma, tada aš nieko nesakydavau, tik savo širdyje būdavau labai jam dėkingas. Kiekvienas jų atskirai labai geri buvo, bet kits kito bijodavo, kad nebūtų pastebėti ir nebūtų pranešta kalėjimo vyresniesiems, nes pas juos visur tokia tvarka — kits kitą sekti „iš idėjos“.

Kovo 7 d. prieš pietus kiemu pro sargybinio bokštelį siaura gatvele išvedė mane į baltą namą, kuris stovi tam pačiam kalėjimo kieme, užpakalyj kalėjimo, palei pirtį. Čia įvedė mane į vieną iš daugelio įeinant kairėj pusėj esančių kamrų. Labai nustebau, pamatęs besėdintį Dunkovą.

— Na, kaip jauties, Petruiti? Še, rūkyk. Aš tave iššaukiau ne tardyti, bet pasikalbėti, nes man tavęs pagailo. Ar nori, kad perkelčiau tave į bendrąją kamerą?

— Labai būčiau tamstai dėkingas...

— Gerai, aš perkelsiu tave į bendrąją kamerą, tik su sąlyga. Kaip buvai kvočiamas ir apie savo bylą kad man nė vieno žodžio niekam neprasitar-tum. Jei tai ištesėsi — pasiliksi bendrojoje kameroje iki teismo, o jei ką nors prasiplepėsi, užtikrinu, bus labai liūdna.

Pasižadėjau jam apie tai nieko nekalbėti ir pa-dėkojau už jo „gerumą“, kad tik greičiau perkeltų į bendrąją kamerą.

Grįžęs į savo pakirėjusią kamerą, labai džiau-giaus, kad, pagaliau, gausiu pamatyti žmones, išgirsiu jų kalbas, pamatysiu didesnę pasaulį. Tiek jaučiaus laimingas, lyg kad iš kalėjimo į lais-vę paleidžiamas. Nuo kiekvieno brakštelėjimo koridorių širdis pradėdavo labiau plakti, nes kiekvieną sykį pamanydavau, kad, štai, jau ateina manęs iš čia paimti. Net gerajam savo prižiūrė-tojui, grįždamas iš tardytojo, pasigyriau, kad tar-dytojas prižadėjęs mane perkelti į bendrąją ka-merą.

Pagaliau, pačiam vidurnaktyj, prasivėrė ka-meros durys, ir prižiūrėtojas su palydovu, paklau-sęs mano vardo, tėvo vardo ir pavardės, liepė vis-ką pasiimti ir eiti sykiu su palydovu. Vedė mane laiptais ir ilgais koridoriais į trečiąją aukštą — aš-

tuntąjį skyrių. Eidamas koridoriais, netekdamas kvapo, kelis kartus turėjau ilsėtis. Palydovas ilsėtis leido, nes tikrai matė, kad aš nebegaliu paeiti, o lipant laiptais už rankos prilaikė. Trečiajam aukšte sustabdė mane prie šimtas keturiasdešimt trečiosios kameros durų.

143-ji KAMERA

Įlėjęs į kamerą, dešinėj pusėj pamačiau visą eilę ant grindų gulinčių vyrų. Jie gulėjo ankštai susiglaudę vienas prie kito, ant čiužinių galvomis į sieną ir pilkomis bei rudomis kalėjimo antklodėmis užsikloję. Kitam pasienyje, kairėj, buvo sukrauti dubenėliai, puodukai, šaukštai ir drabužiai. Tarp gulinčiųjų kojų ir sukrautų drabužių praėjimo veik nebebuvo, nes kameros ilgis apie šešis metrus, o plotis — apie tris. Kairiajam kampe ant radiatoriaus stovėjo vienas skardinis bakas su variniu kraneliu apačioje švariame vandeniui laikyti, o kitas didesnis bakas, „paraše“ vadinamas, be kranelio, tik su vožtuvu, stovėjo ant grindų pilti pamazgoms ir kitiems nebereikalingiems skysčiams. Kameros oras buvo labai šiltas ir tvankus, kaip pirtyje, nes tik vienas išimtas stiklas lango viršuje neįstengė pakankamai tyro oro įleisti.

Šioje kameroje pasidėjau savo į kamuolį suvyniotą čiužinį čia pat prie durų tarp gulinčiųjų vyrų kojų bei bako su pamazgomis ir ant jo atsi-

sėdau pailsėti. Beveik visi gulintieji vyrai kilstelėjo galvas pažiūrėti, koki čia naują „žvėrį“ atvedė į jų narvą ir sutrukdė geriausią poilsį prieš pat komandą „kelk“. Jie pirmieji užkalbino mane:

— Ar seniai iš laisvės?

— Ne iš laisvės, bet iš karcerio, — nedrąsiai atsakiau jiems. — Sėdžiu jau nuo gruodžio 24 d.

Kadangi buvau ne iš laisvės atvestas, bet jau, palyginti, senas kalinys iš karcerio, tai jiems nebuvau labai įdomus, priešingai, net nepageidautinas gyventojas, nes ir be manęs jiems buvo perdaug ankšta ir oras per tirštas. Jų gi iš viso buvo dešimt vyrų su apžėlusiais ir išblyškusiais be jokio gyvumo veidais, kaip numirėlių, tokiam mažam kambariuke, kur jų pačių nuolat iškvepiamas oras nedavė jų plaučiams laisvai kvėpuoti. Todėl jie ir buvo tokie išblyškę. Tik vienas jų, prie durų gulėjęs, kiek ilgėliau su manim pakalbėjęs, irgi tuojau užmigo. Man pasidarė labai nejauku, nežinant, tarp kokių žmonių esu patekęs, ar kriminalinių, ar politinių nusikaltėlių, nes, patekus tarp kriminalinių nusikaltėlių, nežinant jų kameros tradicijų, sunku būtų prie jų prisitaisyti. Aš palei jų kojas šiaip taip ištisiau savo čiužinį, atsiguliau ir labai skaniai miegojau iki tokios pat komandos, kurią girdėdavau karceryje: „kelk“.

— Ar tai Petruitis? Nepažinome, — labai nustebę, paklausė mane kai kurie jau iš miego atsi-

peikėję vyrai: — ai, ai, kaip jis paseno! Pažinti jo nebegalima.

Staiga pamačiau, kad esu tarp labai gerų mano pažįstamų: Liongino, Petro ir Vlado. Kiti septyni buvo nepažįstami, bet tuojau supratau, kad jie visi yra politiniai kaliniai. Labai apsidžiaugiau, nes pasijutau, kaip laisvėje esąs. Dabar, pamaniau sau, kad ir sušaudys mane — nebebus baisu, nes yra gyvų žmonių, kurie apie tai žinos ir praneš, kam reikia.

Atsikėlę ir apsirengę, tuojau visi griebėsi taisyti savo guolius, sulankstydami savo čiužinius prie sienos ir uždengdami juos antklodėmis taip gražiai bei patogiai, kad iš tų čiužinių pasidarė tam tikri foteliai su minkštomis atramomis į sieną, ant kurių buvo labai patogų pasėdėti ir... paslapčiomis nuo „vilkelio" akies pasnausti.

Po to ilgu apytamsiu koridorium, kurio abiem pusėm buvo aštunto skyriaus kamerų durys Nr. 142—150, nuvedė mus į ruošos kambarį — išvietę. Tai gan erdvus kambarys: cementu išlietos grindys, prie vienos sienos trys vandens kranai praus-tis, kurių apačioj skardos lovys vandeniui nubėgti, prie kitos sienos keturios tupyklos, didelis langas, kurio stikluose įlietas tankus plonų vielų tinklelis. Lange, iš lauko pusės, stori geležiniai grotai, tokie pat, kaip ir kamerų. Lubų viduryje didžiulis iškritęs tinko lopas, su likusiais supuvusių skalų bei žagarų galais, palšos, drėgnos, rudais pelėsiomis apaugusios sienos, įvairiais rašme-

nimis išbraižytos. Eidami į ruošą, atsinešėme savo „parašę“ ir vandens baką. „Parašę“ reikėjo išpilti ir išplauti, o vandens baką — vandens pripilti.

Čia aš tarp naujųjų savo draugų buvau naujokas ir nežinojau, ką turiu daryti, todėl jie man liepė tuojau išsirengti nuogai ir gerai išsiprausti. Jie labai nustebę pamatę, kad mano marškiniai visiškai supuvę ir sudrįsę — iš baltinių belikę tik vieni juodi skudurai, nes karceryje būdamas nė karto nebuvau nusirengęs. Ypač labai rūpestingai mane apžiūrėjo ir išplovė mūsų darbštusis Lionginas, kuris, pažvelgęs į nuogą mano nugarą, paklausė:

— Iš kur tamstai, pulkininke, ant nugaros atsirado tokia keista žymė?

Aš pasiaiškinau, kad tai esanti karo meto liekana, nes neturėjau teisės prisipažinti, jog ją esu gavęs tardymo metu. Mano draugai, atrodė, labai patikėjo mano pasiaiškinimu, nes jaučiau, kad jie liko abejingi ir, matyti, iš mandagumo, niekad nesiteiravo, kokių būdu buvau kare sužeistas. Senas kalinys ne taip greit kuo nors įtikinamas.

Čia jie man parodė dar vieną naujieną, kurios aš iki to laiko nežinojau: išvietėje vietoj popieriaus galima vartoti švarų vandenį pasilenkus prie krano, nes nuo jo ir švaru ir labai sveika. Tas kalinių išradimas iš pradžių man buvo labai keistas, bet paskui net labai patiko.

Sugrižę iš ruošos, gavom kavą, cukrų ir duoną. Labai nustebau, kai man aštriai nugaląstu geležinio šaukšto kotu Petras K. atpiovė geroką šoninės gabalą ir užtepė ant duonos sviesto. Be to, pamačiau, kad ir Lionginas kavą geria su duona ir sviestu. Skaniai papusryčiavę, pradėjom rūkyti, nes Vladas turėjo labai gero tabako ir dvi pypkes. Kiti rūkė susisukę cigaretes iš gilzių. Niekaip negalėjau suprasti, iš kur jie visa tai turi, kol nepaaiškino, kad kas dvidešimt dienų gauną vadinamuosius išrašus už savo pinigus, kurie yra laikomi kalėjimo raštinėj. Už juos galima išsirašyti: pusę kg sviesto, pusę kg šoninės, du šimtus papirosų, arba tokį pat kiekį tabako, degtukų dėžutę, muilo gabaliuką, dantų šepetuką ir kandiklį. Kitų reikmenų neleidžiama pirktis.

Po pusryčių Lionginas pakeitė man baltinius, kuriuos turėjo iš namų atsinešęs. Daugumas jų vilkėjo valdinius baltinius, nes jie buvo jau seni kaliniai ir žinojo visą vidinę kalėjimo tvarką: ką ir kaip galima išgauti.

Po to išgirdau dar vieną iki tol negirdėtą man komandą: „Pasiruošti pasivaikščiojimui“. Nejaugi ir pasivaikščioti dar vedama? Naujieji mano draugai man paaiškino, kad kasdien, išskyrus sekmadienius ir pirmadienius, esą vedami pasivaikščioti 10—20 minučių, bet kartais ir kelias dienas iš eilės neleidžiama pasivaikščioti, ir jie negauną grynų oru kvėptelėti. Kadangi kovo mėnesį buvo dar gerokai šalta, turėjome apsivilkti

paltais. Daugumas vilkėjo valdinėmis kalinių milinėmis.

Koridoriuje išsirikiavę po du, rankas laikydami užpakalyje, geležinėj būdelėj sėdinčio nematomo sargybinio valia geležinėms durims triukšmingai į vieną šoną pavažiavus, vienais, antrais ir trečiais laiptais besisukinėdami, nusileidome žemyn į kiemą. Čia, tarp raštinės ir priėmimo kalėjimo sienų, kur seniau buvo gražus darželis su klombomis ir plačiais takais aplinkui kaliniams pasivaikščioti, dabar pamačiau aklą trijų metrų aukščio geltonai nudažytą tvorą. Toje tvoroje tokių pat lentų ir tos pačios spalvos įtaisytos aštuonios durelės su „vilkeliais" viduryje. Prie šių vaikščiojo vienas prižiūrėtojas, nuolat stebėdamas pro durų „vilkelius", ką už tų durų kaliniai daro. Pro vienerias tvoros duris ir mus, vienuolika žmonių, mūsų palydovas suvarė, įspėjęs, kad vaikščiotume taip pat išsirikiavę po du, rankas laikydami užpakalyje, nesikalbėtume ir nerūkytume.

Už tų durų atsidūrėme keturkampėje aklai sukaltų tokių pat stačių, geltonai nudažytų, lentų patalpoj, maždaug šešių metrų ilgio ir tokio pat pločio, tik be lubų ir be stogo, po atviru dangum. Dešinėj pusėj buvo matyti universiteto, medicinos fakulteto, baltų rūmų trečiojo aukšto langai, kurių išorės palangėse, ant karnizo, mūsų pasivaikščiojimo metu, prieš saulę šildydami ir burkuodami, tupinėjo balti, juodi ir margi karveliai. Mums

sudarydavo nemaža malonumo stebėti juos su dideliu pavydu dėl jų laisvės, kad jie turi sparnus ir nepatenka į NKVD rankas. Priešakyje matyti kalėjimo raštinės ir ilgo priestato senas raudonos skardos stogas, ant kurio žaidė, straksinėjo ir mingavo linksmų žvirblių būriai, nekreipdami jokio dėmesio į kalėjimo prižiūrėtojus ir ginkluotus sargybinius bokšteliuose, kurie, prireikus, galėtų pavartoti automatinius šautuvus prieš mus ir prieš juos. Jie čia visiškai laisvai sauvaliavo, nešiodami į kalėjimo raštinės pastogę šiaudus, šakutes ir kitokius lengvesnius daiktus lizdams sukti. Antroj pusėj buvo matyti ištisos eilės kalėjimo antrojo ir trečiojo aukšto kamerų langų su geležiniais grotais, pro kuriuos žiūrinėjo tose kamerose sėdį mūsų nelaimės draugai, pasilipę ant kėdžių, kitiems užstojant jų durų „vilkelius“, kad prižiūrėtojai nepastebėtų. Tai jiems pavykdavo mus ir mums juos pamatyti, kai kada net rankų ir pirštų pagalba susikalbėti. Po kiek laiko, pastebėjusi tai kalėjimo administracija, tuos kalėjimo langus izoliavo tuo būdu, kad ant priešakinės mūsų pasivaikščiojimo kamerų sienos uždėjo į mūsų pusę palinkusį aukštą lentų stogą. Tuo būdu pusiau sumažino mūsų matymo dangaus ribas.

Pasivaikščioję kokią penkiolika minučių, visai kitaip atrodėme: veidai paraudo, ir mes gyvesni pasidarėme, tik man kojos pradėjo pintis, nes labai pailsau, belipdamas laiptais atgal į mūsų šimtas

keturiasdešimt trečiąją. Orą kameroje taip pat radome visiškai švarų, nes skylė lange ir atdarų durų skersvėjis išpūtė visą jo tvankumą.

Maži vaikai, svetimam vaikui atėjus, pirmiausia turi pasigirti, ką jie turi. Taip ir kaliniai. Vieni man pastatė kėdę prie lango, kiti užstojo durų „vilkelį“ ir parodė, kas pro išimtą lango stiklą ir tarpgrotį matyti. Jie iš tikrųjų turėjo kuo pasididžiuoti, turėdami tokį gražų, kaliniams labai brangų, reginį, kuriuo rytmečiais labai atsargiai kiekvienas iš eilės pasigėrėdavo. Tik žiūrėti reikėdavo labai atsargiai, nes už tai, jei pastebėtų prižiūrėtojai, galima gauti porą parų karcerio. Pro langą pamačiau tris didelius dūmtraukius: kalėjimo pirties, „Paramos“ kepyklos ir lentpiūvės. Toliau matyti: Žaliakalnio dalis su žydų prieglauda, pašto rūmai Laisvės alėjoje, „Pažangos“ rūmai ir viena Kauno dalis su Senamiesčiu. Kairėj pusėj: A. Freda, Aleksotas ir Nemuno dalis. Čia pat žemai mūsų kalėjimo pirtis, kiemas ir kiemo gale baltas namas su tardytojų kamerų langais, kurių apačioje yra kalėjimo stalių dirbtuvės. Bet ir iš čia žiūrint, negalima per daug arti kišti nosį prie lango, nes gali pastebėti kiemo bokštelyje stovįs sargybinis ir nušauti. Kiekvienam mūsų nepaprastai buvo malonu pažvelgti į šią dar gyvą pasaulio dalį ir paskui papasakoti, kas ką matęs. Tik baisu buvo ir pagalvoti, kad tuose mūruose gyveno nebe mūsų artimieji, bet baisūs žvėrys, plėšikai .,. Mes jau esame „išlaisvinti“ ir sėdime

Stalino sanatorijoje, o kitų mūsų brolių netrukus tas pats likimas laukia.

Labai darbštus, drausmingas ir rūpestingas Lionginas pirmiausia supažindino mane, kaip naujoką, su kameroje jų pačių nustatyta tvarka ir tradicijomis.

— Mes čia kiaulėmis pavirstume ir utėlėmis apitektume, jei nesilaikytume mūsų pačių įvestos tvarkos. Juk reikia ir grindis išplauti, ir palesinti karvelius, kurie pusryčių, pietų ir vakarienės metu nutupia mūsų palangėje. Karvelius lesinam duonos trupiniais, tik berti jiems reikia labai atsargiai, nes prižiūrėtojai, pastebėję, didžiausią triukšmą sukeltų ir už tai būtų galima gauti karcerio. Nors grindis plauti, einant kalėjimo taisyklėmis, turėtume tik vieną kartą į savaitę, bet mes plauname jas kasdien prieš pietus. Tokiu būdu pašaliname visas dulkes, kurios daugiausia krinta iš mūsų čiužinių. Tuo tikslu kasdien kiekvienas iš eilės einame tvarkdario ir vieno pavaduotojo pareigas. Tvarkdarys turi grindis išplauti; rytą, po pietų ir vakare, prieš gulant, iššluoti jas, ruošos metu išnešti ir išvalyti „parašę“, pripilti vandens baką ir atnešti į kamerą... Nemanyk, ponas pulkininke, darbo yra. šeštadieniais perdėm visas grindis plauname — ir po čiužiniais. Taip pat nuvalome sienas, langą ir duris. Svarbiausia — labai reikia žiūrėti, kad utėlių neįsiveistų, nes tuojau visi užsikrėstume. Kai tik pas kurį nors kiek utėlių pasirodo, tuojau mes jas išrenkam ir išmušam, kad

jos nespėtų į baltinius kiaušinėlių pridėti. Viršutiniuose drabužiuose jos nemėgsta gyventi, tik baltiniuose. Ša..., pulkininke, tyliau... čia yra vienas asmuo, kurį aš žinau dar iš šimtas dešimtosios kameros. Jo reikia truputį vengti kalbose, nes mes įtariame, kad jis galīs pranešinėti. Nors mes jo nebijome, bet... — pagaliau pašnabždėjo man į ausį majoras Lionginas.

NAUJIEJI DRAUGAI

Tikrai tas mūsų Lionginas, nors ir nedidukas, bet labai gyvas, nuoširdus ir labai rūpestingas žmogus. Jis ne tik savimi, bet ir kitais labai rūpinasi, kad visiems būtų gera. Be to, jis grynas dorovingumo ir religingumo pavyzdys. Jis mūsų kameroje buvo seniausias kalinys — devintą mėnesį bebaigęs sėdėti: buvo suimtas už tai, kad jis buvo karininkas ir šaulių kuopos vadas. Nusi Kaltimas sovietų atžvilgiu labai didelis, nes, sovietams atėjus į Lietuvą, šauliai ir policija pirmiausia buvo nuginkluoti, ir jų vadai į kalėjimą suvaryti ir baudžiami pagal 58 str.

Lionginas man papasakojo, kaip jis buvo tardomas, mušamas ir spardomas; daugiausia gavęs mušti už tai, kad nenorėjęs pasirašyti savo parodymo, kuris buvo netaip užrašytas, kaip jis sakęs. Pirmajam savo parodyme, nepaisydamas mušimo ir keikimo, jis nepasirašęs, bet privertęs tardytoją perrašyti jo parodymą. Dar jis man papasakojo, kaip jis sėdėjęs šimtas dešimtoji kameroj drauge

su daktaru L. Bistru, M. Lipčium, gen. Kurkauskui ir kitais. Sakė, kad su Dr. Bistru tardytojai mandagiai elgėsi, bet M. Lipčių kankinę, neduodami jam miegoti. Pirmiausia jį kankinę, liepdami stovėti stačiam, paskui buvęs kėdėje pasodintas, tarp pažasčių pakišti popieriukai, kurie, užmigus, galėjo iškristi. Rankas turėjęs laikyti atkištas pirmyn ir kojas ant žemės laikyti suglaustas — tokioj padėtyje turėjęs sėdėti ištisas 36 valandas. Sargybiniai pasikeisdami budėję prie jo su atkištais revolveriais, kad jis nekrutėtų ir nesnaustų. Už ką Lipčių taip kankino, man neteko sužinoti.

Lionginas piktinosi net ir dėl kalėjimo administracijos apsileidimo ir netvarkingumo, kad ji leidžianti išdavinėti valdinius daiktus be parašų, be sąrašų ir dėl to gali būti įvairių „vagysčių“...

Antras senas mano pažįstamas Petras, žemaitis nuo Gargždų, taip pat senas kalinys, kaip ir Lionginas, atkeltas iš Marijampolės kalėjimo. Nors silpnos sveikatos žmogus, bet labai rimtas draugas nelaimėje. Sykiu su juo galima sutikti keliauti sunkiausią kelionę; jis niekad nepaliktų savo kelionės draugo. Nepaprastai geros širdies žmogus, bet nemėgstas daug kalbėti, ypač apie save, o taip pat ką nors peikti. Nusiskusti kuo nors taip pat jis nebuvo pratęs: jei kas jam nepatikdavo, tai tik iš jo veido išraiškos galėdavai suprasti. Nepaisant to, kad jam be paliovos dantis skaudėdavo ir jokių būdu neprisiprašė gydytojo, jis niekad neparodė blogos nuotaikos ir sten-

gėsi kuriuo nors būdu nejučiomis kitiems ją pataisyti. Tai taurus, bet plataus masto vyras. Jis kaltinamas tuo, kad valdininku tarnavo policijoje ir buvo atiduodamas teisman pagal tą patį 58 str.

Trečias mano geras pažįstamas — Vladas. Nors ir neseniai suimtas kalinys, bet jis buvo centrinė mūsų kameros figūra, apie kurią mes visi spietėmės, nes jis daugiausia turėjo žinių iš laisvės, plačiai mums nušvietė, ką daro bolševikai ir kaip jie pas mus elgiasi, kokia dabartinė tarptautinė padėtis. Be to, jis, kaip gabus juristas, davė mums daug gerų patarimų, kaip mes turime laikytis tardymų metu, kas galima sakyti ir ko negalima. Labai linksmas vyras, nepaprastai gražų skambų balsą turįs ir be galo daug lietuviškų dainų mokąs. Todėl mes tyliai, tyliai, kad prižiūrėtojai neišgirstų, jo vedami, dainuodavom ir šventas giesmes giedodavom taip, kad kai kuriems mūsų ir ašaros po truputį byrėdavo... Daugiausia jis mus prijuokindavo, kai, kalbėdamas lietuviškai žydišku žargonu, pamėgdžiodavo žydą. Jam pasiutusiai sekėsi vaidinti žydą. Jis mus ir „džiu-dži-tsu“ mokė, nors ir jo paties buvo keli šonkauliai sutriuškinti dar jam kavalerijoje tarnaujant leitenanto laipsniu. O jau ginčytis su juo koku nors klausimu — nė nebandyk: visada jis tave patupdys į kuntaplį: nepaprastai lanksčius smegenis ir liaunų liežuvį turėjo. Jis buvo kaltinamas tuo, kad buvo valdininkas, pagal 58 str., vadinasi, kontrrevoliucininkas.

Ketvirtas senas kalinys — Juozas, ūkininko sūnus iš Tauragės, devyniolikos metų vaikinąs. Labai malonus, geras vaikas, tik nepaprastai užsispyręs ir niekam nenusilenkęs. Jis, tur būt, buvo vienas pirmųjų NKVD aukų Lietuvoje. Pradžioje jį ilgai laikė uždare Minsko kalėjime. Tenai jis buvo nepaprastai išvargintas. Tik atvežtas į Kauno kalėjimą jis šiek tiek atsigavo. Mat, Minsko kalėjime, kaip jis nupasakojo, buvo tiesiog nepakenčiama. Jis kaltinamas tuo, kad buvo nuvykęs pas jo tėvo brolių ūkininką, gyvenantį Klaipėdos krašte, ir, grįžtant per sieną pas tėvą, buvo suimtas, kaip šnipas. Visus, kas bandydavo pereiti sieną į vieną ar į kitą pusę, bolševikai šnipais vadindavo. Kauno kalėjime sėdėjo keliolika prancūzų ir lenkų, iš nelaisvės pabėgusių, jie visi taip pat šnipais buvo kaltinami. Kad ir pavyktų jiems įrodyti, jog nekalčiausiu tikslu perėjai sieną, katron pusėn — nesvarbu, vis tiek mažiausia porcija — treji metai kalėjimo.

Penktas senas kalinys — Petras G., kalvis nuo Kėdainių. Jis buvo įskųstas, kad išlipdęs prieškomunistinius atsišaukimus. Po mano atėjimo į kamerą netrukus jis buvo paleistas.

šeštas — Devidas, neaiškios tautybės ir profesijos žmogus. Su juo buvo galima susikalbėti lietuviškai, vokiškai ir angliškai. Nežinome, kuo jis buvo kaltinamas, bet vėliau bolševikų administracinis teismas jį nuteisė pagal 58 str. aštuoneriems metams darbo stovyklos.

Septintas kalinys — Dublė, taip pat neaiškios tautybės, kilmės ir profesijos. Jis, palyginti, silpnai kalbėjo lietuviškai, gerai rusiškai ir sakėsi daugiau kalbų mokąs. Kuo jis buvo kaltinamas — mes nežinojome. Tik vėliau ir jis liko nubaus-tas administracinio teismo pagal 58 str. 8 metus darbo stovyklos.

Sėdėjo dar du Vilniaus krašto lenkai: Šimans-kis ir Lovčinovskis. Pirmasis už tai, kad lenkų policijoj tarnavęs, buvo kaltinamas pagal 58 str., kaip kontrrevoliucininkas, ir antrasis — krautuvi-ninkas iš Prozorokų — kaltinamas už buvusios lenkų lietuvių sienos perėjimą, nors dabar tos sie-nos nebebuvo, žodžiu, jei jau sykį kas pateko į NKVD rankas, tai jis turi būti kaltas.

Tai ir Visas, man atėjus, mūsų sąstatas; pas-kui jis palengva keitėsi: vienus išvesdavo, kitus atvesdavo.

GYVENIMAS UŽ GELEŽINIŲ DURŲ

Juozas su Lovčinovskiu, pasislėpę kairiajam kampe palei langą, už stalo, kurį neseniai gavo-me duonai ir indams sudėti, sėdėdami ant Juozo čiužinio, žaidžia „domino“, kuriuos Lionginas pa-dirbo iš duonos gabaliukų. Tokie dailūs ir kieti išėjo kauliukai, kad nė dantimis perkąsti jų ne-būtų galima. Mano atnešta vieluke išbadė sky-lutes ir, sušlapinęs dantų milteliais, baltai jas iš-dažė. Tik dabar tą mūsų brangų turtą labai rei-

kia slėpti, nes prižiūrėtojas, pamatęs, gali atimti. Už tokį „nelegalų“ darbą gali duoti karcerio arba keletui dienų uždrausti pasivaikščiojimą.

Dublė, sėdėdamas ant savo čiužinio, dešiniajam kameros kampe, iš mano supuvusių kojinių išardytais siūlais kojines lopo. Adata, nežinia kokių kontrabandos keliu įsigyta, buvo visos kameros bendra nuosavybė.

Šimanskis, ant savo čiužinio, greta Dublės, sėdėdamas, galvą atvertęs į sieną, taip saldžiai miega išsižiojęs, net seilės varva per apatinę lūpą ant smakro. Šimanskio ir Dublės pro durų „vilkelį“ jokių būdu negali prižiūrėtojas pastebėti, nes tarpdurio sienos kampas juos užstoja.

Vladas susirietęs ir dantis sukandęs vaikščioja prie „parašęs“ ir atgal, nes jam nuo perrūgusių kopūstų, kuriuos šiandien per pietus valgė, labai skauda ir pučia vidurius. Jis dar neišprato prie tokio maisto. Iki ruošos ilgai laukti, o čia spaudžia — nėra kur dėtis.

„Tuk — tuk, tuk, tuk — tuk, tuk!“ —.

— Vyrai, ša! Signalas mums iš šimtas keturiasdešimt ketvirtosios kameros. Raidė „C“.

— Na, Petrai, greičiau imk kandiklį, priimk pranešimą.

— Galite kas nors kitas priimti, man pasiutusiai dantis skauda, — atsisako Petras, žandą susiėmęs, sėdėdamas savo „fotelyje“.

— Petreli, imk greičiau, tu geriausiai susikalbi. .. — Tu, Lionginai, vaikščiok prieš „vilkelį“, kad prižiūrėtojas negalėtų pamatyti.

Petras nenoromis ima storąjį vyšninį kandiklį ir sėdasi ant čiužinio dešiniajam kameros kampe, ties langu, nes toj vietoj buvo abiejų kaimyninių kamerų pasirinkta „morzės“ telegrafo stotis — toliau nuo durų, kad negirdėtų-koridoriuje vaikščiodami prižiūrėtojai. Vladas atsisėda greta Petro sudarinėti žodžių ir sakinių iš raidžių, kurias Petras priimdamas tuojau pasako Vladui. Tokiu būdu daug patogiau priiminėti „morzės“ abėcėlę stuksenamus į sieną pranešimus. Telegrafuoti daug lengviau, bet priiminėti — gan sunku, nes reikia geros klausos ir nepaprasto atidumo ausimi gaudyti garsus ir iš jų sudarinėti žodžius.

„Tak — tak, tak, tak — tak, tak!“ — atsiliepė Petras kaire ranka kandikliu stuksendamas į sieną, nes jis daugiau pratęs dirbti iš kairės.

— Klausykite, — praneša šimtas keturiasdešimt ketvirtoji. — Šiąnakt į penktą skyrių atvedė žmogų iš laisvės. Jis pranešė. Graikai jau baigiami mušti. Kipro salą anglai evakuoja. Pasiskandinta daug laivų. Suecas smarkiai bombarduojamas. Tobruke smarkios kautynės. Irake sukilimas. Latvijoje susirėmimas dėl Ulmanio žuvimo. Labai daug aukų iš vienos ir antros pusės. Vilniuje vienas mūsų puskarininkis peršovė gen. Vitkauską. Gen. Žemaitis nežinia kur dingęs. Bolševikai smarkiai stiprina Vokietijos pasienį ir

traukia ten daug kariuomenės. Mūsų ūkininkus apkrovė didelėmis pyliavomis, o negalinčius ištesėti — sodina į kalėjimą. Viskas. Kas pas jus naujo?

— Ačiū. Apsvarstę naujienas vėliau pranešime, — atsakė Petras kandikliu.

Šimanskis keliai ir eina prie „parašės“. Nors jis pasikalbėjimo metu miegojo, bet viską girdėjo. Lietuviškai kalbėti jis nemoka, bet kalbos turinį gerai supranta. Lyg miegodamas, jis labai atidžiai klausėsi. Kiekviena, kad ir menkiausia, žinutė iš laisvės mums visiems labai brangi, todėl labai atidžiai klausomės, nepraleisdami nė vieno žodelio. Tik mūsų Juozas į tas žinias ypatingo dėmesio nekreipia, nė kiek nenutraukdamas „domino“ lošimo su seniu Lovčinovskiu, ir labai džiaugiasi, kad jis jau trečią tamsią partiją duoda Lovčinovskiui. Jis labai patenkintas, kad taip gerai įsimiklino „domino“ lošti, užtat, parvykęs į Tauragę pas tėvą, pasidirbsiąs tokius pat „domino“ iš duonos ir aplošiąs kaime visus savo draugus. Tik jam dar truputį reikia geriau pasitreniruoti, kad bent vieną kartą išloštų prieš mūsų kameros meisterį Vladą, kuris jį išmokė taip gerai lošti.

Šimanskis, nors ir gerai gavo į kailį tardymo metu ir žino, kad taip pat gaus pagal 58 str. 8 metus darbo stovyklos, bet jis netiki tomis žiniomis kurias gauname iš laisvės. Jis dabar turi įtikinti savo nelaimės draugą Lovčinovskį, jog vis tiek anglai turį laimėti karą ir Lenkija būsianti vėl

laiminga. Jis ne tik Lovčinovskį, bet ir kitus bandytų įtikinti, tik jis bijo Vlado, kuris tuojau pradeda iš jo tyčiotis. Šimanskis gan išsilavinęs žmogus. Su juo galima pasikalbėti įvairiomis temomis, tik ne karo laimėjimo klausimu, nes čia jis vieną nuomonę teturi: anglai turį laimėti karą ir atstatyti nepriklausomą Lenkiją.

— Tark, pulkininke, tamsta savo autoritetinę žodį, kuo visa tai baigsis ir ar ilgai mums čia teks tupėti? — prisėdęs prie manęs, pusbalsiu rusiškai paklausė Dublė.

— Ką aš galiu žinoti, kuo baigsis? Ir iš viso — ką mes galime pasakyti, čia, kalėjime, sėdėdami? Ar tu, Aleksiejau, gali pasakyti, ką dabartiniu metu tavo žmona veikia? — pusiau juokaudamas, išsisukau iš jo, nes su Dublė nelabai mėgome atvirai kalbėti. Tik Vladas jam viską į akis droždavo.

Vladas, Petras, Lionginas ir aš, atskiriau sėdėję, analizuojame anksčiau ir dabar gautas žinias. Viskas būtų labai gerai, tik dar nežinome, kas vyksta Jugoslavijoje ir Turkijoje. Kas Rumunijoje — seniai žinome. Studijuojame Europos žemėlapi, kurį nusibraižėme kėdės dugno apačioje. Didžiausias klausimas, kurio niekaip negalime išspręsti, ar gali laukti Vokietija, kol anglai įtrauks sovietus į karą?

— Kas ten miega? Aš tau pamiegosiu!.. — nors niekas nemiegojo, bet prižiūrėtojas, kaip gero gaspatoriaus šuo, pažiūrėjęs viena akimi į mū-

sų kameros durų „vilkeli“, turėjo suloti, nes tas, kuris ten gale koridoriaus sėdi geležinėj būdelėj, pro apskritą langelį mato visą koridorių ir prižiūrėtoją.

Iš apatinio aukšto kriminaliniai kaliniai pranešė šimtas keturiasdešimt ketvirtajai kamerai ir apie Jugoslaviją. Mes labai apsidžiaugėme, nes artinasi taip labai laukiamos dienos... Kriminaliniai greičiau ir daugiau gauna žinių iš laisvės, nes jie gauna laikraščių ir, būdami darbuose, gali palaikyti ryšius su laisve. Kalinys nepraleis progos sučiupti kad ir menkiausią žinę. Kalėjime „morzės“ aparatų raktai (kandikliai, dantų šepečukai, pypkės...) visą laiką dirba, nes kiekviena nauja žinutė tuojau turi pereiti per visas 150 kamerų.

— Tai, kad daviau tai daviau Lovčinovskiui: tris sausas ir dvi šlapias! — džiaugėsi Juozas, baigęs „domino“ lošti, eidamas prie „parašės“.

— Gerai, Juozai, laikyk vairą, — kažin kas pritarė jam.

Šimanskis, pasisodinęs Lovčinovskį, lenkiškai aiškina jam dabartinę karo ir politinę padėtį. Senis Loveinovskis, kilęs iš Prozorokų, kurio kairioji ranka be vidurinių dviejų pirštų, jam, dar mažam vaikui, kuliamosios mašinos nutraukti, ne labai supranta Šimanskio pamokslų: geriau jam kalbėtų apie prekybą, linus ar ką kita panašaus.

— Šimanskis šiąnakt tikrai neužmigs: vartysis nuo vieno ant kito šono, — pasijuokė Vladas, nes

jis niekad nepraleidžia progos iš ko nors nepasi-juokęs, jo toks pasiutęs būdas.

Kažin kas pradėjo kalbėti apie bites, avilius ir korius. Lovčinovskis, pasirodė, esąs didelis bičių žinovas. Apskritai, Lovčinovskis apie prekybą, žemės ūkį, ūkio mašinas - kombainus ir bites labai daug nusimano. Tik dabar kilo didžiausias kameroje ginčas dėl tranų, kam jie esą reikalingi. Bičių „žinovas“ Lovčinovskis įrodinėjo, kad tranai esą reikalingi bitėms dėl „muzikos“, joms linksminti, kiti vėl ką kita, bet tranų klausimas taip ir liko neišspręstas, nes prižiūrėtojas atidarė kame-ros duris ir išvedė mus į ruošą.

„NAKTIES PAUKŠČIAI“

Ot, tai nakties paukščiai! Dieną jie nieko nedirba, o kai ateina naktis, tuoj pradeda pragaro „fokstrotus“. Nespėjai atsigulti, kai visos kalėjimo durys perkūniškai pradeda trankytis. Karceryje sėdėdamas, niekaip negalėjau suprasti, kas per griausmas griauja nakties metu: „ur — ur — ur, ur — ur — ur!“ — be jokios pertraukos per visą naktį. Dabar tik supratau, kad tai sunkios geležinės kalėjimo skyrių durys atsidarydamos ir užsidarydamos ant ratukų važinėja. Pro jas vedžioja kalinius tardyti, ištardytus ir naujai suimtuosius. Senieji kaliniai tiek jau buvo išmiklinę savo klausą, kad atskirdavo, kurio skyriaus durys atsidaro. Aštuntojo skyriaus durims sugriaudus,

tuoju gulinčių kalinių širdys kažin kaip nenormaliai pradeda plakti. Rodos, štai, tuoju sužvangęs kameros raktai — kieno čia dabar bus eilė? Kai sužvanga raktai kaimyninėj bei priešakinėj bet kurioj kameroj — lengviau pasidaro, bet kai mūsų kameros durys atsidaro ir paklausia prižiūrėtojas, „kieno pavardė prasideda raide P?“ arba tiesiog „kas ant raidės P?“, net šaltas prakaitas išpila. Atsakai jam savo pavardę, paskui vardą ir tėvo vardą. Prižiūrėtojas, prie durų stovėdamas, kalinio pavardės nemini, kad kitose kameroje neišgirstų.

— Kelkis, apsirenk!

Kelies iš patalo lyg ne savas, niekaip negali susigraibyti, nežinai, ko pirmiau griebtis: ar batų autis, ar kelnės mauti... Nori rodytis draugams nebijęs, bet tai išeina nenatūraliai, sujukusiai... Draugai visi tai pastebi, bet nieko nesako, užjaučia.

Nežinau, kaip kiti, bet aš dabar tai nepaprastai bijojau tų šaukimų pas tardytoją ... Net Vladas kai kada iš manęs pasijuokdavo. Karceryje sėdėdamas nė kiek nebijojau, net norėdavau, kad šauktų, kad galėčiau bent kiek sušilti tardytojo kambaryje, bet dabar nebenoriu — baisiai bijau, kad vėl nepasodintų į karcerį. Ką gali žinoti: o gal Alfonsą M. jau suėmė, o gal ką nors naujo apie mane sužinojo, ko ligi šiol dar nežinojo? Vykstant pas tardytoją, panašios mintys visuomet pasiutusiai mane kankindavo.

PASKUTINIS SU DUNKOVU PASIMATYMAS

Atėjęs į šią kamara, po kelių dienų vėl buvau nuvežtas pas Dunkovą. Dabar Dunkovas pasirodė man labai geras.

— Na, kaip jaučiatės, Petruiti, bendrojoj kameroj? Su kuo sėdite?

Pasakiau jam, su kuo sėdžiu, ir padėkojau už perkėlimą į bendrąją kamara, pasisakiau, kad dabar man labai gerai.

— O vis dėlto tamsta sakai, kad nesusitikai su Š., o jis sakosi, kad susitikote ir kalbėjotės. Katras dabar judu meluojat?

— Jis meluoja taip sakydamas, o aš ne, — drąsiai, nė kiek nesvyruodamas, atsakiau Dunkovui.

— Tai kaip dabar padaryti? Juk judu abudu esate pagyvenę žmonės. Man bus labai nemalonu suvesti jus akistaton.

— Kaip norit darykit, tamsta tardytojau. Aš nemeluojau.

— Na, gerai, taip ir užrašysime, kad tamsta nemeluoji, o jis meluoja.

Po to Dunkovas manęs dėl S. nebejudino, bet kitas tardytojas vėliau gerokai kamavo, vis grąsindamas suvesti akistaton, bet iki karo nebesuspėjo.

— Gal aš, Petruiti, tau kuo nors asmeniškai esu reikalingas? — prieš atleisdamas, paklausė mane Dunkovas.

— Taip, tamsta tardytojau, leiskite tamstai pasiskusti. Mes rašome prašymus per kalėjimo viršininką kvotų skyriaus viršininkui, kad leistų parašyti laišką į namus, bet į tuos prašymus niekas jokio atsakymo negauna. Aš pats jau tris prašymus parašiau, bet nieko nėra. Mano vaikai nežino, kur aš esu. Gali pamanyti, kad esu žuvęs arba užsienin pabėgęs ...

— Aš negavau nė vieno prašymo. Še, popiečiaus ir rašalo — tuojau čia pat parašyk laišką į namus, kad ką nors, ko reikia, atsiųstų. Savo adresą parašyk: Mickevičiaus g. Nr. 9.

Laišką į Alytų parašiau rusiškai, kad suprastų pats Dunkovas, ką rašau. Paprašiau, kad atsiųstų man baltinių, 100 rb., ir pridūriau, kad nesi rūpintų, esu sveikas ir gerai jaučiuos. Dunkovas telefonu iššaukė mažiukę nuskursią, juodą sudžiūvusią žydelkaitę, kuriai padavė mano laišką ir tuojau liepė išsiųsti. Laiškas namus pasiekė, nes, netrukus užsirašęs, ir aš gavau išrašus: sviesto, šoninės, papirosų ir muilo. Kiek pinigų buvo atsiųsta — nežinojau, nes kalėjimo administracija kaliniams apie tai nepraneša.

Dunkovas buvo taip gerai nusiteikęs ir toks geras, kad atleisdamas man ne tik rūkyti davė, bet ir daugiau kaip pusę pokelio rusiškų papirosų leido su savim pasiimti ir pasakė palydovui, kad kratos metu prie kameros durų jų neatimtų.

Tai buvo paskutinis mano pasimatymas su Dunkovu. .

142-ji KAMERA

Šimtas keturiasdešimt antroji kamera, greta mūsų kameros, visą laiką buvo tuščia. Tai buvo pereinamoji kamera. Tik staiga vieną naktį, iš penktadienio į šeštadienį, privarė pilną tą kamerą stačių vyrų. Jie negalėjo ten nei atsisėsti, nei atsigulti. Tuoju pradžioje kalbėtis per sieną „morzės aparatu“. Pasirodė, jie jau visi esą nu-teisti ir išvežami į Sov. Rusijos gilumą: Kazachstaną, Taškentą ir kitur. Daugumas jų gavę po aštuonerius metus darbo stovyklos ir nedaugelis — po penkerius. Juos teisė kažin koks administracinis teismas, kurio jie nematė ir nežinojo, kada juos teisė. Tik dabar, suvarytiems į šią kamerą, perskaitė visiems to teismo sprendimus. Pagal 58 str., kontrrevoliucininkai (vis tiek, ar jis buvo ministeris, ar eilinis policininkas) gavo po aštuonerius metus, o pagal 84 to paties baud. kodekso straipsnį — už sienos perėjimą, po penkerius metus, nors minimam straipsnyje nurodyta bausmė iki trejų metų darbo stovyklos.

Čia jiems davė popieriaus ir leido parašyti laiškus namiškiams. Kaune gyvenantiems leido pasimatyti su artimaisiais. Pasimatymą turėjo sekmadienį ir labai džiaugėsi, kad jų žmonos, gerai nusiteikusios, tikėjo, jog Velykų jie turėsia grįžti į namus. Iš savo žmonių ir artimųjų geros nuotaikos jie suprato, jog mūs visų laukiamoji permaina turi būti netrukus... Mes jiems taip pat palinkė-

jom ištvermės ir kantrybės. Pirmadienio naktį juos išvežė.

Dabar kas penktadienį nakties metu minimoji kamera prisipildydavo mūsų išvežamųjų, tokiu pat būdu nuteistų kalinių. Daug per ją perėjo mūsų pažįstamųjų, draugų ir giminių. Dabar jie apie mus, mes apie juos, nieko nežinome.

Labai daug vargo turėjo dėl tos kameros mūsų kalėjimo administracija, nesumanydama, kaip reikia ją izoliuoti nuo mūsų kameros, kad mes su ja nesikalbėtume. O kai mes su ja pasikalbame, tuojau visas kalėjimas sužino, kas nuteisti ir išvežami. Prižiūrėtojai iš kailio nėrėsi, norėdami pačiuoti, kas stuksena į sieną. Bet ką tu man čia padarysi — aš tik taip sau žaisdamas barškinu, ir tiek! Daugiausia už tai kliūdavo mūsų Petrui, nes jam, kaip geriau įgudusiam, dažniausiai tekdavo kalbėtis. Kelis kartus buvo atėmę iš jo kandiklį, žiūrėjo, ar jis neapdaužytas. Bet kas iš to, kad jis ir apdaužytas? Tebūnie ir apdaužytas. Kalėjimo tardytojas rusas irgi nuolat po vieną mus šaukdavo pas save į kalėjimo raštinę ir tyrinėdavo, kaip kas elgiasi, ką kalbąs, kas su kuo ryšius palaikąs. Jis pats vienam kaliniui pasako, kad jo draugas apie jį ką nors jam pranešęs, o tam draugui pasako apie aną draugą. Tokiu būdu kalinius suprovokuoja, sukursto prieš vienas kitą, kad ir iš tikrųjų jie pradeda vienas kitą įskundinėti, nes visa jų sistema, nuo pradžios iki galo, yra pagrįsta tik melu ir provokacijomis.

Žinoma, tarp kalinių buvo ir lengvabūdžių, kurie išduodavo savo draugus, norėdami tuo būdu savo būvį pagerinti. Bet iš to jie jokios naudos neturėjo — su visais lygiai gaudavo tą pačią bausmės porciją, nes NKVD nė kiek nepaiso. Pagal NKVD visi dirba ir miršta dėl „idėjos“.

Kalėjimo administracijai taip ir nepavyko nuo mūsų izoliuoti pereinamosios šimtas keturiasdešimt antrosios kameros. Kad nuteistieji bei išvežamieji kaliniai negalėtų su mumis susisiekti, kameras jiems įtaisė kalėjimo apačioje, frontinėje pusėje, rūsyje.

Į šimtas keturiasdešimt antrąją kamerą suvarė mažamečius 8—12 metų vaikus kontrrevoliucininkus, kurie išdidžiai mums pasigyrė, jog jie būsią baudžiami po penkerius ir aštuonerius metus darbo stovyklos. Jie be paliovos triukšmavo, pešėsi, skundė vieni kitus prižiūrėtojams, kurie jokių būdu neįstengė jų suvaldyti. Kadangi mes su jais nenorėjom kalbėtis, nes nebuvo ko su jais kalbėtis, tai jie palaikė ryšius su kriminaliniais kaliniais apačioje: nuleisdami virvute per langą jiems raštelį, nuolat prašydavo atsiųsti popirosų ir tabako. Negi tokie rimti kaliniai kontrrevoliucininkai gali būti nerūkę!

KALINIŲ PAŠTAS

Kiek nesistengė kalėjimo administracija, norėdama stipriau izoliuoti kalinius vienus nuo kitų, nieko negalėjo padaryti. Daugiausia vargo turėjo su skyriaus išviete, nes čia buvo geriausias kalinių paštas: ne tik ant sienos parašydavom kam ir ko reikia, bet buvo galima iš anksto sutartoj vietoj, — už praustuvo ar už vandens vamzdžio, — ir laišką palikti ir papirosais pasidalyti, kai jų kam nors pritrūksta. Po kiekvienos kameros kalinių buvimo išvietėj, prižiūrėtojai turėdavo darbo išskutinėti užrašus sienose, kad kitos kameros kaliniai nepaskaitytų.

Dar daugiau vargo turėjo prižiūrėtojai su mūsų pasivaikščiojimo gardais, nes čia ir žodžiu buvo galima pasikalbėti ir permesti per sieną ant papiroso gilzės parašytą raštelį. Kiekvieną kartą po pasivaikščiojimo tų gardų išrašytas sienas užtepavo raudonais dažais. Todėl visi pasivaikščiojimo gardai ir buvo raudonai išmarginti.

To dar maža. Jiems dar labai gadino nervus tie nelemtieji kalėjimo langai. Jų manymu, be abejo, būtų kur kas geriau, jei kalėjimas būtų visai be langų. Nors ir labai griežtai uždrausta kaliniams pažiūrėti pro langą, bet, vis dėlto, jie gali nutaikyti laisvą minutę, kada nemato prižiūrėtojas, ir pažiūrėti pro langą. Kalėjimo kieme pradėjo dirbti iš lentų aklinas dėžes, kuriomis užkabinėjo oro pusėj visus kalėjimo langus taip,

kad šviesa galėtų patekti pro langus į kameras tik iš viršaus, o tiesiai pro langus nieko nebūtų matyti. Kaip dabar teko man patirti, Tarybų Rusijoje tokiu pat būdu uždangstyti visų kalėjimų langai.

Kasdien varo ir varo vis naujų kalinių: buvusių tarnautojų, ūkininkų ir mokinių. Prigrūdo pilną Kauno kalėjimą Nr. 1, vidaus kalėjimą saugume, trečią ir devintą fortą, o NKVD darbas kasdien vis didėja, nėra kur dėti kalinių, nespėja išvežti. Kalėjimo viršų, kur buvo siuvėjų ir kurpių dirbtuvės, išgriovė, perdirbo: languose įstatė geležinius grotus, padarė ir ketvirtam kalėjimo aukšte kameras kaliniams. Sako, dar ir Savanorių prospekte ir kažin kur prie geležinkelio stoties buvo surastos tam tikros patalpos ir kalėjimams pritaikytos.

Tai tik vienam Kaune. Kituose miestuose taip pat nebuvo apsileidžiama.

PAVASARIS ŽENGIA

Įvairiausiomis temomis išsikalbėjome, visus anekdotus išsipasakojome, kas kokius žinojome, bet vis tos pačios ir tos pačios ilgos dienos, ta pati tvanki kamera, tie patys prižiūrėtojų snukiai ir tas pats ilgas siauras apytamsis koridorius su didžiuliu katilu gale palei langą vandeniui virinti, kurį tik retkarčiais virindavo, tur būt, dėl malkų stokos. Tuo koridorium mus varinėdavo į ruošą,

pasivaikščioti, pas tardytoją ir du kartus per mėnesį į pirtį. Be to, iš po paties koridoriaus kasdien, kameros durims prasivėrus, gaudavom per-rūgusių kopūstų arba kiaulinių burokų samtį, rytmečiais duonos gabalą, dešimt gramų cukraus ir miežinės rudos kavos puoduką. Kasdien tos pačios komandos: rytmetį — „kelk“, vakare — „rikiuok“, patikrinimas — prižiūrėtojai keičiasi, paskui — „gulk“. Kasdien tas pat ir tas pat.

Rūpestingasis mūsų Lionginas nebe juokais susirūpino, kad mes labai neproduktingai čia laiką leidžiame, nes mes esame sveiki vyrai — galėtume daug darbo nudirbti, pagaliau galėtume knygas skaityti, bent Markso „Kapitalą“ — vis būtų daugiau naudos. Tik Juozas per daug nesisielojė dėl be naudos prabėgančio laiko: jis tik prižiūrėtojams pavydėdavo, kad jie tokie nemokšos — paprasti kaimo berneliai, nieko nedarba, mumis komanduoja, kaip jiems patinka, progai pasitaikius gali nukniaukti duonos ir cukraus, o sriubos iki sočiai prisidrožti ir algą dar gauna. Jei ne tas užsispyrėlis mūsų Juozas, iš tikrųjų būtų labai nuobodu kameroje.

Lionginas su Vladu vis ginčijasi, jokių būdų neįstengia jam įrodyti, kad brakonieravimas ir miško vogimas yra valstybei ir visuomenei kenksmingas darbas. Kam čia galį kenkti, pasak Juozo, jei neturtingas žmogelis stirnelę nusišauna bei žeberklu pavasarį žuvelę nuduria arba miške me-

delį nusiritęs parsiveža. Valstybė nuo to nesugriūtų.

Šiaip ar taip kalbėsi, mūsų Juozas gražus, augalotas, labai geras ir doras vaikinąs, bet visa nelaimė, kad jis labai užsispyręs, nes, mažiukas būdamas motinos netekęs, pas tėvą augdamas, savotiškai išsiauklėjo. Jis gan gabus, Tauragėje baigęs pradžios mokyklą, pasienyje gyvendamas neblogai vokiškai pramokęs, dabar, kalėjime dešimtą mėnesį besėdėdamas, ir rusiškai pakankamai pramoko kalbėti. Jis galėtų būti gana naudingas vyras, tik dabar, dar jaunas būdamas, bolševikų kalėjime švinksta.

Tuoju po Velykų gavom išrašus, kurių labai laukėme, nes, svarbiausia, nebeturėjome ko rūkyti. Jau turėjome iš šimtas keturiasdešimt ketvirtosios kameros papirosų skolintis. Mūsų kameroje išrašus tik šeši asmenys tegavo. Kiti pinigų neturėjo, todėl mūsų Lionginas ir kitais pasirūpino: kiekvienas mes proporcingai tam tikrą savo išrašų dalį davėme negavusiems. Žinoma, čia mums daug taupiau buvo iš karto tam tikrą dalį atiduoti, negu kiekvienu sykiu valgant dalytis su savo neturtingaisiais kameros draugais.

Taip mums kasdien ir kasdien belaukiant ir bežiūrint iš mūsų kameros pro langą į vakarus, iš kur turi ateiti mūsų išlaisvintojai, o jie turi pasiskubinti ateiti, nes mes jų labai laukiame, atėjo ir gegužės mėnuo. Matome pro mūsų langą, kaip A. Fredoj, Aleksoto Nemuno pakrantėj

ir Žaliakalnyje medžiai pradeda sprogtų, lapoti ir žaliuoti. O, laisve, laisve, kokia tu dabar būtum mums brangi!

Nepaprastas gražumas tų giesmių, kurias dabar kasdien, Vlodo vedami, tykiai giedame. Rodos, kad tik mums, kaliniams, jos ir yra sudėtos, būtent:

Tu, kuri mirtį Sūnaus regėjai,
Ašaras graudžias po kryžium liejai,
Per tavo kančią ir kalaviją
Duok mums kantrybę,
Sveika Marija!

Šventadieniais, girdėdami varpais skambinant katedroj, giedodavom:

Šventas Dieve, Šventas Galingasis, Šventas
[Amžinasis!
Pasigailėk mūsų!

Tikrai iš širdies gilumos, net su ašaromis akyse, mes tą gražiausią giesmę giedojom, prašydami pasigailėti mūsų ir mūsų brangiosios tėvynės, kurios dabar už kažin kokias mūsų nuodėmes buvom nebetekę.

AKISTATA

Aš nemaniau, kad toks nemalonus dalykas ta akistata, kuria mane visą laiką tardytojai gąsdino. Pagaliau suvedė akistaton, bet ne su tuo asmeniu, kurio laukiau, prie kurio buvau pasirengęs.

Ką reiškia akistata, kam ji daroma? Reiškia, kad dviejų asmenų parodymai yra priešingi vienas kitam, kad reikia suvesti juos akistaton, kad čia paaiškėtų, katras jų meluoja.

Vieną dieną išvedė mane pas tardytoją, bet ne į saugumą, kaip paprastai veždavo, o į kiemą, užpakalyje kalėjimo, palei pirtį — į baltąjį namą. Įvedė mane į didelę salę, kurios kairėj pusėj buvo lentų pertvara, o toj pertvaroj visa eilė mažų durelių. Už tų durelių buvo tardytojų kabinetai. Pasirodė, kad jie ne tik saugumo patalpose tardo suimtuosius, bet ir čia, prie pat kalėjimo. Kitoj salės pusėj, prie sienos, stovėjo iš faneros sukalotos kelios būdelės, panašios į telefonų pasikalbėjimo būdeles. Į vieną tokių būdelių ir mane įvarė ir uždarė. Ten vietos tik tiek tebuvo, kad galėjau stovėti ir ant mažos, prie sienos pastatytos, kėdutės sėdėti. Toj tamsioj būdelėj sėdėjau apie pusvalandį. Čia sėdėdamas, girdėjau šūkavimą, rusiškus keiksmus, trunkymą ir spardymąsi. Tuoju supratau, kad čia tardo suimtuosius.

Pagaliau palydovas, kuris mane atvedė, išvedė mane iš būdelės ir įvedė pro mažas dureles lentų pertvaroje. Už stalo mažam kambarėlyj sėdėjo liesas, aukštas, pailgo veido, apie trisdešimt metų amžiaus, juodbruvas vyras, NKVD uniforma su trimis kvadratais ant apykaklės. Jis man liepė sėstis ir paklausė:

— Ar tamsta atsimeni savo parodymus jūsų byloj?

— Taip, tamsta tardytojau, truputi atsimenu.

— Tamsta dabar turėsi akistatą su vienu asmeniu, kaltinamu jūsų byloje. To asmens pavardė P. P., kuris ginasi, kad..., o tamsta savo parodyme štai ką rodai...

Mane net šaltas prakaitas išmušė. Niekad nepamaniau, kad mudviejų parodymai šiuo klausimu būtų buvę skirtingi. Niekaip negalėjau suprasti, kodėl Pranui P. buvo reikalingas kitoks mano parodymas. Tačiau, savo parodymų tuo klausimu negalėjau griežtai paneigti.

Atvedė ir Praną P. Jį pasodino kampe palei duris, o mane prieš tardytojo stalą. Liepė pažiūrėti į vienas kitą ir paklausė, ar esame pažįstami. Tai buvo skaudžiausias mano gyvenime momentas. Vietoj to, kad nuoširdžiai būčiau paspaudęs jo ranką, nebesiorientuodamas ką daryti, suvaidinau nenatūralų rimtumą. Atsisveikinant, P. P. į mane pažvelgė tokiomis maloniomis akimis, kaip Kristus į Šv. Petrą Kajifo kieme. Po to kelias naktis negalėjau miegoti. Jo išvargęs veidas ir tas malonus žvilgsnis niekaip negalėjo išnykti iš mano akių. Labai gaudinaus taip negražiai pasielgęs. Sugrįžęs į kamerą, pasiskundžiau Petruui dėl tokio baisaus įvykio.

— Nebesakyk, pulkininke, aš negaliu klausyti. Per daug skaudu, — ir jis, labai užjausdamas ir susijaudinęs, nutraukė mane. — Kalbėkime apie ką kita.

Po to aš kelias dienas negalėjau nei kalbėti, nei valgyti — buvau labai susigraužęs ir susirūpinęs. Dėl savo likimo aš jau buvau visiškai pripratęs prie minties, jog būsiu sušaudytas ... Bet kai kurie kiti gal dar galėtų išsigelbėti... Mane dar labai nustebino, kad Pranas P., kaip dabar iš bylos pasirodė, tik neseniai esąs suimtas. O man atrodė, kad jis yra suimtas anksčiau, negu aš. Ko jis laukė, kodėl nepasišalino? Labai ilgai kankino mane panašios ir kitokios mintys, kol palengva jas nustelbė naujų įvykių eilė.

TARP NAUJŲ DRAUGŲ

Gegužės pabaigoje į mūsų kamerą atvarė tris jaunuolius: Leoną, Liudą ir Vikių. Leonas turėjo šiemet baigti gimnaziją Kaune, bet jį prieš pat egzaminus suėmė beeinantį į gimnaziją už antikomunistinių atsišaukimų skleidimą, nes vienas jo draugas jį išdavęs. Liudas, profesoriaus sūnus, penkiolikos metų vaikas, ketvirtos klasės mokinys, suimtas už agitaciją ir atsišaukimų skleidimą. Jį taip pat draugas išdavė. Jie mums pranešė, kad dabar masiniai gimnazistus suiminėja. Vikius, aviacijos puskarininkis, Suvalkų Kalvarijoje suimtas, kad bandęs sieną pereiti. Jie nė kiek nenusiminę, daug žinių mums suteikė iš laisvės ir atsinešė į mūsų kamerą nepaprastai daug gyvumo ir linksmumo. Net senis Lovčinovskis, kuris visą laiką buvo labai nusiminęs, dabar pra-

linksmėjo ir pajaunėjo, nors jis ir ne per seniausias, vieneriais metais už mane jaunesnis. Ypač Vikcius su Liudu tuoju susidraugavo, tiek daug pokštų iškerta, kad mes juokais leipstame.

Vieną naktį į mūsų kamerą įvedė rusą raudonarmietį. Jis pasisakė esąs Skvorcovais, vieno artilerijos pulko, kuris stovi Šančiuose, puskarininkis „politrukas“. Suimtas esąs „ni za čto, ni pro čto“, kad kažin koks jo geras draugas neteisimai jį įskundęs. Dabar esą labai daug „politrukų“ ir „komandirių“ suiminėjama. Pradžioj jis buvo labai nusiminęs ir nežinojo, su kuo ką kalbėti. Po poros dienų, pamatęs, kad čia į jį niekas neskersakiuoja, ant duonos dar jam užtepa sviesto, nuo kurio jis pradžioj norėjo atsisakyti, o paėmęs net nežinojo, kaip dėkoti, prijunko ir pradėjo kalbėti. Pradžioj dar jis bandė ginti komunistinę santvarką ir kolchozus, bet kai Vladas taip smarkiai ir drąsiai, gyvais pavyzdžiais, ėmė jam įrodinėti tos santvarkos kvailumą ir žalingumą, jis ne tik jos daugiau nebegynė, bet dar ir pats pritarinėjo. Vieną sykį, kai jau visiškai buvo su mumis susidraugavęs, labai susijaudinęs, kniūpščias atsigulė ant grindų ir, alkūnėmis galvą parėmęs, staiga prabilo į mus:

— Ei, draugai, duokit man papirosą surūkyti! Matau, kad jūs esate geri draugai ir tikri žmonės — jūs manęs neišduosite, atvirai aš jums pasisakysiu, kas pas mus, Rusijoje, darosi. Jau daugiau kaip dvidešimt metų mes nieko kito nema-

tom, kaip tik baisų skurdą, badą, terorą ir kalėjimus! Ar ateis kada tam galas — mes nežinome ir nebetikime, jau pripratome prie to. — Tai pasakęs, Skvorcovas nutilo, apsiašarojo. Mes irgi tylėjome, nes matėme, kad jis iš širdies kalba. Kiek patylėjęs, jis toliau tęsė:

— Man dvidešimt penkeri metai, dar gerai atsimenu, kaip mano tėvai gyveno. Aš esu liaudies mokytojas, mano žmona fabrike dirba. Neįstengiamoje tiek užsidirbti, kad nebūtume alkani: gerai dar, kad vaikų neturime. Nepatikėsite manim, kad mes drabužius dėvime dar tuos pačius, persiuvinėdami ir lopydami, kuriuos mūsų tėvai turėjo prieš revoliuciją; naujų įsigyti neįmanoma. Aš, liaudies mokytoju būdamas, labai gerai matau, kaip mūsų žmonės gyvena ir tyliai verkia, nes garsiai verkti mes neturime teisės, o per tiek laiko jau ir -ašaros išdžiūvo. Mes negalime ne tik kalbėti, bet ir mąstyti ką nors, nes gepistų gaujų visur pilna, nuo jų akies ir ausies nepasislėpsi. Mes vienas kito bijome, vienas kitą persekiojame, nes pas mus taip sutvarkyta, kad kiekvienas komunistas ar komjaunuolis dėl „idėjos“ turi būti šnipas, ką nors nugirdęs ar pajutęs tuojau turi pranešti NKVD, nes jei jis to nepadarytų, jis būtų nubaustas pagal baudž. kod. 59¹³ str.

Skvorcovas nutilo, jo akys ašarų pilnos. Mes irgi tylime.

— E, draugai, dainuokime. Rusas negali verkti, neturi teisės nusiskusti. Tik daina yra ruso

skundas, ruso ašaros. Girdite jūs: raudonarmiečiai, gatve eidami, dainuoja. Jie nedainuoja, jie verkia. Ir mes dainuokim:

— To ne veter vietku klonet... — užtraukė Skvorcovas gan melodingu tenoru.

Mes jam pritarėm.

— Nedainuokit! Kas jums leido dainuoti?! — sušuko prižiūrėtojas į „vilkelį“.

Turėjome nutilti.

Po to Skvorcovą mes labai pamilome, kaip gerą draugą mūsų kameroje, nes jis buvo švelnios ir jautrios širdies žmogus. Niekad negirdėjau, kad jis nusikeiktų bei sublevizgotų; matyti, jis buvo gerų tėvų ir iš mažens gėrai išauklėtas. Jis man sakėsi, kad jo tėvas prieš D. karą buvęs aukštas tarnautojas. Skvorcovas savo tėvus labai mylėjęs. Iš pasikalbėjimų su juo supratau, kad yra geras pedagogas ir myli savo darbą. Dabar tik nuo to darbo pašauktas į kariuomenę, baigęs politinių vadovų kursus ir paskirtas jaunesniuoju „politruku“ artilerijoje. Jo tėviškė už Maskvos, buvusioj Vladimiro gubernijoje. Mes dabar su juo visiškai atvirai kalbame apie karą ir politiką.

Visi sykiu džiaugiamės, gaudami žinių, kad vokiečiams gerai sekasi, laukėme, kad tik jie greičiau ateitų mūsų išlaisvinti. Skvorcovas sako, kad rusas kovotojas negalės kariauti, nes nėra Vadų ir nėra už ką kariauti. Leniną ir Molotovą, jisai sako, rusai dar šiek tiek gerbia, bet Stalino su visa jo enkavedistų gauja baisiau-

siai neapkenčią. Tik visa nelaimė ta, kad rusai nebeturį jokio supratimo, kaip žmonės pasaulyje gyvena, nes jiems per tiek metų taip įkalta į galvą, būk kapitalistinėse valstybėse darbo žmonės kenčią neapsakomą skurdą.

— Mes, raudonosios armijos kovotojai, kol nebuvo matę jūsų krašto, kaip jūs gyvenate, iš tikrųjų manėme, kad taip ir yra, kaip mums sakė, bet čia pabuvę įsitikinome, kad mums perdėm melavo, melavo ir dar tenai tebemeluoja. Nors čia mūsų kovotojai uždaryti ir nuo žmonių izoliuoti, kaip kaliniai, bet vis tiek kai ką mes gauname pamatyti ir suprantame, koks yra tarp jūsų ir mūsų žmonių gyvenimo skirtumas...

Gaila Juozo. Jau kelinta diena jis serga, nieko nevalgo, karščiuoja. Vieną penktadienį ateina prižiūrėtojas, liepia jam, dar negalinčiam vaikščioti, pasiimti savo ir valdinius daiktus ir išsiveda. Veda kalinius ir iš kitų mūsų skyriaus kamelių. Mums jau aišku, kur juos veda: jie jau „nematomo teismo“ nuteisti ir vežami Rusijon į darbo stovyklas. Rūsyje paskaitys jiems teismo sprendimus. ..

Vieną naktį, mums begulint, staiga atsidaro mūsų kameros durys ir įsibrauna visa eilė vyresniųjų kalėjimo tarnautojų: rusų ir lietuvių, pirmiau buvusių arkliavagių ir vištgaudžių. Dabar jie labai dideli „ponai“. Tuoju išsako mums atsikelti ir neapsirengus išsirikiuoti vienon eilėn, kiekvie-

nam palei savo čiužinį. Pradėjo krėsti; čiužinius, antklodes, pagalves, drabužius ir t. t. Jie dažnai netikėtai naktimis darydavo tokias kratas. Dabar mes nebuvo pasirengę kratai, nes neseniai buvome krėsti, visiškai netikėtai mus užklupo. Be krėsdami rado Vikciaus švarke po pamušalu naują cheminį pieštuką, apie kurį jis patsai nieko nežinojo; mano pagalvėje po čiužiniu cheminio pieštuko trumpą galiuką, kuris buvo visos kameros nuosavybė, ir Petro kamaše po stalu iš popirosų gilzių surištą popieriukų pundelį, ant kurių aš tuo trumpu pieštuku apysakaitę buvau parašęs. Iš to kilo visa „kontrrevoliucija“. Vikciaus, mano ir Petro surašė vardus, tėvo vardus, pavardes ir pridėjo prie to rašto pas mus atrastus mūsų nusiikalstamuosius įrodymus. Blogiausia mūsų Petru, kad jo kamaše rado tą popieriukų pundelį. Tai baisiausias kontrrevoliucinis darbas, nors tos apysakaitės turinys nelabai buvo panašus į „kontrrevoliuciją“. Petras nepasakė, kas ją rašęs. Jei būtų ir pieštukus pas jį radę, tada jam būtų garantuotas karceris, bet dabar dar neaišku.

Po to prasidėjo kamantinėjimas: kasdien po vieną iš mūsų kameros šaukia kalėjimo tardytojas: „Iš kur atsirado pieštukai, kieno jie yra, kas rašė, ką rašė ir t. t.“. Gegužės 30 d. vakare iššaukė ir mane. Aš, pamatęs ant tardytojo stalo tą patį popieriukų pundelį, ant kurių buvo mano apysakaitė parašyta, ir tuos pačius pieštukus, ne-

laukdamas, kol jie mane pradės kamantinėti, prisipažinau:

— Tamsta viršininke (vadinau jį viršininku, nes tada dar nežinojau, kad jis yra kalėjimo tardytojas), šią apysakaitę aš parašiau, tik apsirikęs įdėjau ją ne į savo, bet į Petro K. kamašą. Pieštuką radome pasivaikščiojimo kameroje lauke. Aš jį laikiau savo pagalvėje po čiužiniu.

Tardytojas nieko man nesakė, tik kažin ką rašė. Paskui pakvietė palydovą, kuris nuvedė mane atgal į kamerą. Visi jau gulėjo. Nespėjau dar nusirengti ir atsigulti, kai vėl atsidarė kameros durys, ir prižiūrėtojas liepė man apsirengti, pasiimti visus savo ir valdinius daiktus. Taip smarkiai išsigandau, manydamas, kad mane jau vėl į karcerį veda; išeidamas iš kameros net ir su savo draugais neatsisveikinau.

94-ji IR JOS GYVENTOJAI

Tam pačiam trečiam aukšte mažutė kamera su keturiomis, prie sienų prirakintomis, geležinėmis lovomis. Pro langą matyti Senamiesčio dalis, Aleksotas, A. Freda ir aviacijos aerodromas, kaip ant delno. Ši kalėjimo dalis, antram ir trečiam aukšte, vadinasi ketvirtuoju skyriumi. Šiose kameroose sėdi nebe paprasti nusikaltėliai, kurie buvo kaltinami tik tuo, kad jie tarnavo nepriklausomajam Lietuvoj, bet aktyvūs kontrrevoliucininkai, kurie dabar kuo nors pasižymėjo, norėdami išvaryti bolševikus iš „savo“ tėvynės.

Devyniasdešimt ketvirtoj kameroj sėdime penki vyrai: aviacijos kapitonas Stasys J., Jonas G., Jonas D., „politrukas“ Koniuszenko ir aš. Vėliau atvarė dar Vaclovą K.

Stasys J. ir Koniuszenko neseniai buvo grįžę iš karcerio, buvo po tris paras nubausti už pasipriešinimą žydukui barzdaskučiui. Mat, tas šlykštus žydpalaikis taip kirpdavo mums plaukus, jog būtinai turėdavo palikti plaukų dryžės ant galvos, kad utėlės turėtų kur pasikarti.

Tur būt, niekas nebuvo taip žiauriai iškankintas tardymų metu, kaip vargšas kapitonas. Jo visas kūnas buvo raudonai juodas, panašus į kepa-mą maltinį — niekur nebuvo matyti sveikos vietelės, baisiai sutinęs ir krauju pasruvęs. Po šešias valandas jį išlaikydavo už apyrankių pakartą. Jis labai stambus vyras — sieksninio aukščio ir metrinio pločio, — todėl jam buvo labai sunku kaboti ant kablo. Geležiniai apyrankiai taip įsiėsdavo į jo rankas, kad jis parvykdavo iš tardymų su baisiausiomis žaizdomis ant rankų. Jį nuolat tardydavo ir kankindavo. Jo iškentėtas kančias sunku aprašyti, reikėjo tik pamatyti jo baisią išvaizdą, kad būtų galima turėti supratimą, kaip jis buvo kankinamas. Jį mušė, šaudė, kankino, reikalaudami išduoti savo draugus, su kuriais sykiu dirbęs prieš bolševikus, bet jis jų neišdavė. Vieną sykį jam pranešė, kad jo žmona ir maža dukrelė esą suimtos ir taip pat būsią kankinamos,

jei jis nepasakysiąs teisybės apie save ir savo draugus. Jis jiems atsakė:

— Galit ką norit daryti su mano žmona, vaiku ir manim, daugiau jūs nieko iš manęs nebeįgausite, nes aš jums pasakiau, ko norėjote.

— Ot, tai biauzybė žmogus, jis neturi jokios sąžinės, leidžia taip bauriai save kankinti ir teisybės nesako, — stebėjosi jo budeliai, kankindami jį.

Birželio 13 d. šv. Antanas — kalinių patронаs. Prieš auštant kapitonas J., grįžęs iš tardymo, prišoko prie mano lovos:

— Pulkininke, šianakt mane baisai kankino, bet aš važiuodamas pasimeldžiau prie šv. Antano ir neišdaviau... Tik, pulkininke, aš vieną dalyką labai negerai padariau. Pasakyk man, kaip aš turėjau pasielgti? Jie mane mušė, mušė, reikalaudami, kad pasakyčiau jiems visą teisybę. Aš jiems teisinaus, jog jau visą teisybę esu pasakęs. Tada jie mane nukabino nuo kablio ir liepė parašyti tokį raštelį: „J-ty! Aš prisipažinau ir visą teisybę jiems pasakiau". Po juo turėjau pasirašyti pavardę. Ką dabar jis pamanyęs gavęs tokį mano ranka parašytą raštelį, nors mano ranka labai drebėjo nuo apyrankių įveržimo, bet vis tik jis gali suprasti, kad tai mano rašyta... — beveik su ašaromis akyse skundėsi man kapitonas.

— Mielas Staseli, per daug nesigrauk, — atsakiau jam. — Tu gi kitaip ir negalėjai pasielgti.

Jei tu raštelio nebūtum rašęs, tada jiems aiškiai būtų parodęs, jog meluoji...

— Bet J-čiui tas raštelis bus kur nors netikėtai pakištas, kad jis pamanytų, jog aš pats jam jį, progai pasitaikius, pasiunčiau. Jie gi suras kokį nors būdą suvaidinti, kad atrodytų, jog jis jį tiesiog iš manęs gavęs. O jis, jį gavęs, gali dabar iš tikrųjų prisipažinti ir kitus išduoti.

— Nusiramink, Staseli, — sakau jam. — J-tys nebus toks kvailas, kad nesuprastų, jog tu jį rašei jų priverstas, jau iš vien nenormalaus tavo braižo jam bus aišku, kad čia kas nors netaip yra.

Pagaliau, kapitonas J. šiaip taip nusiramino ir atsigulė, bet nekoks buvo jo miegas, nes visi sąnariai skaudėjo.

Jonas G. taip pat labai žiauriai buvo kankinamas. Jo nugara, šlaunys ir kinkos baisiai sutinusios, tamsiai mėlynos, krauju pasruvusios, į maltinį panašios. Ant blauzdų buvo labai didelės žaizdos, nes buvo labai sudaužytos blauzdos ir rankų raumenys. Ant rankų apyrankiai buvo išpiovę tokias žaizdas, kad net atšokusi mėsa kabojo. Jo labai storos rankos, todėl jiems sunku buvę uždėti apyrankius. Jis labai stiprus vyras, kad „funkėmis“ mušamas iš skausmo apyrankius nutraukęs, net enkavedistai išsigandę šalin pašokę. Paskui uždėjo jam kitus apyrankius, kniūpščią pasiguldę, vėl mušę, kojomis mindžioję ir spardę. J. G-čių jo pažįstami lietuviai kankinę. Kapitoną J. rusai ir lietuviai, tie patys, kurie jį tardė. Tie

du vyrai nepaprastai stipraus kūno ir dvasios, re-tas kas galėtų su jais susilyginti taip baisiai kan-kinamas, kad neprisipažintų ir kitų neišduotų. G. visos kankinimų porcijos dar nepatyrė, nes ne-seniai buvo suimtas. Jis buvo įsitikinęs, kad jį iki karo nespėsia suimti, todėl perdaug jau drąsiai dirbo ir pateko. Kapitonas J. su nepažįstamu provokatorium susidūrė, kuris pasakęs jam jo draugo slaptažodį.

G-čius dar mums pasakojo, kad jo draugas bu-vo kankinamas, su kuriuo saugume sykiu sėdėjo; jis taip pat buvo smarkiai maltinin paverstas ir abiejų rankų visi pirštai sulaužyti saugumo ga-ražo tarpduryje, nes buvo garaže kankinamas. Kuriuos saugumo garaže kankindavo, tų kankinių gyvenimo valandos jau eidavo prie galo — daž-niausiai jie savo teismo sprendimo nebespėdavo išgirsti. Su G-čiu saugume sėdėjo ir pulk. Ba-rauskas, kuriam ausų būgneliai buvo sudaužyti.

Atėjęs į devyniasdešimt ketvirtąją kamerą, dar radau Z-ką iš Panevėžio, kuris po poros dienų bu-vo išvežtas. Jo taip smarkiai kankinti enkavedis-tams nepavyko, nes jis, būdamas pakartas, labai šaukė, paskui kuriam laikui buvo sąmonės nebe-tekęs. Enkavedistai turėjo nemaža darbo, kol jį atgaivino. Mat, negalima anksčiau tam tikro laiko leisti numirti, nes lavonai, anot jų, nekalbą. O Z-kas astmininkas, todėl negalėjo tokių kankini-mų pakelti. Paskui davė jam baltą maistą, kad sustiprėtų.

Jonas D. iš Tytuvėnų ir Vaclovas K. iš Kauno dar nebuvo kankinami, nes neseniai buvo suimti ir, matyti, dėl trūkumo kokios nors medžiagos, dar netardomi. Bet jų nusikalstamieji darbai bolševikų atžvilgiu taip pat labai baisūs, ir jiems dabar reikės išgerti nemažą kantrybės taurę. Vaclovas tai stiprus vyras, bet Jonelis — vargu, ar iškentės, jis labai silpnos sveikatos.

„Politrukas“ Koniušenko, turįs leitenanto laipsnį, grynas ukrainietis, ukrainietišškai ir kalba, pasižymėjęs suomių fronte artileristas, nedidelio ūgio, savotiškai išsilavinęs, apsukrus, gudrus, bet sykiu ir labai malonus, draugiškas vyras. Jis įtartas draugavęs su svetimos valstybės atstovais, išmestas iš komunistų partijos ir suimtas. Jis mums labai naudingas, nes gerai žino visas NKVD gudrybes ir duoda mums gerų patarimų, kaip reikia apsisaugoti, kad nebūtume išprovokuoti. Jis nekenčia rusų ir svajoja apie Ukrainos nepriklausomybę, nes jis visiškai įsitikinęs, kad, karui pasibaigus, kuris būtinai turįs tuojau prasidėti, Ukrainai bus duota nepriklausomybė. Kapitonas J. ir melstis jį išmokė. Kalėjime jis labai drąsus — ir patį kalėjimo viršininką pasiunčia velniop.

Koniušenko parašė skundą pačiam Kalininui, bet kalėjimo administracija tam jo skundai nedavė jokios eigos. Dėl to jis pradėjo badauti. Po kelių jo badavimo dienų atėjo gydytojas su sanitarais ir prievarta pripylė jam skysto maisto per

burną, įleidęs guminę žarnelę tiesiai į skilvį. Koniuszenko jiems pasakė:

— Dabar galite, kad norite, pilti man ir pro antrąjį galą!

Kapitonas J. taip pat nenusileido. Vieną sykį, grįžęs iš tardymo, kur buvo smarkiausiai sumuštas, pakėlė didžiausią triukšmą:

— Duokit čia man gydytoją! Visi pažiūrėkit, ką daro žydai ir NKVD! — nuplėšęs nuo savęs drabužius parodė savo kūną prižiūrėtojams ir sanitarei.

Tie net aiktelėjo, pamatę taip baisiai jį sudaužytą ir sužalotą. Be to, kap. J. ir raštu parašė skundą dėl jo sužalojimo. Gydytojas žydas tik po trijų savaičių, dvi dienas prieš karą, atėjo apžiūrėti jo, kada jau jo žaizdos buvo savaime apgijusios ir sutinimas atslūgęs.

Žodžiu, šioj kameroj buvom visi penki vienodi nusikaltėliai. Vieni jau buvom gavę ir nuolat gaudavome savotiškas „funkių“ porcijas, kiti drebėdami dar jų laukė. Vieni kitus labai atjautėm, gailėjomės ir mylėjomės. Tiek jau buvom užsigrūdinę, kad stipresnieji, jei leistų, būtume galėję pasiukoti už silpnesnius, sutikdami iškėsti jų kančias. Visi gerai žinojome, jei neįvyktų karo, kurio mes taip neapsakomai laukėme, neateitų vokiečiai mūsų išvaduoti, mes šio pasaulio daugiau jau nebematytume.

Šioj kameroj nebuvo tarp mūsų jokio pasiskirstymo, kur kieno puodukas, dubenėlis, šaukš-

tas, duona bei papirosai. Kas kiek nori, valgo ir rūko, bet kiekvienas rūpinasi, kad daugiau liktų Stasiui, Jonui ar Vaclovui. Stasys, pietus bevalgdamas, radęs savo sriuboj mėsos gabaliuką, išgriebia jį šaukštu ir įmeta į kurio nors kito sriubą, nes jis skundžiasi, kad jam nuo mėsos pilvą skauda, jis negalįs valgyti. Kitas vėl taip pat daro, nors jam pačiam seilės varva, kaip jis nori tos mėsos. Išrašus gavus, ta pati istorija: niekas nebenorėdavo sviesto ir šoninės valgyti, vienas kitam siūlydami: „Tai tu valgyk, tau labiau reikia; ne, ne, tu valgyk, tau reikia, kad būtum stipresnis“.

SPIRITIZMO SEANSAI

Pietų pavalgę, prieš saulei leidžiantis, griebiamės puoduko. Kiekvienoj kameroj yra ant sienos pakabinta, storame popieriuje spausdinta, instrukcija, kaliniams rusiškai rašytos taisyklės — ką jie gali daryti ir ko negali. Antroj pusėj tos instrukcijos mes nubrėžėm apskritimą ir aplinkui to apskritimo, pamirkę raudonų degtukų galvutes, išrašėm visas abėcėlės raides. Raudonaisiais bolševikiškais degtukais gerai galima rašyti. Vienam emaliuoto puoduko krašte prilipdom popieriuką — tai ženklas, kuris, aplinkui sukdamasis, turi mums rodyti prie apskritimo išrašytas raides. Nukabinę nuo sienos, tą mūsų instrukciją padedam ant kėdės, ant jos į išbrėžto apskritimo vidurį

dedam puoduką dugnu į viršų, o mes patys, susėdę aplinkui, padedam ant puoduko dugno vienos rankos pirštų galus ir šildom jį. Tokiu būdu išilęs, puodukas pradeda vaikščioti aplinkui, neišeidamas iš apskritimo. Pradėjus jam vaikščioti, vienas mūsų jo klausiam:

— Pasakyk, kieno siela esi?

— Bušen, — puodukas, sustodamas prie kiekvienos raidės, duoda ženklų mums tokią pavarde.

— Pasakyk mums, Bušen, kurios esi tautybės, profesijos ir kada persiskyrei su šiuo pasauliu?

— Prancūzas, profesorius, penkioliktam šimtetyje.

— Pasakyk mums, profesoriau, kaip dabar eina vokiečių anglų karas?

— Dabar jų karas kiek aprimo, nes prie Sueco dideli karščiai.

— Pasakyk, kada prasidės vokiečių rusų karas ir kurioj vietoj pirmiausia jis prasidės?

— Reikia laukti nuo birželio penkioliktos iki dvidešimos dienos, — atsako puodukas, labai greit vaikščiodamas nuo vienos prie kitos raidės, — jis prasidės visais frontais.

— Ar Kaunas bus bombarduojamas?

— Bus mėtomos bombos tik į karinius taikinius, bet pats miestas nenukentės.

— Per kiek dienų bus išlaisvinta Lietuva?

— Per tris dienas.

— Kas liks anglams karui pasibaigus?

— Gyvybė, — trumpai atsako puodukas.

— Ar mano šeima Alytuje sveika? — paklausiau aš.

— Sveika. Sūnus Justas buvo suimtas, dabar paleistas.

— Ar mano prašymas Kalininui jau išsiųstas? — klausia Koniušenko.

— Neišsiųstas, guli kalėjimo administracijoje, — atsako Bušen.

— Kodėl taip lėtai pradėjai atsakinėti į mūsų klausimus?

— Pavargau, — atsakė Bušen.

— Kuo mes tau, siela, galime padėti?

— Malda.

— Kokia malda?

— Maraju, — atsakė mums žodžiu, kurio mes nesupratome.

Mūsų seansų metu, nors ir žiūrėdavo prižiūrėtojas pro „vilkelį", bet jis nesuprasdavo, ką mes darome, kaip avinas žiūrėdam'as į naujus vartus. Šiam seansui pasibaigus, mūsų Koniušenko tuojau barškina į kameros duris, šaukia prižiūrėtoją ir reikalauja, kad jis tuojau jam iškviestų korpuso vyresnįjį, nes jam reikia su juo kalbėti labai skubiu ir svarbiu reikalu.

— Kokių reikalu? — klausia prižiūrėtojas.

— Ne tavo dalykas. Jei aš prašau pakviesti, tai ir turi pakviesti.

Mat, Koniušenko, kaip buvęs „politrukas", su prižiūrėtojais ir, apskritai, su visu kalėjimo per-

sonalu nė kiek nesiskaito. Jie jo taip pat truputį pribijo.

— Tamsta vyresnysis, pasakyk man, kodėl mano prašymas nepasiųstas Kalininui, o laikote jį kalėjimo raštinėj? — prasivėrus kameros durims griežtai ir piktai paklausė Koniušenko korpuso vyresniojo.

— O iš kur tamsta žinai, kad jis nepasiųstas?

— Aš žinau, yra kas pasako man.

— Todėl nepasiųstas, kad tamstos tardymas dar nebaigtas, — atsakė Koniušenkai korpuso vyresnysis.

Koniušenko labai tiki per puoduką kalbančia siela, nes ką ji pasako — šventa, taip, Koniušenkos įsitikinimu, ir esą. Mes dar kai kada paabejojame, bet mūsų Koniušenko visiškai įsitikinęs, kad Bušen siela gryną teisybę sakanti.

Tokius spiritizmo seansus su puoduku mes kasdien darydavom, įvairiausiai klausimus mūsų iššauktoms sieloms uždavinėdami. Iššaukdavom Didž. kun. Kęstučio ir Vytauto sielas. Vytautas į mūsų asmens reikalus neatsakinėdavo, kalbėdavo tik apie karą ir politiką. Nors mes ne visi per daug tikėdavom tais atsakymais, bet, vis dėlto, yra kas nors nesuprantamo. Tačiau mums ir ne taip jau svarbu, kas mums praneša žinias, nes mes taip smarkiai ištroškę tų žinių ir taip laukiame karo, kad nors ir pati piktoji dvasia praneštų jas — mes vis tiek būtume jai dėkingi.

Koniušenko padirbo iš papirosų nuorūkų ir kortas, kuriomis mes kasdien buriame kiekvienas savo likimą, kas mūs laukia. Tik kortas reikia labai slėpti, kad neatimtų. Visa laimė, kad prižiūrėtojas neturi teisės vienas įeiti į kamerą, nes jį kaliniai galėtų uždaryti kameroje. Bet jei skyriuje stovi du prižiūrėtojai, tai vienas jų gali įeiti ir į kamerą.

Su kaimyninėmis kameromis palaikėm ryšius tiesiog žodžiais, kalbėdami per puoduką prie sienos. Pirma reikia kuo nors pabarškinti į sieną. Kai kaimynas atsiliepia, taip pat barškindamas, tada privoži puoduką prie sienos ir kalbi į puoduko dugną, o kaimynas turi klausyti, ausį pridėjęs prie sienos, be puoduko. Labai gerai galima susikalbėti. Bet šis pasikalbėjimo būdas yra daug pavojingesnis, negu „morzės“ abėcėlės pagalba stuksenant į sieną, nes greičiau gali išgirsti prižiūrėtojas ir pranešti, kas ką kalbėjo. Su apatine kamera kalbėjomės raštu (rašėme ant papirosų gilzių) ir papirosais dalijomės, nuleisdami virvutę pro langą. Tik čia dvigubai daugiau reikia saugotis, kad ir prižiūrėtojas pro durų „vilkelį“ nepastebėtų ir lauko sargybinis iš bokštelio nepamatytų, nes jis gali šauti į langą. Visų kalėjimo skyrių langus iš oro pusės dėžėmis užkabinėjo, bet mūsų skyriaus iki karo pradžios nespėjo užkabinti, todėl mes šiuo atžvilgiu buvom laimingesni už kitus.

KARO IŠVAKARĖSE

Atsidarė kameros durys, prižiūrėtojas liepė Koniušenkai pasiimti valdinius ir savo daiktus ir išvesti. Jį perkelia į kitą kameralę, nes mes aiškiai girdime, jį veda ne laiptais į apačią, bet tiesiai koridorium pro duris palei išvietę į aštuntąjį skyrių. Kodėl jį iškelia iš mūsų kameros — mes nežinome. Kameroje penkiese likome: Stasys, Vaclovas ir trys Jonai. Kai kurį nors iš mūsų išveda iš kameros, labai nejauku ir tuščia darosi, lyg kad vieną savo mylimą šeimos narį būtume palaidoję arba palydėję į tolimą nežinomą kelionę.

— Jonai, greičiau imk puoduką ir šaukštą, barškina devyniasdešimt penktoji kamera.

— Klausome, — atsiliepė Jonas D. į puoduko dugną. Paskui jis greit, atėmęs puoduką, priglaudžia kairąją ausį prie sienos.

— Į devyniasdešimt septintąją kameralę šiandien atvedė pulkininką B. G., — pasigirsta kun. Antano P. balsas iš devyniasdešimt penktosios kameros, — jis pranešė, kad enkavedistai dabar masiškai suiminėja mūsų inteligentiją ir su visomis šeimomis traukiniais vežą į Rusiją, nežinia kur. Areštuota generolo R. žmona. Daugelis mūsų žmonių bėgą į miškus ir, kur tik kas gali, slepiasi. Pašaukti į kariuomenę mūsų naujokai taip pat miškuose slapstasi. Išplatinta labai daug prieš-

bolševikinių atsišaukimų. Viskas. Kas pas jus naujo?

— Mes laukiame birželio 20 dienos, — atsako Jonas D. į puoduko dugną, — turi prasidėti karas, nes ir Vytauto dvasia patvirtino, kad tą dieną pradėsią kariauti visais frontais. Dvasia sakė, kad mes pirmadienį būsime išlaisvinti.

Eidami gulti, visi sykiu, susėdę savo lovose, Jonas G. ir Vaclovas K. ant grindų skersai kameros patiestuose čiužiniuose, patylomis kalbame poteries. Vaclovas sako, kad bendrą malda, bent trijų asmenų, Dievas greičiau išklausys, o jeigu daugiau asmenų ko nors prašo, tai dar labiau išklausys. Dabar mes taip ir darome, bendrai prašome Dievą, kad tik greičiau būtų karas, kad tar dytojai nebekankintų.

Papirosų taip pat nebetaupome — rūkome kas kiek norime. Stasys sako:

— Kam čia juos betaupyti, užteks iki dvidešimtosios dienos. Karui prasidėjus, galėsime iš džiaugsmo nerūkę pakentėti.

Grindų visiškai neplaujame, Stasys neleidžia:

— Kam jas beplauti. Karas jau ant nosies — ir mes dar grindis plausime? Trauk jas velniai!

Su prižiūrėtojais visiškai nebesiskaitome. Stasys žydą prižiūrėtoją, einant į ruošą ir grįžtant iš jos, nuolat erzina:

— Žiūrėsime, kur tu smuksi, kai prasidės karas?

— Ui, kai karas prasidės, jums bus gerai...

— Žinoma, kad mums bus gerai, bet ką tu darysi, šunsnuki?!

Ir iš tikrųjų, žydas pradėjo mūsų bijoti ir gerintis prie mūsų. Ir sriubos mums dvigubai pripila, daugiau tirščių iš dugno pagriebdamas, net cukraus prideda.

Sulaukėme ir dvidešimtosios dienos. Dar gerokai prieš komandą „kelk“ mes nebemiegame: juk turime pajusti, kada prasidės karo veiksmai. Klausome ištempę ausis, ar neišgirsime sirenų pavojaus staugimo. Klausome iki pietų, klausome iki vakarienės, o jų vis nėra! Baisiausias nusiminimas. Ir puoduko nebeimame į rankas — meluoja.

Naktį Joną G. išveda tardyti. Mes prašome Dievą, kad jo taip žiauriai nebekankintų. Grįžus jam iš tardytojo, tuojau jį paklausėme:

— Joneli, ar smarkiai šiandien tave kankino?

— Ne, nekankino ir apyrankių nedėjo. Jie buvo labai mandagūs, pasisakė, kad nekaltai mane sumušę, kad jie jau sužinoję, kas tikrieji esą kaltininkai, kad aš esąs kaltas tik tu, jog jų neišdavęs...

Čia jau kas nors yra nepaprasto, jie nėra pratę taip elgtis. Dar truputį kantrybės! Jei ne šiandien, tai ryt — bus karas.

S U Š A U D Y M A S

KARAS

Nepaprastai gražus sekmadienio rytas. Birželio 22 d. Ką tik prašvito, saulutė dar nepatekėjusi, danguj nė vieno debesėlio, visa gamta ir žmonių prikimštas mūsų kalėjimas tebemiega. Dar prieš komandą „kelk“ staiga išgirdome:

— Tra — ta — ta — ta... Tra — ta — ta...
Buch — buch — bu — buch... Bach — bach —
ba — bach... A — ū — ū — ū — į — į — į —
ū — ū — uii... aū — ū... ai — ai...

— Vyrų, karas! Karas! Karas, ačiū Dievulėliui, karas!.. — pirmasis iššokęs iš lovos, be kelnių šokinėdamas po kamerą, šaukia kapitonas J., kad jau prasidėjęs karas.

— Negulėkit, vyrai, kelkitės! Juk aiškiai girdėti, kad karas: kulkosvaidžiai trata, bombos sprogsta aerodromo pusėje, zenitinė šaudo ir visos Kauno sirenos staugia. Tik gerai įsiklausykite, aiškiai suprasite iš balso, kad čia ūžia nebe bolševikų lėktuvai. Klausykit tik: „um — um — um...“ Čia jau nebe sovietinis trantas gargaliuoja. Joneli, šok prie lango, aš „vilkelį“ užstosiu. .. — nebesitveria mūsų Stasys.

Atsistoją Jonas D. ant savo lovos ir žiūri pro langą. Mūsų laimei, nespėjo dar mūsų kameros lango užkalti dėžę, kaip visus kitus. Iš kitų kamelių kaliniai nieko nemato, tik girdi, o mes girdime ir matome, kas darosi virš Kauno aerodromo.

— Ui, kas tèn ant langų žiūho?! — sušuko žydukas prižiūrėtojas į „vilkelį“.

— Eik po velnių! Matai, kad jau karas prasidėjo. .. — atsakė jam kapitonas.

Tuo tarpu tratėjimas, trenksmas ir ūžimas nu-
tilo, tik retkarčiais girdėti paskiri šūviai.

— Aš nieko nesuprantu, kas ten vyksta aerodrome. Jis visas dūmuose paskendęs. Aleksoto kairėj pusėj gaisras matyti. Jūs, pulkininke, pažiūrėkite, gal geriau suprasite, — sako man Jonas, pasitraukdamas nuo lango.

Ir aš pasistojau ant Jono lovos. Aišku, kad čia jau nebe paprasti karo manevrai. Bolševikai paleido dūmų uždangą ant aerodromo. Kairėj Aleksoto pusėj dega geležinkelio sandėliai.

— Tuojau, pulkininke, bus kitas antplūdis, didesnis. Aš aviacijos taktiką labai gerai žinau, — sako kapitonas. — O, kad dabar duotų kas man mano naikintuvėlį, kuriuo skraidžiau, tai bent panarstyčiau!..

Visiškai nurimo. Mirties tylą. Su nepaprastai plakančiomis širdimis, ausis įtempę, klausomės, kas bus toliau. Laukiame, norėdami greičiau išgirsti dabar mums gražiausios muzikos melodijas

— maršo, kuris susideda iš lėktuvų užimo, kulkosvaidžių tratėjimo, bombų sproginėjimo, zenitinių patrankų šaudymo ir sirenų staugimo. Po penkiolikos minučių tokios tylos vėl girdime nepaprastą lėktuvų užimą. Staiga išgirstame visą bombų sproginėjimų seriją ir sirenų staugimą. Vėl atidžiai vienas po kito žiūrime pro langą. Dabar aiškiai matome vokiečių lėktuvus virš aerodromo. Nuo galingų bombų sproginėjimų net mūsų kalėjimo langai barška ir sienos dreba. Matome bombų sprogimus ir bolševikų zenitinės baterijos šaudymus iš pirmojo forto.

O tie malonūs, iš vakarų atskridę, plieniniai paukščiai, gražiai pikiruodami, visiškai žemai, prie savo pasirinktų taikinių nusileisdami, duoda jiems. Jonas G. labai džiaugiasi, kad bombos krinta į tuos pačius taikinius, kuriuos jis nurodė dar laisvėje bebūdamas.

— O, žiūrėkit, ten benzino bakai, — rodo mums Jonas, — ant jų jau numetė bombą. Jau dega!

Aplink aerodromą sustatytos bolševikų zenitinės patrankos, kai kurios jau visiškai nutilo, matyti, gavo per galvą, tik viena baterija, prie pirmojo forto pastatyta, vis dar tebešaudė. Staiga pamatome, kaip akmuo, krinta vokiečių lėktuvą į tą bateriją. Apsidžiaugėme pamatę, kad jis prie pat žemės paleido kulkosvaidžių ugnį. Ta baterija tuojau nutilo. Ot, būtų gerai, kalbamės tarp savęs, kad jie čia atskristų ir numestų keletą bom-

belių palei mūsų kalėjimą, tik, žinoma, ne į patį kalėjimą, — gal, tada tie velniai išbėgiotų. Kas darosi kitoj Kauno pusėj, mes nematome, tik girdime kažin kokius duslius bildesius. Manome, kad NKVD namas tai tikrai neišliksiąs sveikas.

Barškina į mūsų sieną devyniasdešimt penktoji kamera:

— Kaip jūs manote, kas čia dabar darosi? — klausia kun. Antanas P.

— Mes nieko nemanome. Jūs patys suprantate, kas darosi. Sveikiname su karu!

— Paf, paf! — pasigirdo kalėjimo kieme iš sargybinio bokštelio du šūviai ir kažin kurios kalėjimo kameros lango stiklą žvangėjimas. Sargybinis šovė į langą, kad kaliniai nežiūrėtų.

Ginčijamės su kapitonu J. Aš sakau, jog neįmanoma, kad dar šiandien vokiečių kariuomenė užimtų Kauną, tegul tik užima Marijampolę — ir tai bus labai didelis žygis... Kapitonas tikina mane, kad motorizuotiems kariuomenės daliniams nieko nereiškia dar šiandien vakare pasiekti Kauną. Be to, stebimės, kur dingo bolševikų lėktuvai, kurie kasdien smardindavo orą, o dabar nė vienas jų nebepasirodo?

Žydukas prižiūrėtojas pranešė korpuso vyresniajam, kad jis negalįs suvaldyti mūsų kameros, kad mes žiūrime pro langą ir jį keikiame. Atėjo kalėjimo komisaras. Žydukas nurodė kapitoną J., kad jis jo neklausas ir žiūris pro langą. Komi-

saras gan mandagiai užklausė mus, kam mes taip darą. Aš jam atsakiau:

— Mes girdime šaudymą, todėl mums labai įdomu pažiūrėti, kaip sovietų aviacija manevruoja.

— Vis tiek negalima žiūrėti. Už žiūrėjimą pro langą gausite karcerio.

— Klausome, tamsta komisare, atsiprašome, daugiau nebežiūrėsime, — atsakiau jam.

Jis tuo ir pasitenkino.

Tiesa, pavojinga buvo dairytis pro langus, nes sargybiniai iš bokštelių pradėjo šaudyti iš automatinių šautuvų. Komisarui išėjus, mūsų skyriuje atsirado du prižiūrėtojai: tas pats žydukas ir vienas lietuvis, gan simpatiškas žmogus. Nepaprastomis dienomis, kaip Naujųjų Metų, Vasario šešioliktosios, gegužės 1 d. ir kt., visada kalėjimo skyriuose jau iš vakaro statydavo po du prižiūrėtojus. Vakar vakare, matyti, jie dar nežinojo, kad šiandien būsianti nepaprasta diena.

Kalėjimo kieme taip pat kilo nepaprastas subruzdimas ir bildesys. Kriminaliniai kaliniai ir patys prižiūrėtojai skubiai dirbo, kalė dėžes iš tų pačių lentų, iš kurių anksčiau dirbo langams dangstyti dėžes. Į tas dėžes per visą dieną kažin ką krovė, užkalinėjo ir kažin kur jas vežė arkliais ir sunkvežimiais.

Mes ir pietų maža ką bevalgėme, nors burokų sriuba tą dieną, palyginti, buvo gan tiršta ir riebi. Kas čia ją bevalgys, kad reikia klausytis, kaip

eina karas. Per visą dieną buvo trys gan stambūs bombardavimai ir keletas silpnesnių. Į vakarą sovietų zenitinė artilerija visiškai nutilo. Tik pažiūrėję pro langą pamatėme, kad visas aerodromas paskendęs tirštame juodų dūmų debesyje, bet gaisro iš mūsų lango niekur nematyti.

Nustebome, kodėl mūsų neveda ruošon. Prižiūrėtojas pasakė, kad galime daryti, kas mums reikia, „parašėje“, paskui ją reikės išnešti.

VYRAI, PASITIKĖKIME DIEVO APVAIZDA!

Temstant kalėjimo koridoriuose, kameroje, kalėjimo kieme ir ore pasidarė nepaprastai klaiki tyluma. Staiga iš mirtininkų ir kitų kamerų langų pasigirdo siaubūs šauksmai:

— Alio! Alio! Alio! Purvys Vytautas nuteistas mirti!

— Alio! Alio! Alio! Andriušis Petras nuteistas mirti!

— Alio! Alio! Alio! Rusteika Stepas nuteistas mirti!

Tokių skaudžių šauksmų iš mirtininkų kamerų suskaičiau ar ne septyniolika. Jie tuo būdu paskutinę savo gyvenimo valandą norėjo pranešti savo draugams, pažįstamiesiems ir visam kalėjimui apie savo likimą. Tai buvo labai graudūs, širdį verią, mūsų pasmerktųjų brolių paskutiniai šio gyvenimo šauksmai, kurie klaikiai aidėjo po visą kalėjimo kiemą, atsimušdami į niūrius kalė-

jimo mūrus, ir pasiekė tamsiose kamerose sėdinčiųjų kalinių ausis, kurie irgi dar nežinojo, kas jų laukia po minutės ar valandos laiko.

— Alio! Alio! Alio! Vyrai, pasitikėkime Dievo Apvaizda! — pasigirdo skardus, ramus aiškus moteriškas balsas iš 107-tos kameros.

Tas raminąs balsas nuaidėjo per visą klaukų kalėjimo kiemą, pasiekdamas visus jo niūriuosius kampus ir kameras. Jis, lyg balsas iš netikėtai prasivėrusio dangaus, suramino ne tik mirti pasmerktuosius, bet ir kitus kalinius. „Vyrai, pasitikėkime Dievo- Apvaizda!“ Iš kur tas balsas, kuris taip maloniai ir švelniai paglostė mirties valandoje vyrų širdis? Moteris ramina vyrus! Ta moteris sykiu su vyrais nuteista mirti. Ji dabar, kada visam kalėjime didžiausias susijaudinimas, tamsioj savo kameroj viena vienintelė ramiai klūpo prieš langą ir tyliai meldžiasi. Ji žino, kad jos vyras sėdi sykiu su ja kalėjime, nes abu sykiu suimti. Bet ji, motina, ji nežino, kas darosi su jos mylimu kūdikiu, kuris paliktas svetimų rankose — „Dievo Apvaizdai“. Ar begali kas įsivaizduoti didesnę gyvenimo tragediją, didesnę širdies skausmą, negu tos jaunos moters, vienintelio sūnaus motinos, skausmas, moters, kuri dabar skiriasi su savo jaunyste, pasauliu, vyru ir mylimu sūneliu?! Tačiau ji, sėdėdama savo vienutėje ir nuteista mirti, laikosi taip stipriai, kad retas kuris ir labai užgrūdintas vyras sugebėtų taip laikytis. Ji nė kiek nesijaudina,

valgo normaliai, kalba visiškai ramiai, kiekvieną žodį apgalvodama, kartais net nusišypsodama, su prižiūrėtojais ir kitais kalėjimo pareigūnais visada švelni, mandagi: todėl jie ją ir nenoromis turi gerbti.

Tos didvyrės vardas — Vanda, pavardė — Pranckonienė. Ji dabar nakties tamsumoje šiame niūriame senovinių storų mūro sienų kalėjime, kur daugiau kaip du tūkstančiai sėdi patamsyje kamerose sukimštų žmonių, vyrų ir moterų (atskirame korpuse), klūpodama savo kameroje prie geležiniais grotais aptverto lango, klausydamą širdį veriančių beviltiškų žmonių šauksmų, nutarė juos suraminti:

— Alio! Alio! Alio! Vyrai, pasitikėkime Dievo Apvaizda!

Jos balsas, lyg būtų balsas iš staiga atsivėrusio dangaus, kalėjimą suramino — visam kalėjime pasidarė kapų tyluma. Jos balsas privertė kalinius susikaupti, pamąstyti.

— Vyrai, pasimelskime! — pašnabždomis pasakė kapitonas J. mūsų kameroje.

Mes visi suklaupėme, nematydami vienas kito nepaprastoje tamsoje, ir tyliai meldėmės.

Po keleto minučių tylos vėl prasidėjo šauksmai:

— Alio! Alio! šimtas keturiasdešimt penktoji kamera, atsiliepk!

— Alio! Alio! Maryte, Maryte!.. Atsiliepk!

— Alio! Alio! Devyniasdešimtoji kamera, Juozai, atsiliepk!

— Maryte, Maryte! Padainuok!

Pasigirdo iš moterų skyriaus švelnus tykus krūtininis sopranas, kažin kokia liūdna dainelė, kuri labiau buvo panaši ne į dainą, bet į verksmą.

— Vyrai, vyrai! Bokšteliuose sargybinių nebėra!

— Vyrai! Koridoriuose prižiūrėtojų nebėra!

— Vyrai! Kalėjimas užminuotas, gelbėkimės!

— Ei, žmonės, gelbėkitės!

Bet į tuos šauksmus niekur niekas neatsiliepia. Mieste tokia pat tyluma, kaip ir tamsuma. Tik girdime, kad automašinos ir tankai važiuoja, važiuoja, be jokios pertraukos važiuoja. Jie iš anapus Nemuno važiuoja.

Iš tikrųjų, labai šiurpi mūsų būklė. Jeigu iš tikrųjų, kaip mus tikina Jonas G., kalėjimas yra užminuotas, galime kiekvieną akimirką visi su visu kalėjimu išlėkti į padanges, liktų tik didžiulė krauju pašlapinta plytų ir mėsgalių krūva.

Be to, mes visus iki paskutinio papirosus pa-
baigėme, o čia taip norisi rūkyti, kad nebėtveria-
me. Barškinam į devyniasdešimt penktąją ka-
mera, kad papirosų paskolintų, tenai jie dar turį.
Antanas P. pririšęs prie galo virvutės pro langą
atmetė mums keletą dešimčių papirosų, kuriuos,
šaukštą iškišę iš mūsų lango, pagavome. Labai
rimtai susirūpinome, kas reikia daryti. Gal jau
reiktų laužtis pro duris? Reikia pakalbėti su ki-

tomis kameromis, kuriose daugiau žmonių sėdi, ką jie dabar galvoją. Šaukiu šimtas keturiasdešimt trečiąją kamerą, kurioj anksčiau sėdėjau. Į mano šauksmą atsiliepė šimtas keturiasdešimt ketvirtoji kamera, pulkininkas L., kuris man pasakė, kad jie nutarę kol kas susilaikyti nuo bet kokių aktyvių veiksmų, nes išsilaužę kalėjimo kieme galime būti kulkosvaidžių pasitikti.

VYRAI, GINKIMĖS!

Be to, aš pajutau, kad mūsų koridorius netuščias, yra žmonių, kurie taip tyliai vaikščioja ir rusiškai tarp savęs pašnibždomis kalbasi, kad mes neišgirstume. Jie kažin ko čia laukia.

Staiga Jonas D. pamatė kalėjimo kieme palei pirtį ginkluotų kareivių būrį, kurie kažin ką graibstė iš pirties ir skubiai bėgo prie kalėjimo. Netrukus prisigrūdo pilnas mūsų ketvirtojo skyriaus koridorius rusiškai kalbančių ir ginklais žvanginančių žmonių. Mūsų skyriuje kilo didžiausias bildesys, nes jie pradėjo laužti, štangomis ir kirviais kapodami, devyniasdešimt antrosios kameros duris.

— Ką dabar jie čia daro? — šnibždamės su kapitonu J. — Nejaugi jie čia dabar pradės mus šaudyti? Atrakinti durų negali, matyti, raktų neturi.

— Vyrai, ginkimės! Ar šiaip, ar taip mirti. Nepasiduokime. Mes su Jonu G. stosime prie

sienos iš abiejų pusių šalia durų ir griebtime už šautuvų, kai tik jie įsilauš į mūsų kamerą. Jūs, silpnesnieji, stokite už mūs nugarų, — sako kapitonas J.

Užėmėme gynimosi poziciją, kuri, reikia prisipažinti, buvo labai menka, nes nuo kulų mūs nė kiek neapsaugotų. Nors kapitonas Stasys J. su Jonu G. labai stiprūs vyrai, bet ką mes reikiame penkiese prieš visą būrį ginkluotų vyrų. Pagaliau, girdime, išlaužė devyniasdešimt antrosios kameros duris.

— Ruki v verch! Vychodi! (Rankas aukštin! Išėik!) — pasigirdo smarki komanda prie devyniasdešimt antrosios kameros durų.

Tos kameros žmonės po vieną (nuvarė laiptais žemyn į apačią. Apačioje išgirdome du revolvėrio šūvius. Vadinas, apačioje juos jau šaudė. Netrukus ateis ir mūsų eilė.

— Alio! Alio! Vyrai, antrojo skyriaus koridoriuje kraujas pasipylė! — Kažin kas sušuko šeštajam skyriuje.

Žinoma, ten nebuvo jokio kraujo, nes visose kamerose taip buvo tamsu, kad vienas kito nematėme, o kaip čia kraują bepamatysi. Be abejo, čia buvo ne kas kita, kaip labai nervingo žmogaus vaizduotės padaras.

Papirosų turime, griebiamės rūkyti, rūkymas mus stiprina. Jonukas D. čiužiniuose kažin ko knisiasi, nežinia ką jis ten daro, tur būt, jis sumanė užsibarikaduoti jais. Aš tikinu kapitoną,

kad gintis mums nuo jų bus bergždžias darbas, geriausia pasitikėkime Dievo Apvaizda. Pagaliau ir kapitonas sutiko su mano nuomone, nutarėm geruoju pasiduoti.

Atėjo ir mūsų kameros eilė. Vienas enkavedistas, atidaręs mūsų kameros durų langelį, paklausė, keli mes esame kameroje. Aš atsakiau jam, kad viso penkiese esame. Pradėjo ir mūsų duris kapoti.

— Gal jums reikia padėti? — paklausiau jų.

— Gerai, padėkite. Stumkite jas visi sykiu,

— pasigirdo rusiškas balsas iš koridoriaus.

Mes visi pradėjom, rankas surėmę, stumti duris, bet jos nė kiek nereagavo į mūsų stūmimą.

— Gal leisite mums nuimti radiatorių ir suduoti į jas? — vėl paklausiau duris kertančio enkavedisto.

— Ne, radiatoriaus negalima imti, — atsakė man iš už durų enkavedistas, matyti, pabijojęs, kad su tuo pačiu radiatorium nepradėtume juos mušti.

Pagaliau sukapotos durys ties užraktu išlūžo ir atsidarė. Mūsų kameroje užsidegė elektros lemputė, ir durų angoje tuojau pasirodė keletas į mus atkištų šautuvų vamzdžių.

— Rankas aukštyn! Išeikite po vieną! — rusiškai sušuko revolverį atkišęs vienas enkavedistas.

Iš kameros aš pirmutinis išėjau, paskui maneėjo kapitonas ir kiti. Iš paskos kiekvieno mūs

ėjo vienas enkavedistas revolverį įrėmęs į mūsų pakaušį ir komanduodamas: „Pirmyn, žemyn, dešinėn, kairėn“. Mažiausias neatsargus krūptelėjimas — ir enkavedisto pirštas galėjo revolverio gaidaiką paspausti, kulka patekus į pakauši per nasrus išlįstų. Visi mes jautėme, kad mus veda šaudyti, bet niekaip negalėjome suprasti, kodėl jie negali mus nušauti toje pačioje kameroje, bet kažin kur dar veda. Vedė mus koridoriais ir laiptais žemyn iki pat kalėjimo apačios prie antrojo jo skyriaus durų, kurių negalėjo atidaryti. Paskui 'rąžino mus į koridorių rūsyje prie karcerių. Tame koridoriuje visus mus po vieną pastatė veidu į karcerius, tebelaikydami revolverius prie mūsų pakaušių. Aš stovėjau prieš karcerį Nr. 69. Dabar jau tikrai buvome pasirengę mirti, nes čia buvo patogiausia vieta mus šaudyti: tame rūsyje — ir koridoriuje ir pačiuose karceriuose — daug lavonų galima suguldyti. Nieko kito negalvoju — laukiu tik, kada ta kulka smegs į pakaušį, ar iš karto ji mane nudės, ar turės dar ir pakartoti? Kažin kur kairėje pasigirdo pora duslių šūvių. Aa, pamaniau sau, ne vien čia, bet ir kituose kalėjimo skyriuose šaudė. Mus čia išlaikė prirėmę prie karcerių sienos kokias penkias minutes, o tuo metu ketvirtam skyriuje, viršum mūsų, kitų kamerų duris tebepoškino. Paskui padavė komandą „kairėn“ ir varė mus laiptais į trečiąją aukštą per aštuntąjį skyrių, paskui žemyn pro didžiausias fronto duris į kiemą ir tiesiai pro vartus

į Mickevičiaus gatvę, kur stovėjo mums paruošti autobusai. Kalėjimo kieme ir gatvėje, mums einant, iš abiejų pusių stovėjo šautuvus atstatę enkavedistai. Mus susodino į du didelius Kauno miesto savivaldybės autobusus, kitus devyniolika vyrų, kurie jau buvo nuteisti mirti, į „Ž. Girelę“.

Tik Fabijonas S., nuteistas mirti, stebuklingu būdu liko nepaimtas septynioliktojo kameroj. Prieš teismą jis sėdėjo aštuoniasdešimt devintojo kameroj. Toj kameroj sėdėjo ir kun. Pranas P. Fabijonas, rengdamasis prieiti išpažintį, visą laiką meldėsi prie Marijos — Krikščionių Pagalbos. Vieną dieną kun. Pranas, lyg kažin ką nujausdamas, jam pasakė:

— Fabijonai, šiandien būtinai atlik savo išpažintį.

Fabijonas taip ir padarė. Tą patį vakarą po Fabijono išpažinties kun. Pranas buvo perkeltas į kitą kamerą. Ypatingasis bolševikų teismas Fabijoną nuteisė mirti ir nuvedė jį į septynioliktąją vienutę, moterų skyriuje. Tą naktį, kada jau visos mirtininkų kameros buvo išlaužtos, du sykius enkavedistai bandė atrakinti Fabijono kamerą, bet neįstengė. Trečiąjį sykį priėję prie jo durų pasakė: „Trauk ją velniai" ir nuėjo sau, nebebandydami jų laužti. Tokiu būdu Fabijonas liko gyvas ir išėjo iš kalėjimo sykiu su visais kaliniais.

VAŽIUOJAME PER LIETUVĄ BRANGIA

Mūsų autobusą taip prikimšo, kad ne tik pakrutėti, bet ir pasirangyti negalėjome. Keturiasdešimt kalinių ir dvidešimt automatiniais šautuvais ginkluotų enkavedistų, kurių vieni sustojo priešakyje prie šoferio ir tarpduryje, kiti prie durų, autobuso gale. Kalinius susodino ant išilgai pasieniais einančių dviejų sėdynių, kitus tarp sėdynių ant grindų autobuso viduryje nugaromis į enkavedistus, kad negalėtų bandyti daryti kokio nors pasikėsimo. Sėdėti turėjome nesidairydami, rankas sudėję užpakalyje ir nė žodžio tarp savęs nesikalbėti. Jei kas pašnabždomis pasako kokį žodį, tuojau vienas enkavedistų, atstatęs revolerį, sušunka: „Molčat!“ (Tylėti!)

Pradžioje buvo dar tiek tamsu, kad negalėjome įžiūrėti ir pažinti kito kito, kas sėdime autobuse, nes mus iš kalėjimo išvedė apie pirmą valandą.

Pradėjome važiuoti. Pradžioje autobusas pasuko į Miškų gatvę, kiek pavažiavęs, apsigrižo, vėl pasuko Mickevičiaus gatvę, paskui važiavo Kęstučio, Maironio gatvę pasuko į Laisvės Alėją, Pašto rūmus pravažiavęs, pasuko į Savanorių prospektą, iš kurio Ukmergės plentu važiavo tiesiai. Pilnos gatvės „nenugalimos raudonosios armijos“ kareivių, tankų, įvairiausių sunkvežimių ir lengvų automobilių, kad mūsų autobusui buvo labai sunku pravažiuoti pro juos, nuolat sustodamas po ke-

lias minutes turi laukti, kol jie susitvarko. Visi jie traukia į Ukmergės plentą, tikriaus sakant, bėga iš Lietuvos.

Kur gi jie mus dabar veža ? Ne kur kitur, kaip kur nors į jiems patogesnę vietą šaudyti, kiekvienas mūsų taip savo galvoje mano. Pravažiuojant Muravos kaimą, pradėjo švisti. Dabar aišku, pamaniau sau, nuveš į Davalgonių mišką ir tenai mus sušaudys, nes tenai labai patogu šaudyti: dar iš D. karo ten yra likusių visa eilė betoninių blindazų. Bet Davalgonius pravažiuojome nesustoję, nešaudė.

Visiškai jau išaušo. Karmėlavą pravažiuojant, į mūsų autobuso langus įspindo saulutė. Karmėlavoje keli namai baigia degti, ir vienas bolševikų tankas guli sudaužytas. Vadinas, čia vakar juos bombomis iš lėktuvų pavaišino.

Galvos nekraipydamas, tik vien akimis dairaus, kas autobuse sėdi. Pulkininką Antaną S., kuris kairėje greta manęs sėdi, dar per Kauną važiuojant pastebėjau. Pamačiau, kad mūsų devyniasdešimt ketvirtosios kameros draugai visi pateko į tą patį autobusą. Labai apsidžiaugiau, nes ir mirti daug maloniau sykiu su savaisiais. Priešakyje manęs autobuso kampe prie šoferio būdelės sėdėjo kun. Antanas P. Aš sėdėjau antruoju prie autobuso išeinamųjų durų nugara į tekančią saulę. Mane labai erzino šlykštus enkavedistų miliinių, prakaito ir brezentinių batų kvapas. O jau jų tie snukiai, snukiai, su mėlynomis kepurėmis ir

raudonais lankais — baisu žiūrėti, šiurpas krečia! Kairiau priešakyj manęs ant sėdynės sėdėjo B-nas ir Juozas Z-čius. Ant grindų, tarp kitų nepažįstamų man veidų, pamačiau sėdinčius pulkininką Š-ką ir profesorį K. Pačiam autobuso gale, greta kapitono J., kairėj pusėj, sėdėjo pulkininkas Balys G. Prie jo kojų ant grindų sėdėjo su vienais tik naktiniais baltais marškiniais, basa, vienplaukė ponija Vanda P-nė. Daugelis ir vyrų buvo vienmarškinų, tik su apatinėmis kelnėmis ir basi, nes enkavedistai, išvesdami juos iš kamerų, neleido jiems apsirengti ir ką nors pasiimti su savim. Ponija Vanda, viena būdama tarp daugelio vyrų, lyg atsiprašydama jų, kad ji vienmarškinė, lygiai su tokia pat malonia liūdna, bet ramia šypsena veide žiūri ir į savo nelaimės draugus kalinius ir į tuos pačius šlykščius enkavedistus, kurie jai dabar nuogas ant grindų ištiestas kojas brezentiniais batais mindo. Ant grindų sėdint, ypač vienmarškinei moteriai, labai nepatogu, kojų nėra kur dėti — reikia jas ištiesti, o tie galvijai nė kiek nesiskaito, kad žmogui skauda — lipa savo batais tiesiog ant kojų.

Ponija Vanda, kiek patraukdama savo kojas, iš skausmo maloniu šyptelėjimu jiems atsidėkoja, nors iš akių ir ašaros ištrykšta. Visi norėtų užleisti jai vietą savo sėdynėje, bet negalima nei kalbėti, nei krutėti, nes tuojau sušunka revolverį atkišęs enkavedistas:

— Molchat! Neševelitsia! (Tylėti, nejudėti!)

— Palaukit, bus jums „molčat“ ir „neševelitsia“, kai pateksite koks jūsų milijonas vokiečiams į nelaisvę! — pašnibždėjo man pulkininkas Š. — Jūs tada kitą giesmelę giedosite, būsite mandagesni.

Jonavą pravažiuodami pamatėme, kad ji visa jau sudaužyta ir dega. Pervažiuojant geležinkelio pervažą ties geležinkelio tiltu per Nerį baisiausias sunkvežimių ir šarvuočių susigrūdimas. Ot, būtų gerai, kad dabar atskristų vokiečių bombonešis ir numestų keletą bombų į šią vietą, tai toji „nenugalimoji armija“ nežinotų nė į kurią pusę bėgti! Pilnas plentas, kiek akys gali įžiūrėti, priekyje ir užpakalyje besitraukiančios raudonosios armijos įvairių dalinių, tik dulkės rūksta. Mūsų autobusas, negalėdamas prasilenkti, važiuoja toj begalinėj vilkstinėj.

„Z. Girelė“ su jau nuteistais mirti kaliniais daug anksčiau tuo pačiu keliu Ukmergės kryptimi nuvažiavo. Tarp jų atsitiktinai pateko, nors dar ir nenuteistas, kun. Pranas P., o mūsų autobuse važiuoja jau nuteista ponia P. Negalima įsivaizduoti, kaip jie gali devyniolika vyrų sukimštų „Z. Girelėj“ kvėpuoti, kur gali tilpti tik dešimtis žmonių. Jie ten aklinai uždaryti geležinėmis durimis ir nieko nemato, tik jiems tuo geriau, negu mums, kad gali kalbėtis ir judėti, nes enkavedistai sėdi už durų, palydovų skyriuje. Gerokai atokiau už pakalyje mūsų tuo pačiu keliu kitam autobuse taip pat važiavo sykiu su mumis naktį išvestų iš Kau-

no kalėjimo apie keturiasdešimt žmonių. Viso iš Kauno kalėjimo, nežinia kur vežamųjų, buvo daugiau negu šimtas žmonių. Priekyje mūsų vienam šarvuotyje važiavo vieni tik enkavedistai su jų viršininku leitenantu.

Ties Pagelaziais, praskrisdami, vokiečių lėktuvai, mus apšaudė iš kulkosvaidžių. Šaudymo metu mūsų enkavedistai, iššokę, iš autobuso į griovį, atstatę į mus užtaisytus šautuvus, sukomandavo:

— Mat-mat, kad nė vienas nekrustelėtų! Tuo-jau šausime!

Kol kulkosvaidžiais šaudė į mus skrisdamas viršuje lėktuvas, mūsų autobusas stovėjo, mes ramiai jame sėdėjome, o šoferis -buvo palindęs po autobuso sparnu prie motoro. Paskui enkavedistai turėjo darbo, kol jį iš ten ištraukė.

Atvažiavę į Ukmergę, radom ją degančią ir griūvančią. Matėme, kaip žmonės, visais keliais ryšuliais ir vaikais nešini, bėgo, kur kas galėjo. Žydai kraustėsi iš Ukmergės bolševikų sunkvežimiais. Kai važiovome per Ukmergę, vokiečių bombonešiai praskrisdami taip pat apmėtė ją bombomis, nors ji iš vakar dienos jau buvo gerokai apdaužyta.

Iš Ukmergės mūsų autobusai pasuko Širvintų keliu. Čia kelias pasidarė daug laisvesnis, nes daugelis „nenugalimosios armijos“ dalinių nuvažiavo tiesiai plentu Utenos kryptimi. Širvintas ir Maišiogalą pravažiuojant, man prisiminė 1920 m. Giedraičių - Širvintų kautynės, kur mes, lietuviai,

sumušėm Želigovskio armiją, kuri taip pat bėgo Vilniaus kryptimi. Čia man pažįstamas kiekvienas krūmas, kelias ir takelis, nes čia veik visur pėsčias esu išvaikščiojęs. Nors enkavedistai ir neleidžia tiesiai prieš save žiūrėti į autobuso langą, reikia sėdėti nuleidus galvą žemyn, bet vis tiek mano akys vogčiomis sugeba pamatyti taip gerai man pažįstamas ir brangias atsiminimais vietas, kur yra nemaža žuvusių mylimų mano draugų kovotojų. O, koks dabar čia gražumėlis: laukai, miškai ir krūmai žaliuoja, upeliukai per juos taip maloniai čiurlena!.. O mus tik veža ir veža, vis tolyn nuo jų veža... Taip būtų čia gera pasilikti, rodos, išbučiuotume kiekvieną medelį, paglostytume kiekvieną krūmelį, kurių kalėjime sėdėdami taip neapsakomai išsiilgome.

Keletas kilometrų už Maišiagalos, iš Vilniaus pusės atskridę, vokiečių bombonešiai pradėjo mėtyti bombas ir šaudyti iš kulkosvaidžių. Be abejo, lakūnai nieko nežinojo, kad šiame rausvos spalvos dideliame autobuse sėdi ne jų priešai, bet tikri draugai, kurie, nepaisydami savo gyvybių, prašo Dievą, kad tik daugiau tų bombų mėtytų. Enkavedistai, kaip ir pirma, sugulę grioviuose, šautuvus į mus atstatę, tik žiūrėjo, kad mes autobuse sėdėdami nejudėtume.

Dabar kelios kulkos, patekusios į mūsų autobusą įstrižai, pro stogą ir autobuso šoną kiaurai išlindo. Vienos bombos skeveldros mūsų autobuso vieną šoną ir stogą truputį apdraskė. Mūs

nė vieno nepalietė. Užpakalyje mūsų važiavusių raudonarmiečių keletą užmušė ir sužeidė. Labai gaila, kad bombos krito kairėj mūsų kelio pusėj, o ne dešinėj, kur gulėjo mūsų enkavedistai!

griautą namą prie Neries tilto, ties šv. Rapolo bažnyčia, ir vieną didžiulį namą, kuris stovėjo mums važiuojant dešinėj pusėj tuojau už tilto. Vilniuje mus įvežė siaura gatvė į NKVD namo kiemą. Čia, iš autobuso neišleidžiami, sėdėjome apie pusę valandos laiko. Aiškiai matėme, kad NKVD name eina didžiausias subruzdimas, ir jis visu smarkumu yra evakuojamas.

Iš NKVD kiemo išvažiavome, galima sakyti, apie tryliką valandą ir važiavome per geležinkelį plentu Molodečno kryptimi. Ties Smurgainiais mus vėl apšaudė praskrisdami vokiečių lėktuvai. Čia pulkininkas G., pasinaudodamas proga, lipant enkavedistams iš griovio atgal į autobusą, pradėjo prašyti artimiausią enkavedistą, kad leistų bent poniai išlipti iš autobuso paprasčiausiu savo reikalu. Tada, pasitarę tarp savęs, enkavedistai leido visiems mums apsireikalauti čia pat griovyje, leidžiant iš autobuso po tris žmones. Prie kiekvieno išlipusio stovėjo šautuvą atkišęs vienas enkavedistas. Ne tiek buvo mums svarbu savo reikalai, kiek buvo nepaprastai malonu patampyti kojas ir visą laiką už nugaros laikytas rankas, kurios taip nutirpo, net gelti buvo pradėjusios. Grįžtant poniai P. į autobusą, jau buvo mūsų taip

susitvarkyta, akimis susikalbėta, kad ji galėtų sėdynėje atsisėsti.

Smurgainiuose ir Molodečnoj taip pat buvo matyt bombardavimo žymių, ir žydai skubiai kraustėsi iš tų miestelių, bolševikų kariniais sunkvežimiais vežami.

UŽ LIETUVOS RIBŲ

Saulei nusileidus, apie penkiasdešimt kilometrų prieš Minską, sugedo mūsų autobuso motoras. Pradžioj enkavedistai nenorėjo tikėti šoferio žodžiais, kad jis toliau važiuoti nebegalės, bet šoferis sugebėjo įrodyti jiems, jog ne tik motoras, bet ir stabdžiai jau esą nebesuvaldomi. Tada enkavedistai iškraustė mus iš autobuso, o šoferiui įsakė, susitaisius mašiną, atvažiuoti į Minsko geležinkelio stotį.

Pro mus norėjo pravažiuoti vienas bolševikų sunkvežimis, kuriame sėdėjo, matyti iš jų uniformų, aukšti bolševikų viršininkai — generolai, pulkininkai ir kitokių laipsnių komandirai. Enkavedistai tuojau tą sunkvežimį sulaikė. Vienas eilinis enkavedistas, išsitraukęs revolverį, įsakė tiems komandirams išlipti iš mašinos. Generolas prieš tą enkavedistą dar aiškinosi, jog jam labai skubiai reikią patekti į armijos štabą, bet enkavedistas, atstatęs jam revolverį, sušuko:

— Molčat! (Tylėti!)

Generolas tuojau nutilo, ir visi klusniai iš automobilio išlipo. Mes baisiai nustebome, maty-

darni, kokią nepaprastą galią turi enkavedistai. Prieš paprastą eilinį enkavedistą dreba ir sovietų generolai.

Daugiau pusės mūsų keleivių susodino į tą sunkvežimį, tarp kurių įvarė ir ponią P. Naudojdamasis persėdimo proga, kada pasijutom šiek tiek laisvesni, norėjau pasiūlyti poniai P. paimti mano palatą, nes atviru sunkvežimiu važiuojant vakare jau buvo gan vėsu, bet ji atsisakė paimti, nuvažiavo, vargšė, vienmarškinė.

Mus, likusius, susodino į kitą aklai geležimis apkaustytą specialią kaliniams vežioti mašiną, kuri iki to laiko atsargoj priešakyj mūsų tuščia važiavo. Toje mašinoje galėjo važiuoti keturi, daugiausia — šeši žmonės. Mūsų gi į ją sukimšo dvylika žmonių. Joje važiavo pulk. G., pulk. Š-kas, prof. K., kun. J., Petras K., aš ir kiti. Mes čia visai susiraitėme, vienas kitam ant kelių sėdėdami, nes stovėti irgi buvo neįmanoma, lubos neleido. Čia mes, nors ir labai susispaudę, bet laisviau pasijutom, galėdami kalbėtis tarp savęs ir rankų nelaikyti užpakalyje, nes enkavedistai sėdėjo automobilio gale už geležinių durelių. Bet gal po kokių 15 minučių laiko, neduok Dieve, kas su mumis pasidarė — visi pradėjom šaukti ne savu balsu:

— Jėzus Marija! Gelbėkit, mirštame!.. Oro, oro!.. Pasigailėkite... Oro!..

— Molčat! — sušunka į mūsų šauksmus enkavedistai, prasivėrę duryse langelį.

— Jūs nenuvešite mūs, mes čia visi tuoju nimirsimė, duokit mums oro... — paaiškina rusiškai jiems prof. K.

Negalima įsivaizduoti didesnių kančių, kada žmogus miršta nebeturėdamas oro. Nors visi plačiai išsižioję, liežuvius iškišę, visomis pajėgomis gaudome tą brangųjį orą, bet jo nebepagauname, nes jo nebėra. Kiti jau visiškai nebe sąmoningai pradėjo kalbėti: „oro, oro, oro“... Bet žodis „oro“ žodžiu pasilieka, o paties oro vis nėra. Krūtinės ląsta ir tam tikri raumenys, kurių pagalba mes įtraukiame ir išpučiame orą, visiškai atsisako veikti. Ausyse tik spiegia, užia, akyse raibuoja.

Gal po valandos mūsų kančių girdime, kad enkavedistai už durų ginčijasi tarp savęs. Vieni sako, kad reikia praverti duris, kiti sako, jog užteks ir langelių pravėrus. Pagaliau pasigailėjo: atidarė langelių ir truputį pravėrė duris. O, kokie mes tada laimingi pasijutom, kai į mūs mirties kamerą šmukštelėjo tyro vėsaus oro srovė. Viešpatie, neapsakomai mes Tau esame dėkingi už orą!

Dabar mus tik troškulys kankino, nes per visą karštą kelionės dieną nė lašelio vandens negavome. Apie valgį nė nebegalvojome. Tik kad jie greičiau nuvežtų mus, kur jiems reikia, ir kad duotų nors gurkšnelį vandens atsigerti, daugiau mes nieko nebenorime, nes taip baisiai išdžiūvo mūsų burnos ir liežuviai taip sustingo, kad pajudinti nebegalime. Tiesiog visas organizmas silpsta nuo neapsakomo troškulio.

MINSKO KALĖJIME

Pagaliau, nakties metu atvežė mus į Minską ir sustabdė, tur būt, prie geležinkelio stoties, nes čia pat buvo girdėti garvežių šniokštimas ir vagonų bildesys. Čia jie mus ilgai laikė tuose pačiuose autobusuose, matyti, dar nežinodami, kur mus dėti, nes iš enkavedistų tarpusavių ginčų supratome, kad jie tolimesnių dėl mūsų nurodymų neturį, ir, keikdamiesi tarp savęs, siuntinėjo vieni kitus telefonais skambinti. Minske buvo matyti kelios gaisrų pašvaistės ir girdėti kažin kur duslūs sproginėjimai. Matyti, kad Minskas jau yra truputį bombarduotas. Visas miestas aptemdytas.

Gal valandai laiko praslinkus, mus nuvežė į garsųjį didžiulį Minsko kalėjimą šiaurinėj miesto dalyje. Čia mus, visus atvežtuosius, suvarė į vieną didelę apatinę kamerą, greta kalėjimo raštinės, su cementinėmis grindimis, kurioje aukštai buvo du dideli popieriais uždengti langai ir kameros viduryje stovėjo iškraipytus lubų skliautus remiąs storas keturkampis mūrinis apardytas stulpas. Iš begalinės daugybės užrašų ant sienų ir to biau-raus stulpo supratome, kad čia yra pereina-moji kamera. Toj kameroj teko pagyventi vi-siems nuteistiems mūsų broliams, kurie buvo ve-žami į Rusijos gilumą, į darbo stovyklas. Šios kameros sienose radome Kauno, Lukiškių, Lydos, Baranavičių ir kituose kalėjimuose nuteistųjų ir išvežamųjų kalinių pėdsakus.

Šioj baisioj kameroj susirinkom daugiau kaip šimtas iš Kauno kalėjimo atvežtų žmonių. Kitų kalėjimų kalinių čia nebuvo nė vieno. Pirmutinis čia mūsų buvo prašymas — vandens ir „parašės“. Mūsų, iš Kauno kalėjimo atvykusių svečių, prašymą Minsko kalėjimo administracija tuoju patenkinė: atnešė didelį skardini baką vandens ir „parašę“. Vanduo momentaliai buvo išgertas, kai kurie net ir paragauti jo negavo, o „parašę“ tuoju sklidinai buvo pripildyta.

Čia mes pasijutom visiškai laisvi: kalbėjomės su kuo norėjom ir ką norėjom. Pirmiausia norėjau pasikalbėti su mirti nuteistaisiais, sužinoti, kokia jų savijauta. Priėjau prie pulkininko R. Iš karto negalėjome pažinti vienas kito, taip, matyti, kalėjimas mus buvo pakeitęs, kad jis nebebuvo panašus į R-ką, o aš į buvusįjį Petruitį. Bet išsiaiškinę, kad mes esame tie patys, pasibučiavome.

— Na, kaip tu, mielas Stepai, jauties?

— Koks čia jausmas, sušaudys, ir tiek, — rodydamas ranka į kaklą atsakė man R-ka. — Padaviau prašymą, kad pasigailėtų. Nežinau, ar bus kas ar ne?

Neilgai su juo teko kalbėtis, nes mirti nuteistuosius kalėjimo komisaras, prasivėręs duris, pradėjo šaukti pagal sąrašą. Pirmutinį iššaukė R-ką, paskui kitus. Daugiau su jais nebeturėjome progos susitikti, tik vienoj vietoj teko iš tolo juos pamatyti dar gyvus. Visus mirti nuteistuosius susodino atskirose kamerose.

Išvedę visus mirtininkus, pradėjo mus rinkti po vieną be sąrašo ir vesti čia pat į gretimą kambarį — kalėjimo raštinę. Aš pirmutinis išėjau. Kalėjimo raštinėj, gan dideliame kambaryje, sėdėjo apie penkiolika enkavedistų. Vienas jų viduryje raštinės, palei didžiulę spintą, prie pastatyto stalo vartaliojo bylą krūvą, o kitas, sėdėdamas toliau prie kito didelio ilgo stalo, užrašinėjo šaukiamųjų kalinių vardus, tėvo vardus ir pavardes.

Man įėjus su palydovu į raštinę, stovįs prie stalo su trimis kvadratais ant apykaklės enkavedistas tuojau paklausė vardo ir pavardės. Trumpą pavarteliojęs bylas, ištraukė vieną jų. Aš labai nustebau, kad jis taip greitai rado mano bylą.

— Na, taip. Petruitis, Jonas, Jokūbo. Pagal kurį straipsnį esi kaltinamas? — prasiskleidęs bylą, neva radęs mano straipsnį, kuriuo aš kaltinamas, klausia mane.

Turiu prisipažinti, kad aš labai kvailai padariau, pasakydamas jam tą patį straipsnį, kuriuo esu kaltinamas, nes ten sėdėję kiti enkavedistai tuojau šūktelėjo:

— Eto nastrojaščių kontrrevoliucionier! (tai tikras kontrrevoliucininkas).

Dėl tokio kvailo mano prisipažinimo galėjo jie iš karto kitaip su manim pasielgti, negu su kitais mano draugais. Kiti į jo tokius pat klausimus kitaip atsakinėjo, — nepasakė savo tikrų straips-

nių, kuriais jie yra kaltinami. Mat, enkavedistas mūsų bylą neturėjo, tik šiaip sau vartaliodamas kažin kokias bylas, vaidino mūsų bylas skaitęs. Tuo pat laiku kitas enkavedistas prie antro stalo iš mūsų atsakymų užrašinėjo vardus, pavardes ir straipsnius, kuriais mes buvome kaltinami. Daugelis mūsų nesuprato tos jų vaidinamos komedijos ir pasakė tuos pačius straipsnius, kuriais buvo jie kaltinami.

Iš raštinės po vieną mus vedžiojo į gretimą mažiuokę kamerą, esančią kitoje raštinės pusėje. Prigrūdę tą kamerą ir pamatę, kad mes joje visi vis tiek nesutilpsime, pervedė mus į kitą didelę kamerą priešakyje tos pačios kameros, į kurią pirmiausia buvome suvaryti. Toje kameroje mums bebūvant ir išaušo, kol visus po vieną pravedžiojo per kalėjimo raštinę. Išaušus, po visos šios procedūros, nežinia kokiais sumetimais, mus vėl nuvedė į tą pačią kamerą su storu keturkampiu mūro stulpu viduryje, į kurią mus buvo suvarę naktį atvežę.

IŠPAŽINTIS BOMBOMS SPROGINĖJANT

Į šią kamerą suėję, mes atsiminėm, kad šiandien birželio 24-ji diena — šv. Jonas. Draugai mane pasveikino su vardo diena ir palinkėjo laimingai kitais metais tos dienos sulaukti namie, bet ne kalėjime. Aš pasveikinau kitus mūsų Jonus, nežinodamas nė ko jiems belinkėti. Po to du

broliai, abudu kunigai — Pranas ir Antanas, — atsistoję kameros viduryje prie stulpo, prabilo į mus:

— Paklauskite, vyrai, mes nežinome, kas mūsų laukia — ar mirtis, ar kančios svetimame krašte. Aš patarčiau, — sako kunigas Pranas, — šią valandą atlikti išpažintį ir pasimelsti.

— Išpažintį atliksime, kas norime, ne kiekvienas atskirai, bet visi bendrai, — sako kunigas Antanas, — kiekvienas savo galvoje apmąstykite savas nuodėmes ir gailėkimės už jas.

— Jei atsidursime svetimam krašte, — priduria kun. Pranas, — tą išpažintį galėsime pakartoti ir sustiprinti pas kunigą, arba pas kito tikėjimo dvasininką krikščionį... Dabar prašau, kas norite, susikaupti, apmąstyti...

Nors mūsų buvo aštuoniasdešimt trys vyrai, bet kameroje įsikūnijo tokia tyla, kad net lekiančią musę ir tai išgirstum. Visi vyrai stovėdami tylėjo ir mąstė.

— Dabar, vyrai, melskitės, — sako kun. Pranas, — aš duodu nuodėmių atleidimą.

Visi vyrai, kaip vienas, lyg karinę komandą vykdydami, suklaupė ant kelių ir meldėsi nors tyliai, bet karštai meldėsi, su ašaromis akyse. Kunigui Pranui, nuodėmių atleidimo maldą kalbant, taip pat ašaros per skruostus riedėjo. Čia buvo įvairiausių profesijų žmonių: teisininkų, gydytojų, mokslininkų, karininkų ir kt. Niekas nesigailėjo, kad tikįs į Dievą — visi tik džiaugėsi, kad yra Die-

vas, nes šią valandą mes nieko kito nebeturėjome, kaip tik vieną Dievą. Dabar tik Dievas mūsų Gelbėtojas ir Tvirtybė!

Mums pasimeldus, tur būt, nepraslinko nė penkiolikos minučių, kai išgirdome smarkų sirenų staugimą ir zenitinių patrankų šaudymą. Nors mūsų kameros langai gan aukotai, virš mūsų galvų, bet buvo aiškiai matyti miesto namų stogai ir fabrių dūmtraukiai, nes Minsko kalėjimas stovi ant kalno, miesto pakraštyje. Tik pro langą, dešinėje kameros pusėje, stebėti mums kiek trukdė didžiulis topolis ir sargybinio bokštelis su sargybiniu. Pamatėm ir atskrendančius vokiečių lėktuvus, kurių buvo labai daug. Spėliojome, kad jų galėjo būti arti pusantro šimto. Na, ir pradėjo mušti, bombuoti, kad, rodos, visas pragaras atsisotų ant kojų, be jokios atvangos visuose miesto rajonuose buvo girdėti baisiausi sproginėjimai Tuoju visose miesto dalyse pakilo juodų dūmų debesys. Mes visi prisiglaudėme prie orinės sienos, kad lėkdamos kulcos ir bombų skeveldros pro langus į mus nepataikytų. Bolševikų zenitiniai pabūklai buvo kalėjimo kieme ir aplink kalėjimą išstatyti. Jie taip pat pasiutusiai šaudė. Kulcosvaidžiais šaudė ir sargybiniai iš bokštelių. Išgirdom smarkų krintančių bombų švilpimą ir sprogimą čia pat prie kalėjimo. Tik staiga čia pat, už mūsų sienos, švilptelėjo ir su bauriausiu trenksmu sprogo viena bomba, kad net mūsų kameros sienos smarkiai sudrebėjo ir nuo lubų stori tinko gabalai nu-

krito. Po to tučtuojau ir kitas toks pat smūgis iš antros pusės prie mūsų durų sprogo. Iš tarpdurio iškrito didžiuliai mūro gabalai su plytomis, tad prie durų nebebuvo galima laisvai prieiti. Tuo pat metu mūsų kameroje smarkiai pakvipo pirokselino dūmais.

BOMBŲ PADARINIAI

Šiek tiek aprimus bombardavimui, ėmėm belsti į duris ir šaukti prižiūrėtoją, kad leistų išnešti iš kameros mūrų griuvėsius. Į mūsų šaukimą niekas neatsiliepė. Taip mes bergždžiai šaukėme dar kelis kartus, bet, nieko nesulaukę, liovėmės šaukę. Tik po poros valandų laiko išgirdom už mūsų durų kažin ką kasant ir kapojant. Pagaliau brakštelėjo raktas duryse, ir jos tiek prasivėrė, kad žmogus galėtų išeiti. Liepė mums visiems po vieną iš kameros išeiti. Bet ką mes pamatėme koridorium eidami, tai mus net šiurpas nukrėtė ir plaukai pasišiaušė. Tik dabar mes pamatėm, kur krito ir sprogo tos dvi bombos, nuo kurių mūsų kameros sienos taip smarkiai sudrebėjo ir pakvipo pirokselino dūmais. Po vieną vos išlindom pro duris ir beveik rėplomis koridorium kopėm per griuvėsius. Čia padarytas visas chaosas. Šioj dviejų aukštų priešakinėj kalėjimo dalyje nuo stogo iki žemės viskas sugriauta ir sumaišyta, liko tik didžiulė krūva plytų, akmenų, lentgalių ir suraitytų geležių. Kaip mūsų kamera

atlaikė tokius smūgius — negalime suprasti. Net visas kalėjimo kiemas buvo griuvėsiais užverstas, per kuriuos sunku pereiti. Pirmoji bomba, pataikusi į stogą, pramušė antrojo aukšto lubas, grindis ir, nukritusi kalėjimo raštinėje, sprogo. Ji sugriovė raštinės lubas, sienas ir grindis, sudraikė spintose sukrautas visas kalinių bylas, užmušė kalėjimo viršininko padėjėją ir devynius enkavedistus, tik paliko vieną sveiką mūsų kameros sieną, griuvėsiais ją užvertusi. Jei ji būtų kritusi bent vienu metru arčiau į mūsų pusę, būtų po tokiomis pat griuvėsiais, kaip raštinėje, likę gulėti aštuoniasdešimt trys mūsų lavonai...

Kita bomba sprogo toj kameroj, kurioj prieš pusvalandį mes visi buvom suvesti ir galėjom pasilikti joje, bet kalėjimo tarnautojai kažin kuriais sumetimais mus buvo nuvedę į priešakinę kamerą, tuoju už koridoriaus sienos. Ši kamera bei koridorius taip pat buvo visiškai sugriauti, ir mūsų kameros kita siena buvo užversta. Nuo tos bombos smarkaus sprogimo tik mūsų kameros viduje tarpdurio mūras nukentėjo.

Bet ir tai mus labai stebino, kad kitos sienos nuo smarkių sprogimų sugriuvo, o mūsų kameros sienų nei viena, nei kita bomba neįstengė sugriauti. Be to, dar mums buvo nesuprantama, kaip galėjo žinoti tas lakūnas, kad mes, aštuoniasdešimt trys nekalti žmonės, sėdime šioj kameroj, ir lyg tyčia, žaisdamas nepaprastu savo taiklumu mėtyti bombas, nenumetė vienos ar antros bombos

tiesiai į mūsų kamerą. Juk iš lėktuvų bombas mėtyti, tai ne cirke peilius pro stovinčio žmogaus galvą į sieną svaityti!

Mus vedė per didžiulį kalėjimo kiemą, užverstą bombų susprogdintų mūrų griuvėsiais, lentgaliais ir pakulomis, kurios nežinia iš kur atsiradusios, tur būt, kur nors kalėjimo palėpėje buvo sukrautos, į didįjį kalėjimo korpusą, į trečiąją aukštą ir taip pat suvarė visus į vieną didelę kamerą langais į miestą. Didžiųjų bendrųjų kamerų langai nebuvo uždangstyti dėžėmis iš oro, todėl mums buvo patogiau iš mūsų kameros langų stebėti miesto bombardavimą. Šioj kameroj, trečiam aukšte, mums buvo daug jaukiau, negu apatiniam aukšte, nes čia patekusi bomba, rodos, netaip giliai mus palaidotų po didžiulio kalėjimo mūrų griuvėsiais.

Čia susirinkę, pradžioje tik stebėdamiesi ir dalydamiesi neseniai pergyventu įspūdžiu, klausinėjom vienas kitą:

— Jonai, pasakyk tu man, kaip tu manai, kas mus išgelbėjo? — klausia mane labai susijaudinęs pulkininkas B. G.

— Kunige, daktare, pasakyk mums, argi čia ne stebuklas? — klausia kažin kas kunigą Praną.

— Ponas kapitone, kaip jūs manote, kas čia buvo?

Niekas nebeaiškino, kad mes išlikome gyvi tam tikro sutapimo, likimo ar ko nors kito dėka. Į tuos klausimus tebuvo tik vienas atsa-

kymas: mus išgelbėjo mūsų malda ir gilus tikėjimas.

Čia bebūdami, mes turėjom geros progos išsiaiškinti, kaip mus tardė, kurį kaip kankino, kas mus išdavė ir t. t. Ir kun. Praną gerokai pakanino — jam dėjo ant rankų veržiamuosius apyrankius. Daktarą M-jų elektrizavo. Mūsų byloje nėra vienas neišvengė kankinimų. Mane labai nustebino, kad mūsų byloje svarbiausiojo kaltininko, studento K-ko, kuris sykiu su mumis pagal tą patį baudž. kod. straipsnį buvo atiduodamas teisman, visiškai nebuvo. Kun. Pranas man pasakė, kad jo nebuvo ir suėmė — jis pabėgęs. O, tai provokacijų ir melo meisteriai! Tardytojai visą laiką skaitė man jo parodymus, kurių jie visiškai neturėjo. Pasirodo, kad jo parodymus, kokie jiems buvo reikalingi, norėdami tuo būdu iš mūsų išgauti daugiau prisipažinimo, jie buvo sugalvoję ir jo parašą suklautoję.

Baisiausiai kankina troškulys, vandens negauname nė lašo, bombos sudaužė miesto vandentiekį ir vamzdžius. Pietums gaminti vandens atvežė iš kažin kur statinėmis, pro langą matėme. Pietų davė truputį sriubos be duonos. Ir tai gerai, nes jau antra diena po išvežimo buvome nei valgę, nei gėrę, labai sunku badą kęsti.

O čia šimtai vokiečių lėktuvų be jokios paliovos bombarduoja ir bombarduoja miestą per visą dieną. Į vakarą visas didžiulis Minsko miestas paskendo vien tik dūmuose ir liepsnose. Pro langą

girdime, kaip žmonės ne savais balsais šūkauja, katės kniaukia, šunės staugia — baisu žiūrėti ir klausyti. Rusų zenitinės baterijos, ypač tos, kurios čia pat prie kalėjimo buvo pastatytos, dieną vis dar šaudė, bet vakare į vokiečių lėktuvus jau visiškai nebereagavo.

Nors mūsų kamera ir gan erdvi buvo, per dieną šiaip taip dar stumdėmės, bet sutemus guldami labai vargiai ant plikų grindų susirangėme. Gal kai kurie ir visiškai nebūtume gavę vietos kiek prigulti, jei ne pulkininkas Š-kas, kuris sutvarkė mums gulėjimą taisyklingomis eilėmis, remiant galvas į galvas, kojas į kojas, o pasieniais paliko siaurą praėjimą, kad būtų galima eiti prie „parašės“, nelipant ant žmonių.

Gulėjome neilgiau kaip pusvalandį, neteko net užmigti. Netrukus kalėjime ir kalėjimo kieme išgirdome nepaprastą bruzdėjimą ir triukšmą. Jonas D., palypėjęs prie lango, kalėjimo kieme pamatė didžiulę žmonių minią. Žmonės partijomis vedžiojo iš kalėjimo į kiemą ir iš kiemo pro kalėjimo priešakinio pastato sugriautą koridorių į gatvę.

Išgirdome, kad kai kurias kameras pradėjo laužti ir kapoti taip, kaip laužė mūsų duris iš Kauno kalėjimo išveždami. Ir mūsų kameros duris atkakino, liepė tuojau visiems apsirengti ir vėl uždarė. Staiga sukilę apgrauibomis patamsyje šiaip taip apsirengėme. Su nuogaisiais turėjome kokiais nors skarmalais pasidalyti. Pagaliau vėl atsidarė mūsų kameros durys, mus išvedė iš kameros ir

vedė tamsiais koridoriais bei laiptais žemyn į kiemą. Kieme mus išrikiavo eilėmis po keturius. Iš abiejų pusių stovėjo šautuvais ginkluoti enkavedistai.

DAR TOLIAU Į RYTUS

Išrikiavę mus kieme gretomis po keturius, išvedė per sugriautą koridorių į gatvę, kur jau stovėjo labai ilga žmonių vora — vyrų ir moterų. Į tą vorą ir mus pastatė. Iš kalėjimo per sugriautą koridorių vis dar varė ir varė naujus žmones. Stebėjomės, kaip galėjo tiek daug žmonių sutilpti viename kalėjime. Mūsų apskaičiavimu, jų galėjo būti apie šešetas tūkstančių. Daugiausia, matyti, buvo kriminalinių nusikaltėlių, ypač jaunių — penkiolikos aštuoniolikos metų berniukų ir mergaičių, nors labai daug buvo ir pagyvenusių žmonių. Daugumas buvo gudai, lenkai ir šiek tiek jaunų žydukų. Tarp jų labai daug buvo matyti uniformotų raudonosios armijos karių — daugiausia buvusių „politrukų“ ir „komandirų“. Nors ir mes, iš Kauno kalėjimo atgabentieji kaliniai, labai biauriai atrodėm, bet Minsko kalėjimo kaliniai, palyginus su mumis, nepaprasti skurdžiai: basi ir labai nudriskę. Iš abiejų pusių mūsų voros stovėjo šautuvus atstačiusių į mus, per du tris žingsnius vienas nuo kito, enkavedistų grandis.

Nors naktis, palyginti, buvo gana tamsi, bet

gatvės visose pusėse dar tebeliepsnojančių gaisrų pakankamai buvo apšviestos. Baisus vaizdas. Vienos tik dienos smarkaus bombardavimo rezultatas — visas miestas, kuris buvo šimtmečiais statomas, su šimtu tūkstančių gyventojų sugriuvo ir liepsnose paskendo. Mieste nieko gyvo nematyti ir negirdėti, tik mūsų didžiulė kalinių vora ir enkavedistai stovi, kurie be jokios paliovos kažin ką šaudo ir šaudo. Vėliau ir mes pamatėm, ką jie šaudo. Mat, minskiečiai kaliniai, labai rizikuodami savo gyvybe, prašokdami pro enkavedistų tarpus, bėga į jiems gerai pažįstamų gatvių užkampius ir slepiasi sugriautų namų griuvėsiuose. Kai kuriems jų pavyksta ir pasprukti, bet daugelis jų lieka gatvės pakraštyje prie tų pačių griuvėsių gulėti. Kuriems pavyksta pabėgti, enkavedistai jų nesiveja, tik šautuvų šūviais juos palydi, ir užtenka. Mūsų kapitonas Stasys taip pat buvo sumanęs pabėgti, bet aš jį atkalbėjau, kad to nedarytų, nes perdaug jau rizikinga.

Kažkur labai toli vakaruose girdėti duslūs artilerijos šūviai ir nuolat švysčioja didžiuliai šviesos pliūpsniai.

— Jonai, kaip tu manai, ką jie su mumis mano dabar daryti? — klausia mane greta su manim stovįs pulkininkas G. — Kodėl negali jie mus kalėjime palikti?

— Velniai juos žino! Gal jie mano mus įkaištais paimti, — atsakiau jam.

— Tučtuojau meskit žemėn visus savo daik-

tus! Mesk tą ryšulį, kam į tempi? Meskit paltus žemėn, jums jie nebebus reikalingi! — šūkauja enkavedistai.

Pradėjo žmonės mėtyti, kas ką turėjo rankose: ryšulius, terbukes, paltus, dubenėlius, puodukus — tik barška, skamba visoje gatvėje. Aš irgi tėsčiau į grindinį dubenėlį, kurį dėl visa ko buvau pasiėmęs.

— Tamsta vyresnysis, ar ir švarkus reikia nusivilkti? — paklausė Aleksas A-tis. Enkavedistas jam nieko neatsakė.

— Ar tu jau visai pamišai? Nustok kvailiojęs! Tu, Aleksey, dar Kaune, bebūdamas kameroje, nesąmones mums kalbėjai, — sudraudė A. A-tį pulk. G.

— Iš tikrųjų, Jonai, čia jie, matyti, ką nors nepaprasto sumanė. Kam jie reikalauja, kad mes viską pamestame? Nejaugi čia, kur nors tuose miesto griuvėsiuose, mus sušaudys? O gal ves kur nors į upę ir, suvarę visus, prigirdys? — teiraujasi mane pulk. G. — Tik, Jonai, mudu nepasimeskime, būkime sykiu.

— Mes visi savieji turim stengtis neišsisklaidyti tarp kitų. Nemanyčiau, kad jie mus žudytų, nes nepaprastai didelė minia... Gal daiktus liepia mesti kokiais nors kitais sumetimais. Bet ką galime žinoti, tokie nelabieji visa ko gali sugalvoti. Tačiau pasitikėkim Dievo Apvaizda, juk iki šiol

dar mes nepražuvome. Pažiūrėsime, kelintas dabar čia bus mūsų tragedijos aktas...

— Manau, kad jau šitas aktas bus paskutinis, — atsako man jis, laikydamasis mano rankos.

Nors enkavedistai ir labai draudžia kalbėtis, nuolat šūkaudami „molčat“, „nerazgovarivat“, bet mes, būdami tokioj didžiulėj žmonių minioj, kurioj visišką tylą išlaikyti niekas nepriverstų, turime progos pusbalsiai pasikalbėti.

Pagaliau davė komandą žengti pirmyn. Taip greitai žingsniu mus vedė sugriautomis miesto gatvėmis, nuolat šaudydami pabėgančius iš rikiuotės, jog mes, voros viduryje būdami, turėjom bėgte bėgti, kad neatsiliktume nuo priešakinių eilių.

Gatvėse, kuriomisėjome, duobes ir griuvėjus aplenkdami, labai negražus vaizdas. Krisdamos bombos čia taip sugadino gatvių grindinį ir taip suraitė elektros tramvajų geležinius bėgius, į viršų pastačiusios juos stypsoti, kad baisu žiūrėti. Palei išverstą duobę guli aukštieľnyka padrikusiai negyva moteris, kitoj vietoj kraujų klane susirietęs vyriškio lavonas kniūkso, ten toliau nežinia kokia žmogaus kūno dalis su trupučiu kruvinų skarmalų drypso... Kai kurios gatvės visiškai sumaišytos, perdėm sujauktos su namų griuvėjais, kad eidami turėjome jas aplenkti. O kiek žmonių sutriuškino tuose namų griuvėjuose ir jų rūsyse palaidojo, nebegalima ir įsivaizduoti. Miestas gi nebuvo iš anksto evakuotas, visas šimtas tūks-

tančių gyventojų viena diena negalėjo pabėgti, todėl čia, tur būt, labai daug liko jų amžinai ilsėtis.

Mes, didžiulė kelių tūkstančių pajuodusių, nudrįkusių, vienmarškinių ir basų — vyrų ir moterų — vora, labai skubiai kažin kur, užgriuvusiomis gatvėmis vingiuodami, einame, tikriaus saktant, bėgame, net uždusdami bėgame. O čia iš abiejų pusių, per porą žingsnių nuo mūsų voros, šautuvus į mus atkišę, enkavedistai vis dar mus ragina: „Skorėj, skorėj!“ „Neotstavai!“ Bėgdami nakties tamsoje klaikiomis, tik liepsnojančių gaisrų nejaukiai tarp stūksančių griuvėsių milžiniškų šešėlių apšviestomis, gatvėmis pro žmonių gulinčius lavonus matome, kad bėgame iš sugriauto liepsnojančio miesto; Kur mus veda, kur mes taip skubiai bėgame — (nežinome. Be to, mus lydi labai įkyri muzika: „pach, pach - pach, pach... pach—, pach - pach!“)... Tai enkavedistai visą laiką be jokios paliovos šaudė bandančius iš voros bėgti ir atsiliekančius kalinius. Jie daugina lavonų skaičių Minsko gatvėse. Vokiečių kariuomenės daliniai, atėję į Minską, nesupras, iš kur tiek daug civilių žmonių lavonų atsiradę. Pamanyt, kad jų lakūnai tiek daug kulkosvaidžiais prišaudę...

Pagaliau perėjome dar nesudaužytą tiltą (vėliau jis buvo sugriautas) ir po kiek laiko tokio skubaus žengimo pro spirito varyklą kairėje gatvės pusėje (ta miesto dalis dar ne visiškai buvo

sugriauta) atėjome į gražiai meksfaltuotą Mogilevo plentą.

Perėjus geležinkelio liniją, pradėjo švisti. Dešinėj pusėj prie pat plento pamatėme didžiulį akmenų skaldymo fabriką su užrašu ant vartų: „Kamnelomnia" ir ant tvoros sienų išlipdytais įvairiais plakatais, skatinančiais fabriko darbininkus kelti darbo našumą. Prie vieno dviejų aukštų gražaus balto mūrinio namo fronto stovėjo ant betoninių keturkampių pjedestalų dvi milžiniško dydžio baltos statulos, — Lenino ir Stalino. Miesto riboms pasibaigus, ties Budilovo kaimu (kolchozu), kairėj pusėj prie pat plento, kur stovėjo mediniai vartai su penkiakampe, iš medžio padaryta, žvaigžde vartų viršuje, visiškai išaušo ir čia pat už kaimo miške pradėjo kukuoti gegutė. Pirmą sykį šiomet gegutės balsą išgirdau, kuris labai mane sujaudino. Tačiau neilgai ji galėjo ten kukuoti, nes tam pačiam miške pradėjo kulkosvaidžiais ir šautuvais šaudyti. Velniai juos žino, ką jie ten taip labai šaudė!

Prieinant gražų pušyną, kuriame stovi kareivinės (vojennyj gorodok), apie devyni kilometrai nuo Minsko, švystelėjo mums į akis pirmieji tekančios saulės spinduliai, nes mes ejom Mogilevo plentu į rytus. Raitas jojās vyresnysis enkavedistas su trimis kvadratais ant apykaklės davė komandą: „Rieže!" — eiti lėčiau.

Nepaprastai gražus birželio 25 d. rytas. Labai žaviame pušyne stovi „vojennyj gorodok". Deši-

nej pusėj prieš vieną gražų trijų aukštų mūrinį baltą namą, dideliam gėlių darželyje su klombomis, taip pat stovi Lenino ir Stalino didžiulės statulos.

SUŠAUDYMAI PRASIDEDA

Mes ėjome plento viduriu, enkavedistai abiem pusėmis plento takeliais. Kairėj pusėj, netoli mūsų miške, vis dar nesiliauja kulkosvaidžių ir šautuvų smarkus šaudymas. Niekaip negalėjome suprasti, ką jie ten šaudė, nes vokiečių kariuomenė dar labai toli, anapus Minsko. Dabar mums šviečia iš abiejų pusių: priešakyje — tekančios saulės raudoni spinduliai, o užpakalyje — smarkiai degęs Minskas. Vienoj vietoj, praėjus apie penkio-liką kilometrų nuo Minsko, mums uždraudė žiūrėti į dešinę pusę, bet mes vis tiek pamatėm, kas ten yra. Pušyno pakraštyje gulėjo dviem eilėmis kniūpšti suguldyti kaliniai — apie trys šimtai žmonių. Minskiečiai, mūsų draugai, mus painformavo, kad ten gulį anksčiau už mus iš kalėjimo išvesti visi jau mirti nuteistieji kaliniai. Tarp jų, tur būt, buvo ir mūsų šiečiai iš Kauno kalėjimo sykiu su mumis išvežtieji, nes jie buvo Minsko kalėjime atskirai uždaryti ir dabar nė vieno jų nebuvo mūsų voroje, o Minsko kalėjimas liko visiškai tuščias. Mums labai rūpėjo sužinoti, kur dingo ponė Vanda P-nė. Antrame Minsko kalėjimo aukšte, virš kalėjimo raštinės, vienoje kameroje sėdėjo viena moteris, kurią birželio 24 d. rytą pirmoji

bomba, krisdama į mūsų kalėjimo raštinę, palei mūsų kamerą, užmušė. Mes manėme, kad tai buvo si ponia Vanda P-nė, bet kriminaliniai kaliniai, kurie kalėjime sėdėdami apie viską daugiau žinių turi, negu politiniai, užginčijo, kad ne ji, bet ten buvusi kažkokia jauna mergaitė minskietė. Pačiam Minsko kalėjime, sako, tik du kalinius, gulinčius kalėjimo ligoninėj, enkavedistai nušovė: lenkų pulkininką Dobrovolskį ir dar kažin ką kitą, o visus kitus išvedė sykiu su mumis. Sako, kad įpuolęs į jų kamerą vienas enkavedistas, staiga paklausęs:

— Kuris čia yra pulkininkas Dobrovolskis?

Kai tik pulkininkas, gulėdamas lovoje, atsiliepęs, tuojau prišokęs prie jo enkavedistas ir paleidęs du revolverio šūvius jam į kaktą. Kitam kaliniui taip pat. Šaukęs dar trečio kalinio pavardę, bet tas trečiasis neatsiliepęs.

Vėliau man teko kalbėtis su dviem nepaprastu būdu išsigelbėjusiais kaliniais iš tos miške suguldytos grupės, pro kurią mes dabar, nežiūrėdami į ją, ejome. Jie man sakė, kad čia, miške, buvęs sudarytas jiems savotiškas teismas: du leitenantai ir trys eiliniai enkavedistai juos teisė. Teismo metu jie visi kniūpsti, nosis priglaudę prie žemės, nė kiek nekrutėdami, turėję gulėti. Teismas juos šaukęs po vieną ir klausinėjęs, kuriuo straipsniu ir už ką esą kaltinami. Iš tos visos trijų šimtų žmonių išsigelbėję, maždaug, apie dvylika žmonių, t. y. kas dvidešimt penktasis žmogus. Kas gerai

žinojo baudž. kodekso straipsnius ir mokėjo gerai sumeluoti, pav., pagal 153 str. nubaustas už plėšimą, tai tiems jų, bet ir tai ne visiems, pavyko išsigelbėti. Jiems liepė eiti į plentą. Bet tuos, kurie paklausę ėjo į plentą, o nespruko į miško gilumą, vėl sučiupo tie patys enkavedistai ir sušaudė. Visus gi kitus, tariamai čia pat nuteistus, po vieną vedė truputį tolėliau į mišką ir nušovė dviem revolverio šūviais į pakaušį. Kiekvieną dvidešimt penktąjį atleidinėjo gyvą į plentą, matyti, tik tuo tikslu, kad gulintieji, turėdami mažą vilties kibirkštėlę išsigelbėti, ramiau gulėtų, laukdami savo sprendimo eilės. Ir mūsų septyniolikos mirti nuteistųjų žmonių, kuriuos sykiu su mumis išvežė iš Kauno kalėjimo birželio 23 d., pėdsakai dingsta šioj vietoj, apie penkiolika kilometrų nuo Minsko, einant Mogilevo plentu. Labai gailiuosi, kad nepaklausiau tų išsigelbėjusių žmonių, ar toj jų mirtininkų grupėj buvo ir moterų, ar tik vieni vyrai.

Einame toliau. Jau ir saulė pradėjo kepinti, labai karšta. Troškulys baisiai kankina, ypač mus, kauniškius, kurie jau trečia diena ne tik valgyti, bet ir vandens atsigerti maža tegavome. Mes, kauniškiai, kiek pajėgdami, stengiamės laikytis vienoj krūvoj, nors mums tai labai sunkiai vyksta, nes atsiliekan tieji ir kai kurie iš užpakalio pro mus prasiskverbiantieji sumaišo mūsų eiles. Bet mes savuosius iš tolo pamatome, nes jie geriau už kitus apsirengę ir galvas, vietoj kepurų, balto-

mis bei margomis nosinėmis apsiraišioję. Kai, eidami kur kelio pakalnėn, ar kalnan lipdami, pamatom nuo priešakio iki galo visą plente tysančią mūsų vorą, tiesiog stebimės tokia žmonių daugybe — vora apie trys kilometrai ilgio. Praskrendančių vokiečių lėktuvų nė kiek nebijom, nes mes gerai žinome, kad vokiečių lakūnai puikiausiai supras, matydami mus, apsuptus ginkluotų enkavedistų, kas mes esame ir iš kur einame, dar ir nufotografuos.

Abiem mūsų plento pusėmis, šalikeliais, važiuoja ir eina vaikais, ryšuliais ir lagaminais nešinių bėgančių iš Minsko ir jo apylinkių žmonių — vyrų, moterų ir vaikų — ištisos vilksinės. Kas nuostabu, kad tarpe jų žydų labai maža tematyti, jie daugiausia važiuoja, susikrovę savo mantas, bolševikų kariniais sunkvežimiais. Čia labai ryškiai matyti, kad jie naudojasi visomis civilinėmis ir karinėmis privilegijomis, jie važiuoja, kaip labai dideli bolševikų ponai. Jiems aplenkiant, mes nuolat turime pasislinkti į dešinę — duoti jiems kelią pravažiuoti. Bolševikų kariniai sunkvežimiai be jokios paliovos važiuoja ir važiuoja. Nematyti nė vieno sunkvežimio, kuriame tarp raudonarmiečių karių nesėdėtų viena, dvi žydų šeimų arba pilnas sunkvežimis vienu tik žydų. Kai kurie jų, matome, iš mūsų einančių kalinių net šaiposi. Kad galėtume, rodos, mes tuoj juos sutvarkytume, niekais paverstume: be galo

pikta darosi matant juos tokius didelius ponus esant.

Pilni šalia plento grioviai primėtytų lagaminų, ryšulių, skarmalų, įvairių indų, žmonių, šunų ir arklių lavonų — net nemalonu žiūrėti

Nežinau, kiek atstumo praėjus, man taip pakirto kojas, taip baisiai pradėjo jas skaudėti per kelius ir kulšis, kad aš ne tik paeiti, bet be draugų pagalbos ir pastovėti nebegalėjau. Pulkininkas B. G. taip pat nebegalėjo paeiti. Bet nenuilstas mūsų rūpestingasis pulkininkas J. Š-kas tučtuojau organizavo jaunuosius mūsų kelionės draugus pasikeičiant mums vesti. Man kapitonas Stasys J. pasakė:

— Nebijok, pulkininke, jei visiškai nebegalėsi kojų vilkti, tada ant pečių nešime, bet nepaliksimė, kad tie biauzybės čia tave nušautų.

Mane vedė, teisingiau sakant, už pažastų paėmę nešė, pasikeisdami, kap. Stasys, Jonas G., Jonas D., Vaclovas K., Vladas T., Vincas M., Antanas V. ir kiti, kuriems neapsakomai esu ir būsiu dėkingas, kol gyvas būsiu. Tik nuostabiai stipriai laikėsi mūsų profesorius K., jis be jokios pagalbos visą kelią nepaprastai žvaliai ėjo.

Ilgai negalėjom suprasti, kas ten darosi mūsų voros gale, kad veik kas minutė be jokios paliovos girdime po porą revolverio šūvių. Vėliau mums minskiečiai pasakė ir, pagaliau, mes patys įsitikinom, kad enkavedistai eidami voros gale, dviem revolverio šūviais į pakaušį nušauna atsiliekan-

čius ir toliau nebegalinčius bendroje voroje eiti kalinius. Pradėjom po truputį nerimauti. Jei jie mus ves du šimtus kilometrų, neduodami nei valgyti, nei gerti, be abejo, tokiu būdu pakeliui visus iššaudys, Mogilevo nepasiekus. Iš tikrųjų, kaip vėliau sužinojome, jie ir turėjo įsakymą elgtis taip, kad mes visi, nepasiekę Mogilevo, išnyktume, bet jau Červenėje (Igumenėje) jiems buvo sutrukdyta tą uždavinį vykdyti.

TIK VANDENS... VANDENS!..

Einame ir einame be jokio poilsio. Saulė kepina be pasigailėjimo. Troškulys kankina — net silpna darosi. Mane ir pulkininką G., galima sakyti, nebeveda, bet vilkte velka, nes beveik jau kojų nebepajudiname. Praeidami upeliukus arba kokią balą, tiesiog alpstame, vandenį pamatę. Kad bent neerzintų mūsų enkavedistai, nuolat gerdami vandenį iš savo gertuvių. Mūsų visų mylimas pulkininkas J. Š-kas, kiek galėdamas, mus gaivina:

— Še, pulkininke, tą trupiniuką duonos: paikišk jį po liežuvio ir laikyk, tik nepraryk, jis nuramins tau troškulį...

Kitam jis duoda keletą grūdelių cukraus pačiulpti. Jis kažin ką iškeitė su kriminaliniais kaliniais į saujelę cukraus ir duonos gabaliuką. „Tai bus mums vaistai, — sako jis: — paskui gal vėl pavyks ką nors sugriebti“.

Kai kurie, saulės spindulių pritrenkti, staiga sukniumba ant kelio ir pasilieka. Mes juos aplenkiame, o netrukus vis išgirstame du revolverio šūvius. Kiti tik šiaip sau per daug nusilpę atsėda ant kelio truputį pailsėti. Aplenkdami tokį vargšą, kalbame:

— Klausykime, tuojau išgirsime du revolverio šūvius.

Taip ir yra, neapsirinkame: netrukus išgirstame širdį veriantį garsą „pach-pach“, kuris dar labiau prislegia niūrią mūsų nuotaiką. Pulkininkas J. Š. ir kapitonas J. taip rūpestingai organizavo mūsų kauniškių grupės žygį, kad nė vienas neliktų pasilsėti. Pamatę nusilpusį, stipresnieji tuojau turi paimti ir vesti arba nešti.

Ties Smilovičių miesteliu, kuris yra kilometro atstume dešinėj mūsų plento pusėj, prajodamas pro šalį, enkavedistų vadas mus paguodė:

— Valgyti aš jums negaliu duoti, nes aš nieko neturiu, bet vandens tai gausite. Penki kilometrai nuo čia, sako, esanti upė. Ten duosiu jums atsigerti, nusiprausti ir pailsėti.

Neapsakomai apsidžiaugėm. Dabar mes patys stengiamės skubiau eiti, kad tik greičiau pasiektume tą upę, tą brangųjį vandenį vandenėlį. Mes nieko daugiau nenorime, tik vandens, vandens, brangaus vandenėlio! „Matyti, geras žmogus tas enkavedistų vadas, — kalbamės tarp savęs, — kad jis pažadėjo duoti mums ir vandens atsigerti“. Gal ir nebūtų toks geras, jei ir mūsų palydovai

enkavedistai nebūtų pavargę. Mes matome, kad jau ir jie sunkokai velka kojas, nors jie po truputį pasilsėdami keičiasi, nes drauge važiuoja jų sunkvežimiai, kurie veža jų daiktus ir juos pačius pavėžina.

Pagaliau priėjom ir mūsų išganymą — upę. Nežinau kaip ji vadinasi, tur būt, koks nors Berzinos intakas, maždaug panašus į Nevėžį, apie trisdešimt kilometrų nuo Minsko. Mūsų visą vorą suvarė į dešinę plento pusę, palei medinį tiltą, ant pievos. Enkavedistai susėdo aplinkui mūsų vorą ratu nuo tilto iki upės. Visi tuojuo puolė gerti vandens, kas kuo ir kaip įmanydamas. Aš savo kojomis nebegalėjau prieiti prie vandens. Atėjęs prie upės, tuojuo kritau ant pievos ir gulėjau, kaip maišas. Vandenį man nešė mano skrybėle Vincukas M-nas, kuris labai rūpinosi manim. Nors mano draugai ir draudė iš karto per daug gerti, bet aš vis tiek negalėjau atitraukti lūpų nuo vandens. Man atrodė, kad vanduo yra geriausias maistas. Iš karto pasijutau esąs sotus ir stiprus, tik nuo žemės savo jėgomis pasikelti dar negalėjau, nes pasiutusiai gėlė kojas. Niekaip negalėjau suprasti, kaip tos moterys dar gali laikytis. Nejaugi jos gali būti ištvermingesnės už vyrus? Tiesa, minskiečiams kaliniams kiek lengviau kęsti, nes jie buvo sotesni ir šiokio tokio maisto dar su savim turėjo. Daugelis moterų, mačiau, turėjo duonos sausainių ir cukraus. Mes, kauniečiai, jau trečia diena beveik nieko nebuvom valgę ir su sa-

vim nieko neturėjom, todėl kelionė mums buvo daug sunkesnė.

Kitoj upės pusėj taip pat saugojo mus enkavedistai, kad kas nors iš mūsų nebandytų perplaukti per upę. Kai kurie jų ten ir maudėsi.

Cia, prie tos upės, ilsėjomės gal pusantros valandos. Paskui pasigirdo pora šūvių, komanda stot, „skorėj, skorėj“, eilėmis po keturis į plentą. Man begulint taip sustingo kojos ir taip jas skaudėjo, kad aš visai nebegalėjau jų pajudinti. Bet mylimųjų draugų, Stasiuko J. ir V. pakeltas nuo žemės, pasikabinęs ant jų rankų, su didžiausiu skausmu, dantis sukandęs, pradėjau jas vilkti pažemiu. Aukštyn pakelti jų negalėjau nė vieno centimetro. Lygiu plentu eiti kur kas lengviau, negu kupstuota pieva, nes nereikėjo kilnoti kojų, užteko jas, visu svoriu pasikabinus ant draugų rankų, tik perstatinėti vis pirmyn. „O jūs brangūs draugai, — manau sau: — jums patiems taip sunku keliauti, o čia dar ir mane turit tempti, geriau mane čia paliktumėte“.

Jau visai temstant, priėjome didelį mišką — pušyną, į kurį mus visus suvedė kairėj plento pusėj, liepė išsirikiuoti eilėmis po trisdešimt žmonių arti vienas kito, sėsti, nekrutėti ir nekalbėti. Tą visą po pušimis sėdinčią žmonių minią enkavedistai apsupo ratu. Jie taip pat susėdo, atstatę į mus savo automatinius šautuvus. Kiek tolėliau nuo mūsų iš anksto jau stovėjo tankai, šarvuočiai, sunkvežimiai, kulkosvaidžiai ir artilerijos pabūk-

lai. Pradėjus kam nors kilnotis iš vietos, enkavedistai iš savo automatų tuojau paleidžia visą seriją šūvių viršum mūsų galvų, todėl judėti mums buvo labai pavojinga. Kiek pasėdėjus, visiškai sustemo, ir mums buvo įsakyta gulti tose pačiose vietose, kur sėdėjome.

Tą dieną nuo Minsko iki čia mes atžygiavome keturiasdešimt penkis kilometrus. Kilometrai čia sužymėti gražiai tašytais keturkampiais akmenų stulpais. Tarp tų didžiųjų kilometrinių keturkampių stulpų kas du šimtai metrų pastatyti mažesni tokie pat keturkampiai akmenų stulpai, kurie rodo metrų skaičių. Mat, tas plentas buvo rengiamas autostradai. Apie trisdešimt kilometrų nuo Minsko Mogilevo kryptimi jau meksfaltuotas, toliau paruoštas meksfaltuoti.

Nors naktis buvo ir gan vėsi, bet mes, sugulę ir prisiglaudę prie vienas kito, visi labai greit sumigome. Greit sumigome, bet greit, vos švisti pradėdant, pabudome, nes labai sušalome, ypačiai tie, kurie neturėjo paltų ir kurie visiškai buvo vienmarškiniai. Man nebuvo per daug šalta, nes susivyniojau į paltą. Vieną šoną man gerai šildė vienmarškinis gudas, kurį buvau priglaudęs po tuo pačiu paltu.

ŠAUDINĖJIMAI NESILIAUJA

Mane labai erzino tie jų prakeikti šūviai truputį giliau miške be jokios paliovos per visą naktį. Jie man atrodė labai įtartini. Gali būti, buvo ir bandančių bėgti, bet tada šūviai turėtų skardėti čia pat, prie mūsų gulinčios žmonių masės. Dabar gi jie girdėti vis toj pačioj pusėj, kiek giliau miške. Negali būti, kad nakties metu būtų daromi šaudymo pratimai! Man vis atrodė, kad jie, gal būt, ima iš mūsų gulinčiųjų žmones ir veda giliau į mišką, norėdami sumažinti tam tikrą žmonių skaičių. Vieną, aš pats mačiau, enkavedistą vedantis į mišką, bet tai buvo gan atokiai nuo manęs — negalėjau suprasti: gal jis savo reikalais prašėsi. Aš gulėjau vienam žmonių krūvos pakraštyje, iš plento pusės. Kas darėsi kitam gulinčiųjų krūvos pakraštyje, giliau miške, negalėjau pamatyti.

Truputį prašvitus, pasigirdo komanda kelti. Susėdome labai drebdami, nes pakilus nuo žemės, kuri jau mūsų kūnų buvo šiek tiek sušildyta, pasidarė dar šalčiau. Be to, saulei tekant, oras visada atrodo šaltesnis. Dabar liepė mums susėsti grupėmis po dvidešimt žmonių ir kiekvienai grupei davė po vieną kepaliuką (2 kg) duonos, iš kurio besidalydami kai kurie gavom, galima sakyti, po vieną kąsnį, o kai kurie ir visiškai negavome. Aš taip pat negavau, nes atsidūriau ne savųjų žmonių grupėje.

Baisiai nusigandome pamatę, kad mūsų visų

mylimas pulkininkas J. Š-kas, kuris visą laiką tik mumis rūpinosi, dabar jis pats sustingęs guli ant žemės, kaip negyvas. Čia gyd. M-jus ir kiti pradėjo jį trinti, masažuoti, kaip įmandydami, gaivinti. Gal po pusvalandžio laiko pagaliau pavyko jį mums atgaivinti.

Mūsų enkavedistai pavalgė pusryčių — mėsos konservų iš skardinių dėžučių su duona, ir, saulei tekant, vėl pradėjome tą pačią sunkią mums nežinomą kelionę tuo pačiu plentu. Vėl viskas taip pat, kaip vakar: „Skorėj, skorėj“, „neotstavaj“, voros gale nuolat girdėti įkyrūs revolverio šūviai „pach-pach“ ir tas pats troškulys mus tebekankina. Apie kavą mes nebesvajojame, tik duokit mums vandens atsigerti! Iš nakties mano kojos dar daugiau pablogėjo, vos dantis sukandęs begaliu jas pajudinti. Šiandien mūsų savo jėgomis nepaeinančių skaičius dar padaugėjo: prisidėjo pulkininkas J. Š-kas, kuris vakar dar kitus vedė, p. L. ir kiti. Jau ir mūsų stipruoliai — Stasys ir Jonas — atrodo labai pavargę, o dar jiems ir kitus ant rankų reikia tempti. Broliai kunigai — Pranas ir Antanas — tuo tarpu dar gana stipriai laikosi ir mane dar pavedėja. Petras K. eina basas, pusbačiais rankoje nešinas, sakosi dar labai toli galįs keliauti, tik kad jam kas duotų vandens atsigerti. Tik mūsų profesorius K. nieko nepaisydamas eina ir tiek.

Maždaug, po valandos laiko miškas pasibaigė. Prasidėjo raistas. Karklų krūmokšniais apžėlusio

raisto viduryje priėjome upelį. Kai perėjome ap-
griuvusį seną medinį tiltą, mus nuleido nuo aukšto
stataus plento pylimo per šlapią durpėtą balą,
prie gan nešvaraus upelio pagirdyti. Kad ir
drumzlinas buvo vanduo, bet mes labai patenkinti
gėrėme tą brangų gaivinantį skystimą - tai mums
buvo labai geri pusryčiai.

Po pusryčių einame toliau ir vėl prieiname di-
delį mišką — pušyną. Man labai baisūs tie enka-
vedistai, kurie važiuoja viename sunkvežimyje. Jų
tenai sėdi apie trisdešimt vyrų, kai kurie jų iš ma-
tymo pažįstami.

Ten sėdi ypatingieji enkavedistai, teisingiau,
vyresnieji, nors jie irgi tokiomis pat eilinių karei-
vių uniformomis. Jie dėvi tokias pat tamsiai mė-
lynas kepures su raudonais lankais aplinkui, ant
apykaklės priešakyje raudoną pailgą keturkampį
ir tamsiai mėlynas kelnes su raudona siūle šo-
nuose. Ten sėdi Kauno, Vilniaus ir Minsko enka-
vedistai, tarp jų vienas man pažįstamas lietuvis
iš Kauno. Jie mus gaudė ir tardė. Jie nuolat mus
stebi: čia jie mus aplenkia, čia vėl sustoja ir pra-
leisdami labai atidžiai žiūri į mus. Aš labai gerai
pastebėjau, kad po kiekvieno tokio jų stovinėjimo
mus lydintieji enkavedistai keletą žmonių iš mūsų
voros išveda „sutvarkyti“. Vienas lydinčiųjų en-
kavedistų paima voroje einantį žmogų už rankos,
išveda iš rikiuotės ir perduoda kitiems enkave-
distams, sakydamas:

— Nado jėgo priversti v poriadok. (Reikia jį sutvarkyti).

Paėmę tą žmogų, enkavedistai tik truputį pavėdėja į mišką, ir tuojuo pasigirsta du revolverio šūviai. Mačiau, kaip vienas toks žmogelis, kuris dešinėj voros pusėj, netoli mūsų ėjo, labai graudžiai verkdamas, griebdamas enkavedisto ranką bučiuoti, prašėsi, kad jį nevestų, bet jo verksmas

nieko negelbėjo — jį išvedė, ir tuojuo pasigirdo du revolverio šūviai.

Iki šiol mes buvom laimingi: iš mūsiškių Kau-no grupės niekas dar nebuvo išvestas. Bet atėjo ir mūsų eilė. Enkavedistai įžiūrėjo ir lietuvių grupėj dvi aukas. Išvedė Bronių B., kuris tuo laiku vedė p. L. ir spyrėsi prieš enkavedistą, teisindamasis, kad reikia nepaeinantį žmogų vesti, bet enkavedistas, paėmęs jį už rankos, vis tiek ištempė iš voros. Kitas enkavedistas tuo pat metu ištempė Juozą Z. Nebeatsimenu, koku būdu aš tuo pat metu su vedančiais mane vyrais gerokai atsilikau. Čia aš savo akimis miške, dešinėj plento pusėj, pamačiau vaizdą, kuris baisiai sujaudino mane. J. Z. su raudonu šaliku, kuriuo jis buvo kaklą apsirišęs, sėdėjo ant kelmo veidu į plentą. Prieš jį stovėjo enkavedistų grupė ir, matyt, kažin ką kalbėjo. Kiek dešiniau ir arčiau plento stovėjo B. B-as nugara į plentą. Staiga Juozas Z. pakilo nuo kelmo ir ėmė eiti toliau į mišką. Iš paskos jį lydėjo vienas enkavedistas, įrėmęs revolverį į jo pakaušį. Paėjęję koki dešimtį žingsnių, sustojo

prie pušies. Tuo pat momentu į Juozo pakauši enkavedistas paleido vieną paskui kitą du revolverio šūvius. Mano Juozas, su kuriuo, jam gyvenant Alytuje, dažnai susitikdavau ir draugavau, tuojau sukniubo. Gal tik porai minučių pralinkus, toj pačioj vietoj vėl pasigirdo tokie pat du revolverio šūviai, kurie, tur būt, nusinešė ir B. B-no gyvybę. Juozo kameros draugai pasakojo, kad Juozas, devyniasdešimt trečioj kameroj sėdėdamas, daugiausia burdavęs kortomis, kurios jam nuolat pranašavusios tolimą kelionę ir mirtį. Juozo mirties vaizdas taip labai mane sukrėtė, kad visiškai nebegalėjau pavilkti kojų.

Mūsų plentas apie penkiolika kilometrų eina gražių pušų mišku. Labai gražios šimtametės aukštos lieknos pušys vienoj ir kitoj plento pusėj. Tuo mišku eidami, čia vienoj, čia kitoj plento pusėj ir mūsų voros gale visą laiką girdime du revolverio šūvius. Tos lieknosios pušelės viską mato, kas čia darosi, ir, tyliai ošdamos, tik savo žalias garbanotas galvutes linguoja. Ir iš tikrųjų, gal man tik taip atrodė, kad mūsų vora labai sutrumpėjo. Daug mūsų kelionės draugų šiame nepaprastai gražiam pušyne sulaukė amžino poilsio. Kad tik greičiau prieitume to gražiojo pušyno galą; eidami manome sau: jis mums labai daug gyvybių gali kainoti.

Visiškai negalinčių toliau eiti ir atsiliekančių skaičius vis daugėja, revolverio šūviai kaskart vis dažnėja. Ir šiaipjau eidami nuolat matome čia

vienoj, čia kitoj pusėj gulinčius žmonių lavonus. Mes nežinome, kaip jie čia atsirado. Bet kiek dabar jų ten lieka, mums praėjus, tur būt, suskaičiuoti nebegalima. Atsirado vienas gudruolis, kuris pradėjo žygiuoti visomis keturiomis — keliais ir rankomis. Bet jis nespėja eiti sykiu su mumis, mes jį labai greit aplenkiamo. Jis vis tiek nenusimena, tikisi tokiu būdu išvengsiąs dviejų revolverio šūvių. Padėti jam niekas nebegali, nes visi galvojame, ar nepasekti jo pavyzdžiu. Enkavedistai, matydami į repečkomis einantį, irgi sako: „Eto chorošo, očen chorošo!" (Tai gerai, labai gerai).

I ČERVENĘ

Pagaliau iš miško išlindom. Prieš mūsų akis atsiveria didelė plati lyguma. Dešinėj plento pusėj matome begalinius žaliuojančius rugių laukus, kairėj pusėj — pievas ir durpynus. Priešakyje mūsų plentą kerta Borisovo-Slucko geležinkelis. Už geležinkelio plentas skiriasi į dvi šakas: kairioji šaka eina per Berezną į Mogilevą, dešinioji - per Igumenę, kurią bolševikai Červene pavadino, į Bobruiską. Ties geležinkeliu ant plento Červenės kryptimi kažin kam pastatyti didžiuliai vartai (bromas). Iš čia už kokių penkių kilometrų matyti Červenė. Toliau už Červenės vėl miškai. Mes manėme, kad mus varys Mogilevo plentu į Bereziną, bet pasuko dešinèn į Červenę.

Saulė pačiuose pietuose — negailestingai kepina. Mūsų vora vos bekruta: visi jau kojų nebe-pavelka. Visų galvose vienoda mintis: kad tik kaip nors pasiektume vietą, kur gautume nors po mažą lašelį vandens, kad numarintume tą pasiutusį troškulį. Jaučiame, kad ne tik burna ir liežuvis išdžiūvo, sustingo, bet ir visas kūnas stingsta. Rodos, galėtume atsigerti ne tik burna, bet ir bet kuria kūno dalimi: ranką vandenyje pamirkius — ir tai, rodos, nuramintume tą baisų troškulį.

Priėjome ir Červenę. Einame per gražų naują medinį tiltą, kurio apačioje iškastas platus gilus kanalas. Jo dugnu sruvena švarus vanduo.

— Rupūžės, negana to, kad jie mums valgyti neduoda, bet ir vandens jiems gaila! — keikia Petras K. tiltu eidamas, godžiai žiūrėdamas į vandenį.

Varo mus miesto gatvėmis, šautuvus atstatę ir šūkaudami „nerazgliadyvat!“ (nesidairyti). Miestas pilnas sunkvežimių, šarvuočių, lengvųjų automobilių, kariuomenės ir žmonių. Einant pro vieną krautuvę, kažin kas metė vienam kaliniui papirosą. Tuojau vienas žydas pradėjo net puto-damas plūsti tą žmogų, kuris metė papirosą, ir skusti jį lydintiems mus enkavedistams. Nemačiau, ką enkavedistai su tuo žmogumi padarė. Aiškiai buvo matyti, kad žmonės mūsų labai gailėjo, o žydai tik tyčiojosi ir šūkavo:

— Kam tą kontrrevoliucionierių armiją dar varinėjate, seniai jau juos reikėjo sušaudyti!

Einant pro vieną baltą mūrinį dviejų aukštų namą, esantį dešinėj pusėj, mačiau, kaip pro langą žiūrėjo į mus kelios moterys, baltais apsiaustais apsivilkusios ir baltomis skepetaitėmis apsigaubusios, tur būt, gailestingosios seserys, ir verkė. Viena jų labai gaudžiai verkė. Ir iš tikrųjų, iš šalies žiūrint į tą minią iškankintų žmonių, kurie labai mažai bebuvo panašūs į žmones, drąsiai buvo galima pasakyti: Ecce homines! (Štai žmonės!).

Červenės miestas nedidelis, bet gana gražus, ypač vasaros metu. Pačiam miesto viduryje didelis parkas: kaštanų, topolių ir beržų. Tik viename parko pakraštyje, ties paštu, vaizdą gadina tos dvi milžiniškos Lenino ir Stalino statulos. Matant jas baimė ima. Rytinėj parko dalyj, matyti, cerkvės būta ir kitokių, tur būt, stačiatikių vienuolyno pastatų. Vienas mūrinis didelis baltas namas ir iki šiol dar užsilikęs. Anksčiau tas miestas vadinosi Igumen (rusų kalboje žodis igumen — reiškia vienuolyno valdytojas). Matyti, bolševikams nepatiko toks pavadinimas, todėl jie jo pavadinimą pakeitė į Červen (senovės slavų kalboje červen reiškia birželio mėnuo). Ir mus birželio 26 d. atvarė į Červenę.

Mus varė per visą miestą į Bobruisko plentą. Pačiam miesto dešinėj Bobruisko gatvės pusėj, pamatėm trijų aukštų didelį mūrinį gelsvos spalvos namą. Tuoju supratom, kad čia yra kalėjimas, nes visi langai medinėmis dėžėmis užka-

binėti. Prie kalėjimo mus sustabdė, atidarė kalėjimo vartus ir suvarė į didžiulį kiemą. Tame kieme, kairėj pusėj, palei tvorą, enkavedistai degino bylų ir popierių krūvas. Čia jie tuojau atskyrė vyrus nuo moterų. Jas paliko pirmoje kiemo dalyje, o mus nuvarė į antrąją kiemo pusę — už kalėjimo. Visas kiemas, apaugęs žole, meteliais ir žydinčiomis ramunėlėmis, aptvertas aukštų stačių lentų aklina tvora, kurios viršus spygliuotomis vielomis apraizgytas. Patvoryje mėšlų krūvos ir milijonai musių ūžia. Mūsų, lietuvių, grupė sustojom tarp kažin kokio tvarto ir kalėjimo kontoros atskiro nuo kalėjimo pastato.

Tik spėjęs sustoti, čia ir susmukau: kojos manęs nebelaikė, ir visas organizmas baisiai jau buvo nusilpęs. Jaučiau, kad turiu karščio. Saulė pasiutusiai kepina, atmušdama savo spindulius į įkaitintas mūrines kalėjimo sienas. Nors kalėjimo kiemas ir labai didelis, bet mes gan glaudžiai sudribom vienas prie kito. Enkavedistai susėdo vienam kiemo pakraštyje ant suolų, kurie stovėjo tarp kalėjimo ir kontoros. Jiems buvo matomas kiekvienas mūsų judesys. Jie taip pat žiūrėjo į mus ir pro atdarus kontoros langus. Ir kalėjimo sargybiniai iš bokštelių stebėjo mus.

Mano draugai rimtai susirūpino mano sveikata, nes matė, kad aš pats ir apsiversti nebega-liu. Taip labai skaudėjo visi kaulai, ir galva, net ašaros ėmė birti. Tik paprašiau juos:

— Susimildami, paskinkite nors ramunėlių ir metėlių ten iš patvorio...

Gerasis mano Vincukas M. (jis manim labai rūpinosi, nes mane pažino mano pulke betarnaudamas) atnešė man paskynęs ramunėlių ir metėlių. Aš, kniūpščias gulėdamas, nosim įsikniaubęs į geltonas ramunėles ir žalias metėles tik uosčiau ir uosčiau, kiek tik pajėgdamas, traukiau jų gaivinantį kvapą. Taip beuostydamas ir užmigau. Nežinau, kiek laiko taip įsikniaubęs miegojau. Pabudau tik tada, kai kap. Stasys bakstelėja man į pašonę.

— Pulkininke, pulkininke, še — vandens atnešiau, atsigerk. Mes dabar jus tuoju nuvesime išmaudyti — pamatysit, kad daug lengviau pasidarys.

Numigęs, ramunėlių su metėlėmis prisiuostęs ir atsigėręs vandens, labai sustiprėjau. Stasys J. ir Vincas M., šiaip taip pro gulinčius ir sėdinčius žmones prasiskverbdami, nuvedė mane prie kalėjimo kampo, kur prie sienos stovėjo ką tik atvežto šalto vandens dvi statinės. Jiedu nurengė mane ir, man pasilenkus, ant galvos, sprando ir nugaros pylė šaltą vandenį ir trynė. Nepaprastas malonumas! Visas organizmas pakankamai vandens atsigerė. Po to pasijutau tiek stiprus, kad galėjau be draugų pagalbos grįžti į savo vietą.

Vakarop ir oras pradėjo bent kiek atvėsti. Vienmarškiniams truputį ir šalta darėsi. Jonui D. atidaviau savo švarką, nes jis, vargšas, dar iš

namų buvo suimtas vienmarškinis ir taip atvežtas į Kauno kalėjimą.

Pradžioje manėme, kad valgyti visiškai negausime, kad mums pakaks ir to vandens, ką atsigėrėme, bet paskui liepė visiems susėsti grupėmis, rodos, po dvylika. Kiekvienai tokiai grupei davė po vieną duonos kepaliuką. Duoną labai skaniai suvalgėme ir nuo to labai sustiprėjome. Paskui mums įsakė sėdėti, kaip sėdime, vietoj, nesikilnoti ir nebesiskirstyti iš grupių. Manėme, kad duos ir sriubos vakarienei. Enkavedistai, vaikščiodami tarp žmonių grupių, pamatę ką nors bandantį pasikelti, tuojau atkiša revolverį ir taiko. Porą kartų šovė, bet į viršų, ne į žmogų. Ypač vienas enkavedistas, pailgaveidis, juodaplaukis, kumpanosis, storalūpis ir plikais priešakiniais dantimis, nes jo storos lūpos niekad nesusičiaupia, su savotišku pasididžiavimu, taikydamas revolveriu, tvarkė mus, kad nekrutėtume. Mums labai patiko jo tas taikymas: pakelia revolverį ties dešine akim, galvą palenkia ir taip stropiai taiko į žmogų, kad, rodos, — tuojau, tuojau ir nušaus jį. Žmogus, pamatęs taikant į jį revolveriu, tuojau atsisėda ir nebebruta.

Mūsų pulkininkui Juozui Š. kažkas blogai nutiko. Anksčiau jis miegojo, dabar pradėjo kažkokias nesąmones pasakoti. Kažin iš kur jis gavo tą paltą, kurio jis anksčiau, rodos, neturėjo. Jis skundžiasi, kad jį tas paltas galis išduoti, nes jis savo nosinę anksčiau buvo įdėjęs į dešiniąją kiše-

nę, o dabar ją radęs kairiojoj kišenėj. Mes jį raminau, kad nieko čia blogo negalį įvykti, bet jis vis tiek to palto labai bijo.

Man labai įtartinas vienas enkavedistas, kuris, aplinkui vaikščiodamas, neatitraukia savo akių nuo mūsų kauniškos grupės. Nesuprantama, kodėl jis mus taip atidžiai stebi ir ko jis iš mūsų nori? Patariau savo draugams atsargiau kalbėtis tarp savęs, nes gal tas velnias supranta, ką mes lietuviškai tarp savęs kalbame.

Jau saulė nusileido ir temti pradėjo. Kažin kas iš sėdinčios kalinių minios šūktelėjo:

— Ar bus sriubos?

— Taip, dvyliktą valandą gausite labai geros sriubos! — atsakė vienas enkavedistų.

Man tas enkavedisto atsakymas „dvyliktą valandą gausite labai geros sriubos“ labai keistai skambėjo. Ne man vienam, bet ir daugeliui kalinių atrodė labai įtartina ta jų „sriuba“.

Dienos metu kitoj kalėjimo pusėj, kieme, vis buvo girdėti moterų balsai. Vakarop jos visiškai nutilo. Tur būt, jas kur nors išvedė, ar gal čia pat į kalėjimą suvarė.

Vakare, dar ne visiškai sutemus, tuščioj kalėjimo kiemo vietoj, už tvarto, enkavedistai, pasistatę staliukus, pradėjo kažin ką rašyti. Paskui ėmė šaukti tam tikro amžiaus kalinius ir juos užrašinėti savanoriais į Raudonąją armiją. Jų labai daug užsirašė, ypač kriminalinių kalinių, nes politinių, berods, neėmė. Juos paskui išrikiavo ir

išvedė iš kalėjimo kiemo. Kieme kalinių skaičius labai sumažėjo.

Visiškai sutemo ir žvaigždės danguje sužibo, tik dar saulėlydžiai vakaruose šiek tiek gelsvai raudonuoja. Labai tykus ramus vakaras. Tik staiga vakarų pusėje išgirstame lėktuvų ūžimą. Kapitonas J. neapsirinka: jis, senas lakūnas, iš garso pažįsta, kieno čia lėktuvai atūžią.

— Vyrai, čia vokiečių lėktuvai atūžia. Aš jau matau juos ... Jų labai daug — bombonešiai ir naikintuvai... Jau artinasi prie mūsų Červenės, tuojau prasidės ...

Jiems dar ne visiškai priskridus prie Červenės, iš visų miesto pakraščių pasipylė bolševikų zeni-tinių baterijų šūviai ir ėmė kilti raketos. Netrukus vokiečių bombonešiai pradėjo miestą bombar-duoti, — rodos, visas pragaras užvirė — ir iš viršaus ir iš apačios tik pila ir pila, o raketos taip pat iš abiejų pusių tik raižo ir raižo, apšviesdamos orą. Per jas net ir žvaigždės danguje nubluko. Matyti, bolševikai čia turėjo ir savo lėktuvų, nes netrukus atburbė ir jų naikintuvai. Prasidėjo lėktuvų kautynės ore, aukštai viršum mūsų galvų truputį į šoną. Mums buvo labai patogu stebėti, kaip oro erdvėje lėktuvai lėktuvus, įvairiai narsydamiesi, šaudo iš kulkosvaidžių ir stambesnių pabūklėlių. Nakties metu nepaprastas nakties vaizdo gražumas. Ypač labai gražu žiūrėti į melsvus šviesos kaspinių kulkosvaidžių šviečiamųjų kul-kų serijas. Aiškiai matyti, kur kulkos lekia.

Vokiečių lakūnai šaudo labai taikliai, o bolševikai — vis pro šalį. Jų zenitiniai pabūklai tik orą šaudo: jų sviediniai sprogsta gan atokiai nuo vokiečių lėktuvų.

Prie visos tos iliuminacijos prisidėjo ir mieste padegtų kelių namų gaisrai. Milžiniškos iškilmės — bombų, artilerijos ir kulkosvaidžių orkestras, šviesos, dūmai ir kraujas! Ir dangaus žvaigždės, rodos, nebemirskėdamos tik atidžiai žiūri, kas čia dabar darosi žemėje, kur žmonės gyvena.

Gal po pusvalandžio ar daugiau laiko kautynės aprimo. Kalėjimo kieme pasidarė labai tamsu ir klaiku, nes po tokios iliuminacijos ir mūsų akys apžlibo. Be to, mūsų kiemą labai temdo ir miesto gaisrų tamsiai raudona, lyg ir kruvina, šviesa su juodų tirštų dūmų debesim padangėje.

Pagaliau, mums liepė atsistoti ir stovėti nepasitraukiant iš savo vietų. Nors ir labai tamsu, bet matome, kad jie kažin ką daro. Palei tvarto kampą, keletas žingsnių nuo mūsų, kauniškių, grupės, stovi, matyti, vyresnieji enkavedistai. Prie jų vedžioja iš eilės po vieną visus kieme dar likusius kalinius. Kažin ko ten jų enkavedistai paklausia ir vėl vienus veda toliau prie kalėjimo sienos, kitus pastato čia pat palei tvartą. Matyti, kad jie labai skubiai dirba, ragindami vieni kitus: „Skorėj, skorėj“, „davai, davai!“ (Greičiau, greičiau, duok, duok!).

Atėjo ir mūsų eilė. Aš stovėjau grupės priekyje ir patekau vienas iš pirmųjų:

— Kaip pavardė ir kuriuo straipsniu esi kaltinamas? — pusbalsiai paklausė mane vienas priešakyje stovįs enkavedistas.

— Nežinau, kuriuo straipsniu esu kaltinamas, — atsakiau jam.

— Kaip tai nežinai? Meluoji! Kada ir kur esi areštuotas?

Nespėjau dar jam atsakyti, kai įsikišo kitas greta stovįs enkavedistas, berods, tas pats, kuris dieną visą laiką mus stebėjo:

— Aš jį žinau, tai buvęs Lietuvos karininkas.

Dabar nieko nebeklausinėjo, tik pagriebė už rankos ir nuvarė prie kalėjimo sienos, kur jau stovėjo gana didelė žmonių vora, išrikiuota eilėmis po keturis.

Stovėdamas voros gale, akis įtempęs žiūrėjau pro patamsį į priešakį, norėdamas pamatyti, kur pateks likusieji mano draugai. Apie dvidešimt šešis žmones mūsiškių nuvedė prie tvarto. Netrukus atvedę greta manęs pastatė Petrą K., pulkininką Juožą T., pulkininką Antaną Š. ir profesorių K. Pulkininką Balį G., pulkininką Juožą Š., Vincą D. ir brolius kun. Praną ir Antaną P., Vincą M. ir kitus pastatė kitame mūsų voros gale.

Netrukus atėjo vienas enkavedistas ir paklausė:

— Kuris čia yra profesorius?

Gavęs atsakymą, nuvedė profesorių į kiemo patamsį, tur būt, prie tvarto.

Mūsų grupė, maždaug apie keturius šimtus žmonių, išsirikiavo eilėmis po keturis kieme, palei kalėjimo sieną. Paskui pasuko mus dešinėn ir išvedė iš kiemo pro kitus kalėjimo vartus antron kalėjimo pusėn. Čia vėl mus sustabdė prie išorinės kalėjimo sienos gatvės pusėje. Iš gatvės pusės mus apsupo tanki enkavedistų grandinė.

— Čia, prie tos kalėjimo sienos, tai jau tikrai mus šaudys, — šnibždėjosi kaliniai tarp savęs.

Iš tikrųjų buvo labai panašu, kad čia mes būsime sušaudyti, nes enkavedistai, gal pusvalandį laiko laikydami mus prie tos sienos, rengėsi kažin ką daryti: vieni skubiai bėginėjo į kalėjimą, kiti pro vartus iš kalėjimo, tarp savęs kažin ką paslaptinai šnibždėjosi. Ir kalėjime kažin kas pradėjo šnypšti, lyg kokios dujos, iš baliono leidžiamos. Mes, patamsyje stovėdami, tik prie vienas kito labiau glaudžiamės, laukdami, kada bus duota pasakutinioji komanda, pasipils kulų kruša, pervers mūsų kūnus ir atsimuš į kalėjimo sieną, o mes sudribsime vienas ant kito. Čia mūsų gyvenimo siūlas ir nutruks ...

Staiga tarp kalėjimo sienos ir mūsų stovinčios voros iš užnugario įėjo kita enkavedistų grandinė, kuri mus atskyrė nuo sienos. Truputį lengviau pasidarė. Vadinas, jie čia mūsų dar nešaudys, kur nors varys.

Pulkininkas Juozas T., Petras K. ir aš stovėjome priešakinėje eilėje. Pulkininkas A. Š. kažin kur voroje atsiliko. Kai kurie kaliniai kalėjimo

kieme buvo susigraibstę lazdukes, kad lengviau būtų eiti. Enkavedistai įsakė tučtuojau jas numesti.

Pagaliau sukomandavo pirmyn. Priešakyje mūsų ėjo trys enkavedistai ir dvi jų grandinės iš šonų. Žygiavome labai greitu žingsniu Bobruisko plentu. Mano laimė, kad kojos nė kiek nebeskaudėjo, tik buvo labai sunkios, lyg švino pripildtos, ir aš galėjau eiti be kitų pagalbos.

„GEROS SRIUBOS" DALIJIMAS ...

Už poros kilometrų priėjome mišką. Kairėj pusėj buvo girdėti retas šautuvų šaudymas. Einant tolyn mišku, šaudymas kaskart vis tankėjo ir tankėjo. Paskui tokį pat šaudymą išgirdome ir dešinėj. Niekaip negalėjome suprasti, kas ir dėl ko šaudoma. Manėme, gal iš tikrųjų vokiečių parašiu-tininkų desantas bus nusileidęs šiame miške. Dar kiek paėjėjus, ėmė pasiutusiai šaudyti. Kulkos zvimbė pro mūsų galvas. Mes visi staiga puolėme dešinèn pusèn, sukrisdami vienas ant kito į griovį. Tuo pat momentu, mums į griovį krintant, ir mus lydėjusios enkavedistų grandinės iš abiejų pusių automatiniais šautuvais pradėjo į mus smarkiai šaudyti. Rodos, visas pragaras užvirė: kulkos, rekošetuodamos į plento akmenis, tik zvimbia ir, kaukdamos drauge su akmenimis, laksto į visas puses. Tučtuojau paplito ir sužeistųjų nebežmoniški šauksmai. Ir enkavedistų šunes pradėjo

cypti. Dešinėj pusėj, kiek tolėliau miške, pasigirdo vyrų, moterų ir vaikų riksmas. Matyti, čia Červenės miesto pabėgėliai slėpėsi nuo bombardavimo. Nepaprasta tamsa. Nematyti nieko. Tik keli žingsniai nuo mūsų už storų pušų tupinčių enkavedistų šautuvų ugnelės viena po kitos nuolat žybčioja ir žybčioja. Aiškiai matyti, kad jie mus šaudo, nors ir labai kvailai — iš abiejų pusių. Prie to chaotiškai netvarkingo šaudymo dar prisidėjo: iš Červenės pusės atvažiavę bolševikų šarvuotis pradėjo žerti kulkosvaidžiais išilgai plento. Jo kulkos mums, ant vienas kito griovyje gulintiems, maža tepakenkė, nuo jų daugiau nukentėjo patys enkavedistai. Mat, tas šarvuotis perdaug arti prie mūsų voros privažiavo. Bešaudydamas jis padegė iš paskos mūsų voros važiavusį enkavedistų vado lengvąjį automobilį ir užmušė jo šoferį. Dabar patys enkavedistai išsigandę pradėjo nėsavais balsais rėkti:

— Stoj, stoj!... Svojich streliajete, stoj!... Svojich streliajete ... (Sustok, sustok!... Savuosius šaudote, sustok!..)

Tuoju po to staiga viskas taip nutilo, kad jokio šūvio nebuvo girdėti nei čia pat, nei toliau miške, tik sužeistieji tebevaitojo. Niekaip negalėjome suprasti, kam jie dar tą komediją vaidino toliau, miško gilumoj, šaudydami.

Nors šaudymas ir nutilo, bet mes vis tiek, prisipaudę prie vienas kito, gulėjome griovyje, nejudėdami iš vietos. Man nebuvo jokio pavojaus,

nes aš gulėjau pačiam griovio dugne. Ant manęs gulėjo Petras K., ant mano kojų gulėjo pulkininkas J. T. ir dešiniau kažin koks gudas, kuris visą laiką kalbėjo „Otče naš“ (Tėve mūsų). Apačioj begulint mane suėmė toks kvailas juokas, kad pradėjau net garsiai kikenti.

— Kas tau yra, ko tu čia dabar juokies? — klausia mane Petras K.

— Aš juokiuos, kad jie ir sušaudyti mūsų nemoka, o dar mano kariauti!

— Gera tau juoktis, gulint apačioje, o man taip kulkos zvimbia pro ausis, net ausį nusvilino.

Mes tylime, o enkavedistai, prisiartinę visiškai arti prie mūsų ir šautuvus beveik įrėmę į mūsų pečius, tik šūkauja:

— Petrovas užmuštas. Sidorovas sužeistas. Molči, nerazgovarivat! — sušunka ant pradedančių tarp savęs šnibždėti kalinių. — Kur komandiras?

— Jo nėra, — tamsoje atsiliepia kitas enkavedistas.

— Aš matau, kad be manęs čia nieko nebus. Klausyti mano komandos! — sušunka vienas enkavedistas, išlindęs iš miško. — Jūs stokite čia, o jūs — tenai! O jūs kelkitės, kas dar gyvas! — sušuko ir mums enkavedistas, kuris dabar ėmėsi labai energingai vadovauti.

Dabar mums, gyviesiems, liepė sustoti ant plento gretomis po du. Sužeistieji, gulėdami griovyje,

dar tebevaitojo. Kiti visiškai nebevaitojo ir nebesikėlė drauge su mumis. Vaitojantiems ir dar kiek kalbantiems enkavedistai kastuvėlių ašmenimis galvas skaldė. Pradžioje nesupratau, ką jie ten daro, nes kai patamsyje pasigirsta keistas duslus skambtelėjimas „kvankt“, tuojau toje vietoje dejavimas nurimsta. Paskui, gerai išžiūrėjęs, pamačiau, kad jie spatuko žambu dejuojančiam šveičia tiesiog į galvą, ir šis tuojau nutyla. Matyti, jiems nebe pirmiena tokie darbai dirbti, gerai įgudę vienu smogtelėjimu perskelti žmogui galvą, nes karinis kastuvėlis gan aštrus ir pakankamai svarus. Matyti, šaudyti patamsyje jiems buvo ne labai patogu gal ir dėl to, kad mes čia greta stovėjome. Nedejuojančius, bet tik gulinčius, praeidami pro šalį, apspardo, apdaužo ir palieka gulėti. Vėliau sužinojau, kad kai kurie iš mūsų, naudodamiesi nepaprasta tamsa, gerai sugebėjo suvaidinti negyvėlius. Kad ir labai skaudžiai jie buvo spardomi ir daužomi, bet neaiktelėjo, iškentė neparodydami jokio gyvybės ženklo. Paskui jie pabėgo į miško gilumą. Bet tokių, kuriems atėjo mintis į galvą tuo būdu išvengti mirties, buvo nedaug.

Išrikiavę mus gretomis po du, nuvedė dar apie pusę kilometro tuo pačiu plentu pirmyn ir sustabdė. Atėjo ir enkavedistų vadas. Enkavedistai keikėsi tarp savęs ir tą patį savo vadą keikdami plūdo, kad jis tokios svarbios „operacijos“ metu nežiūrįs savo vietos.

— Ničego, seičas privediom vsio v poriadok! Postroite ich po četyre. (Nieko, tuojau viską su tvarkysime! Išrikiuokit juos po keturis).

Išrikiavo mus eilėmis po keturis ir sušuko:

— Skorėje ložis, mat-mat! (Greičiau gulkit, mat-mat!).

Mes sugulėme kniūpšti. Priešakinėje eilėje gulėjome iš kairės į dešinę Petras K., pulkininkas Juozas T., aš ir dešiniau manęs nepažįstamas gudas.

— Nepodymat golovy, neogliadyvatsia, mol-čat, nerazgovarivat, mat mat! (Nekilnoti galvos, nesidairyti, tylėti, nesikalbėti, mat-mat!), — šaukė kairėj pusėj stovintieji enkavedistai, beveik įrėmę šautuvus į mūsų nugaras.

Enkavedistams, kurie stovėjo dešinėj plento pusėj, vadas įsakė pereiti į kairiąją. Tokiu būdu iš dešinės pusės niekas mūsų nebesaugojo, visi jie sustojo kairėj pusėj. Dabar jau mums visiems pasidarė visiškai aišku, ką jie toliau su mumis darysį. Enkavedistus, ginkluotus šautuvais — kulkosvaidžiais, sustatė vienodais tarpekliais vienas nuo kito. Tarp jų sustojo enkavedistai, apginkluoti paprastais šautuvais. Dabar enkavedistų grandinė pasidarė labai tiršta, nes visi enkavedistai susirinko vienoj pusėj.

Su mumis gulėjo labai daug raudonojoj armijoje buvusiųjų „politrukų" ir „komandirų". Daugelis jų verkdami pradėjo prašytis:

— Tamsta vyresnysis (graždanin staršy), pasigailėkite, paleiskite mane, aš patsai dvejus metus „politruku“ tarnavau raudonojoj armijoje, mane visiškai nekaltai Petrovas įskundė... Aš ir toliau gerai tarnausiu ... Aš esu labai sąžiningas pilietis ... Aš labai myliu Staliną ir Kalinina ... Dovanokit man, pasigailėkit mano žmonos ir vaikų! ..

— Tylėk, mat-mat, nekalbėk! Nušausiu, kaip šunį! — atsako jiems enkavedistai.

Enkavedistų vadas pradėjo klausinėti, ar nėra tarp gulinčiųjų šoferio.

— Aš, aš, aš ... aš esu šoferis, aš esu geriausias šoferis... aš visokiomis mašinomis moku važinėti.. aš esu motociklininkas... aš esu šoferis ir lakūnas! .. — iš plente gulinčios žmogysčių krūvos paplito tamsumoje daugybė balsų, norinčių išgelbėti savo gyvybę.

— Molčat, molčat! — pradėjo šūkauti enkavedistai.

Iš gulinčiųjų krūvos nepaėmė nė vieno šoferio, nes atsirado vienas enkavedistas, mokąs mašiną vairuoti.

Pasigirdo jau ir pamišusiųjų balsai:

— Aš po-lit-ru-kas ... Mano vai-kai... Aš skraidžiau, skrai-džiau... Staliną my-lėėė-jau... Dan-guus ... že-mėė ... Aš lėėk-tu-vuu ... skraidžiau ... Mano Maa-ša ... Maša ... Ma-ša!.. Ai, ai, ai...

Labai nemalonu klausytis tokių pamišėlių siaubių dejavimų miške nakties tamsumoje. Kad bent jie greičiau baigtų su mumis, nes visi, užsikrėsdami vieni nuo kitų, galime pamišti.

Daugiau kaip pusė valandos tvarkosi ir vis dar negali susitvarkyti. Jie ten savo sužeistuosius krauna į sunkvežimį ir tuo pat metu rengiasi mus šaudyti.

— Sudiev, Jonai; šiame pasaulyje mudu daugiau nebepasimatysime, — patylomis man sako pulkininkas T.

— Nurimk, Juozeli, dar viso ko gali būti, — raminu jį, nors aš pats nebeturiu nė kibirkštėlės vilties, kad galėtume kaip nors beišsigelbėti.

Dabar tik galvoju, kaip jie mus šaudys. Ant plento vidurio gulinčių tai tikrai nešaudys — lieps atsistoti. Stačius iš automatų, be abejo, momentaliai išklos, kaip rugius dalgiu. Turės sukomanduoti, kad atsistotume. Ne, kad ir kažin ką komanduotų, tik jau neatsistosisiu, — manau sau: — kad tik kaip nors suspėčiau prieš pirmuosius šūvius nusiristi į griovį dešinėje. Būtų gana lengva tai padaryti, jei nesutrukdytų man tas gudas, kuris guli mano dešinėje ir visą laiką patylomis kalba vis tą pačią maldą: „Otče naš iže jesi na nebesiech"... Jokios baimės nejaučiu. Tik labai pikta darosi, kad būsiu užmuštas tame klaikiame miške palei Bobruisko plentą, ir vaikai visą amžių nežinos, kur jų tėvas dingo.

Pamišusiųjų skaičius daugėja. Įvairiausias nesąmones žmonės pradėjo kalbėti. Kiti garsiai pradėjo melstis, nebepaisydami enkavedistų šauksmų „molčat“. Pagaliau, mūsų enkavedistai visiškai susitvarkė — tuojau, tuojau turime išgirsti kokią nors komandą, paskutiniąją komandą, po kurios daugiau nieko nebegirdėsime. Tai bus paskutinis mūsų tragedijos aktas. Gausime „geros sriubos“, kurią pažadėjo mums duoti Červenės kalėjimo kieme dvyliką valandą. Dabar kaip tik ir gali būti dvyliktoji valanda.

Pagaliau, išgirdome:

— Biežite, strieliajem! (Bėkite, šaudome!)

Drauge su ta komanda trijų žingsnių atstume nuo mūsų sutratėjo visi kulkosvaidžiai bei šautuvai, ir pasipylė į mus visa kulkų kruša. Kas bandė atsistoti bėgti, buvo nukirstas čia pat vietoje. Daugumas mūsų bandė įvykdyti komandą, bet neįstengė: sudribo, jei ne plente, tai kiek toliau.

Mano kaimynas dešinėje stojo bėgti, bet nespėjęs sudribo vietoje. Aš nesikeldamas iš vietos staiga persiverčiau per jį ir nusiritau į griovį. Kažin kas tuojau užšoko ant manęs, bet ant manęs ir sudribo, kaip maišas prispausdamas mano kairiąją ranką ir nugarą. Jo galva, jei ji dar buvo, pasiliko ant griovio kranto plento pusėje. Dabar man atrodė, kad mano užimtoji pozicija visiškai gera, nes iš viršaus mane dengia žmogaus lavonas. Šautuvai ir kulkosvaidžiai tik trata ir trata. Šaudymas nesilpnėja.

Žmonių riksmo dėl šaudymo pekliškai kurtinančio pleškėjimo nė kiek negirdėti. Gulėdamas kniūpsčias kažin kokio žmogaus kūno apačioje, nosį išmeigiau į žemę, dešinę ranką išmečiau pirmyn, du pirštus ištiesiau, o kitus du sulenkiau pusiau. Kairiąją ranką, kad ir labai buvo nepatogu laikyti, palikau šone atblokštą po lavonu. Dešiniąją koją pakišau dar giliau po lavono kojomis ir kairiąją, pusiau sulenkęs, atmečiau į šoną — padariau tokią pozą, kad nebebūtų jokio abejojimo, jog čia tikrai gulįs vienas ant kito du lavonai. Juo geriau, kad dėl viršutinio jokio abejojimo nebegali būti, nes man apačioje jo rangantis ir taisantis, jo kojas pastumiant į dešinę ar į kairę, jis nė kiek neprotestuoja. Negalėjau suprasti, ko jie taip ilgai šaudė, kokias penkias minutes: juk čia jokios gyvybės nebegali būti. Tokiu pasiutusiu šaudymu net ir miško medžius gali nukapoti.

Pagaliau pasigirdo komanda:

— Prekrati! (Sustabdyti!)

Šaudymas momentaliai nutilo.

— Teper provierte, rebiata! (Dabar patikrinkit, vyrai!).

Išgirdus tą komandą, mane net šaltas prakaitas išpylė. Jei supras, kad aš gyvas, ir skels spatuko ašmenimis į galvą, tada iki šiol dėtos mano pastangos išsigelbėti nueis niekais. „Ne, — manau sau, — kas ten bebūtų, reikia kuo greičiausiai bėgti į mišką“.

PABĖGIMAS

Nė pats gerai nepajutau, kaip ištrūkau iš po viršutinio mano kaimyno ir bėgau. Mane palydėjo kokių penkių šautuvų apie dvidešimt šūvių. Gal būtų nušovę mane bebėgantį, jei, apie trisdešimt žingsnių prabėgęs, nebūčiau suklupęs ant gulinčio žmogaus, matyti, jau nebegyvo, nes po to liovėsi šaudę, tur būt, manydami, kad gerai būsią pataikę, nes nugriuvau staiga. Bėgdamas visą laiką turėjau šokinėti per įvairiose pozose ant žemės drybsančius žmones: aukštiekninkus, kniūpsčius ir ant šono susirietusius. Nepaisant ir pasiutusio šaudymo, vis dėlto pasirodo, kai kuriems pavyko pabėgėti dar keletas žingsnių nuo plento.

Suklupęs ant žmogaus, kuris nepyko dėl mano neatsargumo, tuojau atsikėliau ir vėl bėgau, bėgau be kvapo, bėgau gilyn į pušyną, į mišką. Bėgau iš šiaurės į pietus retu augalotu pušynu, kad, kiek galima toliau pasitraukčiau nuo pragaro, pamišimo ir siaubo.

Pagaliau, visiškai pailsęs, nebeatgaudamas kvapo, pajutęs lyg ir nebe savas kojas, kaip švino pripiltas, keliuose linkstančias, kad ir per menkiausią kupstuką žengiant, ir širdį pasiutusiai plakančią, lioviausi bėgęs. Pradėjau žingsniu eiti.

Einu ir nieko nesuprantu, kas įvyko: ar tai buvo baisus sapnas, ar tikrovė? Taip, siaubas ir pamišimas! Aukštos lieknos pušys žiūri iš patamsio ir tyli. O, kad jos bent netylėtų, nes dabar

man taip baisi ta nepaprasta jų tyla. Jos man atrodo lyg čia stovėtų visa nebylių armija. Sustojau ir stoviu, lyg stabo ištiktas. O, Viešpatie, siaubas ir pamišimas! Matau, mane supa aplinkui tiršta grandine visa armija enkavedistų. Jie labai tyliai, kad aš nepajusčiau, už pušų slapstydami, šautuvus atkišę pirmyn, vis artinasi ir artinasi prie manęs, jau visai baigia supti. Vienas labai didelis, kaip arklys pastatytas ant paskutiniųjų

— tur būt, jų vadas. Jo ir galva panaši į arklio galvą. Jo akys raudonos, baisiai išsišiepęs ir putos drimba iš nasrų. Jis su baisia apsiputėjusia šypsena vis artinasi prie manęs ir didėja. Ir išaugo toks didelis, lygus su pušų viršūnėmis...

Staiga enkavedistų grandinė išnyko. Dabar dešinėj pusėj, apie dvidešimt žingsnių nuo manęs, aiškiai pamatau mišku einantį plentą, kuriuo tyliai žygiuoja ir žygiuoja ilgiausia vora žmonių eilėmis po keturius. Jie nieko nekalba, tik tyliai, ritmingai žygiuoja visi sykiu, lyg sutartinai, siūbuodami į dešinę ir į kairę... Aiškiai matau, kad jie visi yra nebyliai ir pamišėliai. Vieni jų eidami sudrimba kelyje, kiti lipa per jų kūnus ir vis siūbuoja į dešinę ir į kairę... Vienas jų atsiskyrė iš voros ir eina tiesiai prie manęs. Priėjęs sustoję, tyli ir žiūri į mane. Kažin ko jis nori iš manęs? Jis labai didelis, veidas liesas ir išbalęs, barzda apaugęs, o jo akių vyzdžiai tokie baisūs ir dideli, susilieję su jo akimis. Jis vienplaukis, basas ir labai nudriskęs. Jo kelių priešakys visiškai iš-

plyšęs ir matyti balto kūno dalis. Jis nieko man nesako, tik matau, kad jis nori pakelti rankas, bet neįstengia. Jo didžiulėse juodose akyse pamačiau visą jūrą siaubo, neapsakomos baimės ir pamišimo. .. O plentu visą laiką ritmingai siūbuodami į dešinę ir į kairę, vis eina ir eina: vieni sugriūva, kiti per juos lipa... Norėjau surikti: Eik sau, palik mane!" Bet neįstengiau nei sušukti, nei pabėgti nuo jo...

Ar ilgai aš taip stovėjau, nežinau. Tik pajutau, kad mane drebulys krečia, galvą labai skauda, lyg kas būbnija į smilkinius, ausyse baisus šaudymas tebetrata, žmonės vaitoja, enkavedistų spatukai dusliai skamba į žmonių pakaušius, lyg jaučiu žmogų ant manęs tebegulintį ir vis dar tebegirdžiu tą pačią komandą: „Teper provierte, rebiata!"

Pagaliau atsipeikėjau. Matau pro aukštų pušų viršūnes, kad jau ir švisti pradėjo. Dar keletui minučių praslinkus, mano akys pradėjo skirti atskirus medžius. Viršuje pamačiau žalias pušų šakas, o apačioje gelsvas, žalias ir rudas samanais. Dabar pamačiau, kad miškas yra gana retas, aukštas, švarus pušynas ir be krūmų, todėl dieną slapstytis jame labai pavojinga. Reikia skubiai kraustytis iš jo kur nors į saugesnę vietą. Dabar matau, iš kur saulė rengiasi tekėti, todėl žinau, kur reikia eiti į pietus.

Kiek prašvitus, mane apėmė pasiutusi baimė, kad vėl nepatekčiau į enkavedistų nagus.

Einu toliau į pietus. Praeidamas vieną žalių

jaunų eglaičių miškelį, išgirstu jame kažin koki šlamėjimą ir šnibždėjimą. Lyg kas būtų mane šaltu vandeniu perpylęs nuo galvos iki kojų — taip smarkiai išsigandau. Kas gali žinoti: o gal čia enkavedistai pasislėpę tuose krūmuose laukia manęs? Čia pat vietoje ir sustingau, negaliu nė pajudėti. Girdžiu, kad kažin kas jau lenda iš krūmų.

— Ar tu čia, Jonai? — pašnibždomis klausia mane iš krūmų išlindęs pulkininkas Juozas T.

— Aš ... O ar ir tu čia, Juozai?

Žodžio negalėjome ištarti. Apsikabinome, iš akių ašaros byrėjo... Aukštos pušys ir žalios jaunos eglaitės, tur būt, žiūrėdamos į mus, tik galvas lingavo.

Su pulkininku Juozu buvo dar trys nepažįstami vyrai — du gudai ir vienas senukas lenkas iš Baltstogės, su kuriais taip pat pasibučiavome. Trumpai pasikalbėję, nutarėme išsiskirti į dvi dalis, nes mūsų penkių žmonių grupė atrodė per daug didelė, lengviau galime būti pastebėti. Pulkininkas Juozas, lenkas iš Baltstogės ir aš, atsisveikinę ir nuoširdžiai palinkėję vieni kitiems laimės, pasukome truputį į pietryčius, o kiti du — į vakarus.

Kiek paėjęję pasirinktąją kryptimi, priėjome begalines ir labai klampias balas, apaugusias beržais, alksniais, tankiais karklų krūmais ir kur-nėkur kreivomis apskurusiomis balų eglėmis. Labai apsidžiaugėme radę tokias vietas, kuriose tikrai galima gerai pasislėpti, kad ir su šunimis nesurastų. Prie tų balų susiradome vietą tarp mažo-

mis eglaitėmis apaugusių pušų truputį pasilsėti ir aptarti, ką toliau darysime.

Čia mums besilsint ir saulė patekėjo: didelė raudona saulė išlindo iš anapus balų pro krūmus. Mūsų lenkas iš Baltstogės nemokėjo nei lenkiškai, nei rusiškai gerai kalbėti — mums buvo labai sunku suprasti, ką jis kalba, bet jis labai prisirišo prie mūsų ir visą laiką meldėsi ne tik už save, bet ir už mus. Mes su Juozu nutarėme, kad pirmiausia reikia surasti tokią vietą balose, kur niekas mūsų negalėtų pasiekti. Negaišdamas aš ir pasileidau į balas tokios vietos ieškoti. Ėjau kuo klampiausiomis vietomis, kur niekas negalėtų vaikščioti. Paklampojęs apie valandą laiko, pagaliau, tarp trijų krūmais apaugusių eglių radau pakankamai, mano manymu, ne tik iš tolo neįbrendamą, bet ir iš arti nematomą, pakankamai sausą mažutę vietelę, kurioje vos trys žmonės galėtų susirangyti, atsiremdami į tas egles. Nors toji vieta ir nelabai toli buvo nuo mūsų sustojimo vietos, bet ją pasiekti labai sunku, nes einant reikėjo visaip vingiuoti, šokinėti per dumblynus nuo krūmo ant kupsto, nuo kupsto vėl ant krūmo, kai kur ir klampoti per dumblynus. Sugrįžęs paėmiau savo draugus ir atsivedžiau juos į tą vietą, kur galėjome nors ir nepatogiai, bet be didelės baimės pasilsėti. Pakeliui iš miško prie mūsų dar prisiliejo vienas jaunas vyrukas, gudas, kuris su mumis tik dvi dienas tepagyveno: išėjo maisto ieškoti ir dingo.

BASTYMASIS PO MIŠKUS IR PELKYNUS

Atklampoję į naują vietą, pirmiausia nutarėme pasilsėti, kad kaip nors išblaškytume neseniai pergyventą baisų įspūdį. Vienas iš mūsų budėjo, atidžiai klausydamas, kas darosi aplinkui, o kiti, pusiau sėdėdami ir į egles nugaromis atsirėmę, užmigome. Bet laisvai ilsėtis neduoda pasiutusiai įkyrūs uodai, kurių čia ištisi milijonai dūzgia. Ypatingi čia uodai — labai dideli su ilgais snapais. Jie visur prieina ir suranda vietas, kur gali pačiulpti žmogaus kraujo. Net per drabužius, įleidę savo snapus, pasiekia žmogaus kūną. Nosine ar skepetaite užsidengęs veidą, nuo jų neapsiginsi — jie ją kiaurai praduria ir pasiekia, kas jiems reikia. Pašėlęs jų ir stačiokiškumas: čia juos nubraukęs saujomis traiškai — jie į tai jokio dėmesio nekreipia, jų vietas tuojau kiti užima. Sukan-džiotose vietose tuojau kyla raudoni spuogai su niežėjimais, o vėliau tos vietos nušąšta.

Kiek numigę pabudome. Nekoks buvo mūsų miegas, nes per miegą girdėjom lėktuvų ūžimą, nuolatinį bombardavimą vakaruose, šarvuočių trenksmą plentu, nesiliaujantį šaudymą ir šunų lojimą tam pačiam miške, iš kurio atėjome. Niekaip negalėjome suprasti, ką jie ten taip šaudo. Sužinojome tik kitą dieną. Pasirodo, po šaudymo kitos dienos rytą tie patys enkavedistai grįžo su šunų gauja ir pradėjo medžioti miške pabėgusius naktinio šaudymo metu. Jie uždraudė vietas gy-

ventojuams vaikščioti ir tuo plentu važinėti; vieni jų medžiojo pabėgusius kalinius, o kiti krovė į sunkvežimius ant plento ir prie plento gulinčius lavonus ir kažin kur juos vežė. Tur būt, kur nors į balą juos suvertė. Daugelis mūsų pabėgėlių, kurie nepasitraukė į balas, o slapstėsi tam pačiam miške, žuvo nuo enkavedistų kulų, nes nuo šunų neįmanoma pasislėpti, o jie čia dar dvi dienas medžiojo.

Dabar pasipasakojom, kaip kuriam mūsų pavyko pabėgti. Pasirodo ir pulkininkas Juozas T. pabėgęs lygiai taip pat, kaip ir aš. Šaudymui prasidėjus, jis taip pat, nesikeldamas iš vietos, tuojuo nusiritęs į griovį ir gulėjęs negyvėlio pozoj, kol pasibaigė šaudymas. Bet ir šaudymui pasibaigus jis nebėgęs, o gulėjęs drauge su užmuštaisiais, kaip tikras lavonas. Nors enkavedistų vadas ir buvo įsakęs patikrinti, bet enkavedistai, užuot tikrinę, labai skubiai susėdę į sunkvežimius ir nuvažiavę Bobruisko kryptimi.

Mums labai rūpėjo, kas nutiko su kitais artimaisiais mūsų nelaimės draugais. Tik gerokai vėliau sužinojome, kad iš penkiasdešimt septynių lietuvių, kurie pateko į tų keturių šimtų nelaimingųjų grupę, pabėgti pavykę tik keletui žmonių. Visi kiti liko tenai miške, apie tris kilometrus nuo Červenės Bobruisko plentu, dešinėj pusėj. Dėl Červenės bombardavimo enkavedistai nepaprastai skubėjo, ir nakties tamsa padėjo išsigelbėti kuni-gams broliams Pranui ir Antanui, pulkininkui An-

tanui g., pulkininkui Juozui T., gimnazistui Jonui Z., Pranui Z., Vincui M. ir man, o visus kitus — sušaudė.

Pabėgimo būdas — beveik visų tas pats. Tik broliai Pranas ir Antanas pabėgimo metu buvo išsiskyrę. Trečią dieną jiedu netikėtai susitiko, beklaidžiodami miške tarp balų. Iš karto jiedu vienas kito nepažino, teisingiau sakant, netikėjo, kad kits kitą sutikę, manydami, kad juos apėmusi haliucinacija, kad jie ne brolis brolį, bet šmėklas bei vaiduoklius matą. Jie ilgai žiūrėjo į vienas kitą, norėdami įsitikinti, ar jiems tik nesivaidena. Pagaliau, jų nervai nebeišlaikė — jiedu staiga puolė vienas kitam į glėbį. Ir pasipylė visas tvenkinys ašarų, pergyventos baimės, siaubo, pamišimo ir džiaugsmo... iki isterikos. Dabar jiedu buvo laimingi, beveik ištuštinę sklidiną savo kančių taure, nors vis dar įvairių šmėklų ir neapsakomos baimės persekiojami, kad vėl nepatektų į to paties pragaro galybių, enkavedistų, nagus, nebepalikdami vienas kito, klaidžiojo klaikiais miškais ir pelkėmis, valgydami žoles, šakneles ir pušaičių metūgius. Jiedu kelias dienas taip klaidžiojo, vis laikydamiesi vakarų krypties. Didžiausia jų buvo puota, kada jie rado šarkiukų lizdą. Šarkiukus nusipešę jie žalius taip ir suvalgė, nieko nepalikdami, tik plunksnas.

Vincas M., pirmajam šaudymui prasidėjus, kada enkavedistai iš abiejų plento pusių šaudė,

šoko tiesiog pro jų grandinę ir pabėgo į miško gilumą. Jį palydėjo keletas šuvių, bet nepataikė.

Pulkininkas Antanas Š., rodos, pirmojo šaudymo metu apsimetė negyvas. Jį enkavedistai gerokai apspardė, apdaužė, bet spatuku galvos neskėlė. Kai mus nuvedė toliau, jis pabėgo.

Birželio 27 diena. Saulė jau pačiuose pietuose. Enkavedistų šaudymas miške ir šunų lojimas nesiliauja. Matyti, jiems labai įdomi ši medžioklė. Mes su pulkininku Juozu sėdime tarp trijų eglų, nuo veido ir nuo kojų nuolat braukdami uodus, kurie pasiutusiai skaudžiai kanda, nuolat dairydami su didžiausia baime, kad nepamatytume enkavedistų rudo ar pilko šuns, ir kalbamės, ką toliau darysime. Mūsų lenkas vis meldžiasi. Labai gerai, kad jis meldžiasi, nes mes jau ir melstis nebesugebame. Gegutės, skraidydamos nuo vieno berželio ant kito, kukuoja ir kvatoja, volungės savo švelniais skambiais altais improvizuoja įvairiausias melodijas, tūkstančiai kitokių sparnuočių visokiais tonais tik čiulba, kaip kas išmano. Visi čia jie turi labai daug darbo ir savotiškų rūpesčių — juk reikia ir maisto surasti, vaikus papeinėti, saugoti juos nuo plėšikų, na — ir linksmintis šiuo gražiausiu vasaros metu.

— Jokių būdu negaliu suprasti, mano galvoje netelpa, Juozai, kaip gali tie medžiai ir žolė žaliuoti, kaip dar drįsta tie paukščiai čiulbėti, jeigu čia netoli yra enkavedistai? Juk kur enkavedistas praėjo, ten tuojau turi žolė nuvysti, medžių lapai

nudžiūti, pabirti eglių ir pušų spygliai... viskas turėtų išnykti ir sugriūti. Pagaliau, kokią teisę turi ir saulė šviesti: juk jei enkavedistai tik pasiektų, tai tikrai pasistengtų kuo greičiausiai ją nužudyti. Kaip manai, ko labiausiai enkavedistai nekenčia?

— Aš manau, kad kiekvieno žmogaus, kurs bent kiek panašus į žmogų. Juk tiems sadistams žmones kankinti ir žudyti mėgstamiausias darbas.

— Man rodosi, Juozai, kad jie labiausiai nekenčia saulės, nes jie daugiausia tik naktimis viską daro. Juk tai paties pragaro, neapykantos ir visų nelabųjų pagimdyti vaikai. Esu tikras, kad nėra pasaulyje kito tokio pasiutusio žvėries, kaip enkavedistas. Žmonės gąsdinasi velniais ir piktosiomis dvasiomis — geriau enkavedistais jie gąsdintųsi, nes jau piktesnės dvasios, kaip enkavedistas, ir pačiame pragare nerasi. Nuvesk enkavedistų būrį į pragarą — tuojau viso pragaro velniai išsilakstys į visas puses, bijodami patekti į jų nagus. Jie, tur būt, ir ten rastų kur išlieti savo baisiąją neapykantą.

Visą laiką girdime bombardavimą. Gana toli, — dar už Červenės, vakaruose. Pačioje Červenėje vis dar ramu ir ramu. Bobruisko plente girdėti nuolatinis bolševikų šarvuočių bildesys, iš kurio mes sprendžiame, kad ne Bobruisko, bet Červenės kryptimi jie važiuoja. O taip labai norėtusi, kad jie važiuotų priešinga kryptimi. Kodėl jie dar nebėga? Taip neapsakomai laukiame, kad grei-

čiau ateitų vokiečių kariuomenė, ir mes galėtume išeiti iš tų balų. Juk jei mums dar keletą dienų čia teks tupėti — tikrai badu pastipsime. Tik birželio 22 d., palyginti, sočiai paskutinę vakarienę valgėme Kauno kalėjime, o dabar jau birželio 27-ji diena. Juozas labai susirūpino, kad badu nenu-mirtume. Aš labai greit pajutau balų uodų įtaką, nes dar prieš D. karą, gyvendamas Užkaukazėje, Muganės stepėje, dvejus metus buvau drugio kan-kinamas. Dabar tas nelemtas drugys vėl tuojau atsiliepė: kilo karštis ir pradėjo krėsti. Valgyti nieko nesinori: tik gerti ir gerti. Mūsų lenkas čia pat, tarp krūmų, durpyne iškasė šuliniuką. Dum-blui nusistojus, vanduo buvo gana švarus ir šaltas. Dabar galėjome gerti, kiek tik norėjome: niekas mums nedraudė.

Mūsų pasirinktoji vieta man neatrodė pakan-kamai saugi ir nakties metu poilsiui tinkama. Po pusiaudienio, kada saulė nebe taip labai kepino, išėjau ieškoti patogesnės vietos. Ėjau per balas ir krūmais apaugusias gražias pievas — toliau į pietus. Už poros kilometrų, palei ilgą tiesų krū-mais apaugusį griovį pievoms nusausti, radau labai gražų jauną beržyną. Vieta man labai pa-tiko: buvo pakankamai sausa ir žydėjo baltos kon-valijos, rusvi valerijonai, geltonos purienos ir ki-tokios gėlės. Nieko nelaukdamas, atsivedžiau į šią vietą ir mano draugus. Jie taip pat patvirtino, kad čia mums bus daug geriau, negu tenai, nes čia yra pakankamai saulės ir pavėsio.

Mums buvo dar ir tai patogu, kad dabar tu-rėjome dvi saugias vietas — jei kas mus čia pa-stebėtų, mes grįztume į savo pirmąsias vietas. Tą vietą pavadinau lakštingalynu, nes naktimis čia šimtai lakštingalų čiulbėjo. Iš čia trys kilo-metrai atstu pro beržynus ir krūmus matyti Bob-ruisko plentas, ir mes galėjom stebėti, kuria kryptimi bolševikai žygiuoja.

Atėję į naująją vietą, tuojau sugulėme, nes at-žygiavę apie du kilometrus balomis ir pievomis, kurių didelė žolė trukdė mums eiti, labai pavargo-me. Dviejų kilometrų žygis alkaniems — labai sunki kelionė! Pulkininkas Juozas, berželių šakų prisilaužęs, pasiklojo sau labai gerą guolį prieš saulę. Aš atsiguliau ant drėgnos žemės paunks-nyje, palei griovį, nes jaučiau turįs karščio. No-rėjosi vėsiau atsigulti. Mūsų lenkas ir čia atėjęs tuojau iškasė šulinuką, kad turėtume tyro van-dens atsigerti, nes dabar — tik vanduo buvo mū-sų maistas.

Mūsų lenkas budėjo ir meldėsi, o mudu su Juozu miegojome iki sutemų. Naktį miegoti ne-begalėjome, nes ištisos armijos uodų smarkiai pra-dėjo mus atakuoti. Ir drebulys labai krėtė. Ypa-tingos čia vietos: dienos metu labai karšta, naktį — negalima pakęsti šalčio.

Per visą naktį, uodus traiškydami, atidžiai klausėmės bombardavimo, kuris iš vakarų ir šiau-rės pusės tai prisiartindavo arčiau prie Červenės, tai vėl nutoldavo. Birželio 28 d., išaušus, vėl pra-

dėjo saulė kepinti. Juozas iš naujo labai susirūpino, kad mes, nesulaukdami vokiečių kariuomenės, badu numirsime.

— Juk visos mūsų pastangos išsigelbėti nueis niekais — prikaišioja man Juozas. — Jei enkavedistai nesusaudė, tai dabar bus dar blogiau: badu pastipsime ir tose balose supusime. Mano manymu, apsimeskime pabėgėliais iš Minsko ir eikime į kolchozus maisto ieškoti.

— Ne, Juozeli, geriau aš badu mirsiu šiose balose, bet enkavedisto nebenorių matyti. Aš nieko nebijau — nei mirties, nei paties pragaro. Tik vienas enkavedistas man baisus. Pamatęs enkavedistą, aš, tur būt, tučtuojau nustočiau sąmonės. Valgyti aš visiškai nenoriu: man ir vandens užtenka. Man atrodo, kad aš kokias dvi savaites galėčiau čia nevalgęs gyventi ir laukti, kol vokiečiai ateis į Červenę. Tave, Juozeli, aš labai gerai suprantu, nes tu esi sveikas ir nori valgyti. Pakramtyk truputį kokios nors žolės, kuri saldesnė, dobiliukų žiedų, tik konvalijų nevalgyk, nes jos turi daug ciano vandenilio — gali nusinuodyti. Pagaliau gali ir varlių prisigaudęs nusilupti ir pavalgyti.

Šiaip taip įtikinau Juozą, kad žmonėms rodytis negalime, nes jie galėtų mus išduoti — nežinia su kuo galime susitikti. Tarp nuolatinio artilerijos ir sprogstančių bombų dundėjimo vakaruose kiekvieną stambesnę trinkelėjimą išgirdus, mums

atrodė, kad jau ir pačioje Červenėje prasideda kautynės, kurių mes taip neapsakomai laukiame.

Vakarop nurimo šautuvų šūviai miške, ir saulė nebe taip kepino. Nutarėme eiti pažvalgyti — gal pamiškėje, Červenės pusėje, ir pirmuosius vokiečių dalinius pamatysime. Atklampoję į mišką, pasukome išilgai miško iškirsta, tik krūmais užžėlusia, siaura linija į vakarus. Ėjome gerokai atokiai vienas paskui kitą, kad visi iš karto neatsidurtume pavojuje. Aš ėjau paskutinis, nes, turėdamas karščio, su pasiutusiai skaudančia ir svaigstančia galva ir per kelius linkstančiomis kojomis nuolat turėjau ilsėtis, kad galėčiau toliau eiti. Apie trejetą kilometrų pražygiavę miško linija, radome statmenai kertantį mūsų liniją kelią iš kolchozo Zapalčiki mišku į Červenę. Tuo keliu ir pasukome Červenės kryptimi. Gal po pusvalandžio pamatėme švintantį miško pakraštį. Mūsų senis lenkas, užsižiopsojęs, gal tik per penkiasdešimt žingsnių prisiartino prie pamiškėje pastatytų enkavedistų palapinių, kurių priešakyje stovėjo vienas sargybinis. Čia pat prie jo gulėjo keli šunes. Pamatę enkavedisto uniformą, tiesiog apmirėme vietoje. Nieko nelaukdami, slapstydamiesi tarp medžių ir krūmų, kiek tik mūsų kvapas leidžia, bėgome gilyn į mišką. Enkavedistų šunes pajutę pradėjo loti. Mes dar labiau išsigandome. Pagaliau išbėgome į tą patį kelią, kuris eina iš Červenės į Zapalčikus, prie tos pačios miško lini-

jos, kuria atėjome, ir didelio keturkampio sky-
nimo.

Norėjome keliu eiti toliau, bet staiga, visiškai netikėtai, sutikome iš Červenės į Zapačikus einančius penkis kolchozo komandirus su raudonomis skepetaitėmis ant kaklų. Jie mums taip pat pavojingi, nes gali pranešti enkavedistams, kuria kryptimi mes nuėjome. Enkavedistai su šunimis netruks mūsų surasti. Kolchozo komandirai iš mūsų išvaizdos labai gerai supranta, kas mes esame ir iš kur atsiradome.

Apsisukę vėl dūmėme giliau į mišką — į vakarus. Norėjome labai toli mišku pasitraukti nuo tos prakeiktos vietos, bet pabėgę apie puskilometrį, įklimpome į tokias klampias vandens pilnas miško balas, kad nebegalėjome nei pirmyn, nei atgal išbristi. Bebėgiodami nė nepajutome, kaip sutemo. Kitos išeities mums nebeliko, kaip čia ir apsinakvoti, nors ir enkavedistų palapinės gal tik už pusės kilometro buvo nuo mūsų įklimpimo vietos. Aiškiai girdime jų šunų lojimą, tačiau nieko kito nebegalime padaryti — turime drebdami čia laukti rytmečio šviesos, kad galėtume kaip nors išsikrapštyti iš tų plynių. Šiaip taip, brisdami iki kelių vandeniu ir dumbly, tarp dviejų juodalksnių ir vienos eglės suradome porą sausėsių kupstų, kur galėjome tik sėdėdami patsnausti. Baimė ir nepaprastas uodų įkyrumas užsnūsti mums iki pat aušros nedavė.

BADAS VARO Į KOLCHOZUS

Birželio 29 d., tik truputį prašvitus, mes skubiai pradėjome klampoti į senąją savo vietą. Ilgai klaidžiojome balomis, pievomis, mišku ir vėl balomis, kol suradome mūsų lakštingalyną. Saulė buvo jau gerokai pakilus, kai aš kritau palei karklais apaugusį griovį ir, kad ir baisiausių sapnų kankinamas, miegojau iki pusdienio. Pabudau pasiutusio drugio krečiamas. Juozas, varlių prisivalgęs, skundėsi, kad be druskos varlių mėsa labai neskani ir abejojo jų maistingumu, skundėsi, kad esą labai sunku jas gaudyti.

— Dėl jų maistingumo gali neabejoti, juk garnys visą amžių varlėmis minta. Be druskos kiekviena mėsa neskani, - paaiškinau Juozui.

— Tik dėl tavo, Jonai, kvailo užsispyrimo mes čia visi trys badu pastipsime. Pamanyk tik: nuo birželio 22 d. dar nieko nevalgėme... Būtume ėję į kolchozus — vis tik būtume ką nors gavę.

— Kur manai eiti, Juozai? Apsimesti karo pabėgėliais ir eiti tolyn su besitraukiančiais bolševikais — dėkui tau! Kada tu manai grįžti? Be to, dėl mūsų išvaizdos niekas nepatikės, kad esame pabėgėliai, o ir dokumentų nė vienas neturime. Kiekvienam bus aišku, kas mes esame. Eidami fronto kryptimi, tuojau pateksime į enkavedistų rankas, ir jie mus sušaudys. Aš manau laukti čia, tose balose, dar keletą dienų, kol vokiečiai ateis į Červenę.

— Kad mes nè vienos dienos nebegalime laukti, nes jau nebepasivelkame.

— Palauk, Juozai, drugys bent kiek nustos mane krėtęs ir saulė nebe taip kaitins — aš eisiu į pietus, kur girdėti šunų lojimas. Ten, tur būt, yra koks nors kolchozas — gal gausiu kokio nors maisto. Visi trys eiti mes negalime, nes būtume labai įtariamai, o aš vienas kaip nors išsisuksiu.

— Tai geriau mes katras nors eisime, nes tu sirgdamas negali.

— Tuo lenku pasitikėti mes negalime. Jis gal ir labai geras žmogus, bet mes jo nepažįstame. Tu, Juozai, negali eiti dėl tos nelemtos karinės uniformos. O po kokios valandos drugys nustos mane krėtęs — galėsiu eiti. Jei dar ši vakarą negrįžčiau, tada nebelaukit, žinokit, kad kas nors negera atsitiko. Mūsų buveinės niekam neišduosiu. Suraskit tik man gerą lazda.

Saulei pasistūmėjus į pavakarius, pasikeičiau skarmalais su mūsų lenku, kad blogiau atrodyčiau ir kad negalėtų manęs pažinti tie patys kolchozų „komandirai“, kurie vakar mus miške matė. Su lazda per balas ir krūmus išėjau pietų kryptimi, kur girdėti šunų lojimas ir piemenų šūkavimas. Išėjęs iš beržynų, alksnynų ir krūmų, pamačiau vos akimi apžvelgiamas pievas. Anapus pievų vėl matyti tankūs krūmai. Šunes, atrodo, loja ten netoli, už anų krūmų. Einu tiesiai per pievas. Didelė žole ir po ja augančiomis minkštomis samanomomis labai sunku eiti. Tuoju kojas pakerta, kas

keletas dešimčių žingsnių reikia pasilsėti. Vargais negalais, jau saulei nusileidus, pasiekiu ir krūmus. Maniau, kad čia pat rasiu ir kaimą. Sunkiai perėjęs krūmus, baisiausiai nusiminiau, pamatęs vėl tokias pat pievas, ir tik už tų pievų, gal kokie trys keturi kilometrai atstu, artimiausį kaimą.

Čia man jau ir temti pradėjo. „Jei dar šiaip taip ir nusikrapštyčiau iki to kaimo, — pamaniau sau, — bet jau šandie jokių būdu nebesugrįžčiau“. Šunės gi, kaip ir pirma, atrodo, loja čia pat. Pasiutusiai apgaulinga šiose plynėse akustika.

Visai nustojęs jėgų, grįžtu atgal beveik verkdamas. Po pusvalandžio staiga pakilo toks tamsus palšas rūkas ir po keleto minučių jis apgaubė viską: ir pievos, ir krūmai susiliejo į viena — toliau kaip penki žingsniai nieko nebematyti. Pradėjo žaibuoti ir griauti. Aš visiškai nebegaliu paeiti, kas dešimtis žingsnių būtinai turiu kristi ant žemės ir pasilsėti. Bet blogiausia, kad atsisėdęs jokių būdu savo jėgomis nebegaliu atsikelti — toliau turėjau ilsėtis nebesėsdamas, bet išbūti po porą minučių abiem rankom ir krūtine pasirėmęs ant lazdos. Po to vėl dešimt žingsnių pirmyn.

Keliavau labai ilgai ir eidamas paklydau: galva apsisuko. Jaučiu, ne per toliausia turėtų būti mūsų buveinė, bet kurioj pusėj ji galėtų būti — nebegaliu suvokti. Ir lietus pradėjo pilti kaip iš kibiro, o čia taip tamsu pasidarė, nors į akį durk. Atsisėdęs alksnyne, ėmiau šaukti: „Juožai, Juožai,

atsiliepk!" Juozas atsiliepė. Bet aš, nebegalėdamas pakilti iš vietos, vėl pradėjau šaukti Juozą, kad jis ateitų paimti manęs. Netrukus atėjo Juozas ir nusivedė mane į mūsų buveinę, kuri buvo už puskilometro nuo manęs.

Lietus su žaibais ir griausmais pylė visą naktį. Begulėdami po lapuočiais medžiais, kiaurai permirkome ir labai sušalome. Išaušus pragiedrėjo. Ir saulė tuojau pradėjo kepinti. Mane baisiausiai ėmė krėsti drugys, ir tuojau pakilo karštis.

— Jonai, nebėra ko belaukti, — atsargiai judindamas mane, kalba Juozas, — eime iš čia į tą kolchozą, kurį vakar matei, nes čia tai tikrai mes tave numarinšime.

— Palauk, Juozeli, kai mane nustos drugys krėtęs — eisime.

Po valandos laiko drugys mane liovėsi krėtęs, nors karštis dar labiau pakilo. Išėjome. Ėjome per balas, krūmus ir pievas į pietus, kur vakar vakare mačiau kažin kokio kolchozo trobesius. Mūsų kelionė buvo nepaprastai sunki. Aš apie pusę kilometro atsilikau nuo draugų, nes kas dešimtį žingsnių turėjau ilsėtis, nors ir jie, vos kojas bepavilkdami, nuolat ilsėdavosi. Saulė negailestingai kepino. Pagaliau, prieš mūsų akis atsivėrė kupstuota bei durpėta labai ilga ir plati bala. Už tos balos matyti rugių laukai ir kaimas, už kaimo dešiniau į pietus — vėl miškas. Atsiguliau tos balos viduryj, nes kupstais nebegalėjau toliau keliauti. Juozas su gudu nuėjo į kaimą.

Netrukus Juozas grįžo. Jis atnešė man žalią kiaušinį ir ragaišio gabaliuką. Po keleto minučių iš to paties kaimo atėjo viena senutė su berniuku — ketverių metų vaikaičiu. Ji man atnešė rūgštaus pieno dubenėlį ir naminės rūgšties butelį. Mat, Juozas buvo jai pasakęs, baloje ligonį palikęs.

Nepaprastai geros ir gailestingos moterys tos gudės, ypač senesniojo amžiaus, vaikų motinos.

— Ir mano vaikelis kažin kur į darbo stovyklą yra išvežtas, nežinia, ar beteks jį man kada pamatyti. Pas mane liko tik ketverių metų jo sūnelis, kuris labai prie manęs prisirišęs. Aš jį labai myliu: jis visa mano paguoda senatvėje. Kitą sūnų paėmė į kariuomenę — gal jau jis ir užmuštas.

— Kaipgi, mamyte, gyveni, kaip maitinies? — paklausiau gerąją senutę, kurios veidas ne tiek senatvės, kiek, matyti, vargo ir rūpesčių išvogtas.

— Koks čia, tamsta, mano gyvenimas: dirbu kolchoze, kaip ir visos kitos moterys. Už darbo dienas gaunamą maisto davinį dalijuos su savo vaikaičiu. Vargšas mano vaikaičis: jis neturi nei tėvo, nei motinos. Jo motina Puchovičiuose gyvena, fabrike dirba.

Pavalgydinus mus senutė su savo vaikaičiu vėl nubėgo į kaimą. Gerai pasistiprinę, mudu su Juozu taip pat nuėjome į kaimą, kuris vadinosi Zapalčiki. Tai gan stambus kolchozas. Pilnas

kaimas pabėgėlių iš Minsko ir Puchovičių. Eidami per kaimą, ir mes stengiamės vaidinti pabėgėlius iš Minsko, bet nelabai kas mums tiki, nes mūsų visų trijų vienodos barzdos, plaukai ir savotiški drabužiai mus išduoda.

Vokiečių lėktuvas praskrido pro kaimą visiškai žemai ir pakilęs nuskrido Červenės kryptimi. Saulė jau leidosi. Norėjome apsinakvoti kur nors pastogėje, bet kolchozininkai pasiuntė mus į mokyklą kitam kaimo gale. Priėję prie mokyklos, sužinojome, kad tenai reikia parodyti dokumentus, nes be dokumentų uždrausta įsileisti ką nors į kaimą. Nuo malonumo nakvoti pastogėje turėjome atsisakyti. Netoli mokyklos viename patvoryje prie kelio radome šiaudais dengtą pašiūrėlę, kurioje buvo sukrautos lentos. Viename tos pašiūrėlės gale mes ir apsinakvojome. Naktis buvo labai šalta, ir uodai taip pat kandžiojo, kaip balose. Be to, bijojome, kad užtikęs kas nepaklaustų mūsų dokumentų.

Birželio 30 d. anksti rytą, saulei tekant, kerdžiui pradėjus trimituoti ilgu mediniu, beržo tošim apvyniotu trimitu, mes atsikėlėme. Su kerdžiumi, simpatišku senuku, susipažinome dar vakar. Juo mes labiausiai pasitikėjome, nes jis žinojo, iš kur mes ir kas mes esame. Dabar paklausėme jį kelio į Puchovičius. Jis nurodė mums kelią per Ivanovką. Mišku eidami, sutikome daug kareivių ir pabėgėlių. Iš miško išėję, prie pat Ivanovkos ant tilto radome raudonarmiečių sar-

gybą, kuri tikrino per tiltą einančių dokumentus. Mes tuoju pasukome per mišką atgal į Zapolčikus. Iš Zapolčikų nuėjome į Molotovo kolchozą.

Tik priėjus Molotovo kolchozą, man labai pakilo karštis — visai pakirto kojas, ir akyse pradėjo raibuoti. Toliau eiti nebegalėjau nė vieno žingsnio. Pulkininkas Juozas nebežinojo, ką su manim bedaryti.

— Nėra jokio reikalo mum abiem čia žūti. Tu, Juozeli, eik ir ieškok būdų išsigelbėti. Aš nebegaliu toliau eiti — čia pasiliksiu. Jei tau pavyktų išsigelbėti, pranešk mano namiškiams, kur aš likau. Jei pasveikęs parvykčiau namo, pranešiu apie tave.

— Į ką čia bus panašu, jei aš čia tave ant griovio kranto paliksiu. Juk pas žmones tu užėti negali, kur dingsi?

— O į ką bus panašu, jei tu čia mane beslaugydamas drauge su manim vėl pateksi į velnių rankas? Bent vienas, kuris galime, turime išsigelbėti. Po poros valandų kris karštis, aš ir vėl galėsiu nulįsti į mišką, o tu eik, tik greičiau eik, kol dar niekas neatkreipė į mus dėmesio.

Pagaliau ir Juozą įtikinau, kad nėra jokios prasmės mum abiem čia pasilikti. Nuoširdžiai atsibučiavęs su Juozu ir su lenku, išsiskyriau: jiedu nuėjo sau rytų kryptimi, o aš pasilikau prie Molotovo vardo kolchozo ant griovio kranto gulėti.

ATSISKIRIU SU NELAIMĖS DRAUGAIS

Po poros valandų, pasijutęs stipresnis, kolchozo patvoriais, pro trigonometrinių iš karčių kaimo gale ant kalnelio pastatytą bokštelį (trikoją) palei Puchovičių kelią nuėjau į mišką prie bulvių lauko. Pasirinkęs sausesnę vietą, atsiguliau po pušimis ir užmigau. Saulei leidžiantis per miegus netoli manęs išgirdau rusiškai kalbant:

— Štai, štai, jis čia guli, aš jį čia, prie tų pušų mačiau.

Baisiai persigandau. Aiškiai supratau, kad jie dabar manęs ieško. Nei bėgti, nei rėkti. Jei kelčiaus bėgti, tuojau gali nušauti, nes jų balsai visiškai čia pat. Nutariau gulėti, kaip negyvas, ir viena akim žiūrėdamas pro palto skverną, kas čia tokie pasirodys. Pagaliau iš pakrūmės pasirodė jaunas, kokių septyniolikos metų, berniukas su botagu rankoje ir sena bobutė, kurie čia netoli pamiškėje bulves vagojo. Mano išgąstis kiek atslūgo, kilstelėjau galvą.

— Parodyk, balandėli, veidą, kas esi: ar senas, ar jaunas ir kaip čia atsiradai? — švelniai paklausė mane senutė.

— Aš esu pabėgėlis iš Minsko. Susirgau. Nebegalėdamas toliau eiti, atsiguliau pailsėti.

— Ai, koks senukas ir pavargęs, tur būt, ir labai alkanas. Balandėli, sakyk man visą teisybę, nebijok manęs. Tu, balandėli (golubčik) ne pabėgėlis, o būsi vienas tų, kuriuos ten aną naktį

miške palei plentą šaudė. Aš gi tave dar dieną mačiau einantį. Nebijok manęs, mano sūnus yra dviejų kolchozų viršaitis, nes šio kolchozo viršaitį į kariuomenę paėmė. Aš tuojau atsiųsiu savo dukterį, kuri atneš tau, balandėli, ko nors užkasti. .. — prisėdus prie manęs, glostydama mano galvą, senutė labai švelniai, visiškai motiniškai ramino mane.

Niekad nesitikėjau šiame miške gulėdamas išgirsti tiek malonaus nuoširdumo ir užuojautos. Netikėtai sutinku jau antrą gudę senutę, kurios užjaučia žmones jų nelaimėje. Matyti, jos labai gerai supranta, ką reiškia vargas. Juk aš nieko neprašiau, o jos pačios nori patarnauti. Pasirodo, kad joms jau yra žinoma, kas su mumis atsitiko birželio 26 naktį.

Netrukus atbėgo į mišką jaunutė, grakšti, nedidukė, išblyškusi veideliu, perkeline melsvai marga suknele apsivilkusi, vienplaukė, dailiomis šviesiomis kasaitėmis aprangyta galva, septyniolikos gal aštuoniolikos metų mergytė — labai gyva, drąsi ir kalbi. Ji man atnešė saldaus pieno molinį ąsotėlį, saldžių ruginių kepainių (su pataka) ir sūrio gabaliuką. Labai skaniai vakarieniaudamas, kalbėjau su ja gudiškai.

Man bevalgant ir besikalbant su mergaite, atėjo ir senutė. Mergaitė senutę vadino bobute — matyti, senutė nebuvo jos motina. Tuo tarpu saulė nusileido ir ėmė temti.

— Aš galvoju, kad čia tau miegoti bus nepa-

togu, nes čia labai šalta ir uodai kandžios. Kolchoze priimti žmogų be dokumentų labai griežtai uždrausta — už tai gali visas kolchozas nukentėti. Bet aš tave nuvesiu į „sušilką“ (džiovyklą), ten bus šilta, ir niekas tavęs nepastebės. Eime, galėsi pailsėti.

Iš miško išėję,ėjome saulėlydžių prieblandoje per bulvienas ir daržus. Mergaitė,ąsotėlį paėmus, nubėgo į kolchozą. Senutė mane nuvedė į mažutę pirkaitę, tarp pieno perdirbimo farmos (kolchozininkai pieninę „farma“ vadina) ir didžiulės daržinės. Pirkaitė su dviem mažyčiais langeliais, panaši į mūsų kaimo jaują linams džiovinti. Čia buvo džiovinamos lentos ir ant žemės gulėjo plonų minkštų obliuotų skiedrų krūva. Iš tų skiedrų pasiklojau minkštą patalą ir atsiguliau. Iš Kauno kalėjimo išvykus, tai buvo pirmutinė gera nakvynė. Tik šiek tiek bijojau, kad kas nors netikėtai manęs čia neužtiktų.

Toje pirkaitėje ant skiedrų išgulėjau tris paras. Pro langelius pietuose ir vakaruose vis girdėti nuolatiniai bombardavimai, naktimis matyti tolimi liepsnų pliūpsniai ir gaisrų pašvaistės. Rytmėčiais, kolchozininkams dar tebemiegant, staiga sugirgždėjusios prasiverdavo mano pirkaitės durys. Išsigąsdavau. Duryse pasirodydavo malonioji mergaitė, kuri atnešdavo man pieno ąsotėlį, porą ruginių kepainių, kieto sūrio gabaliuką ir vieną virtą kiaušinį. Ateidavo ir geraširdė senutė patikrinti mano sveikatos. Vieną sykį paklausiau

senutę, ar jos sūnus viršaitis žino, kad šioje pirkaitėje slepiasi kalinys.

— Jisai, balandėli, žino, kad čia ligonis kalinys slepiasi, aš jam sakiau. Bet mano sūnelis labai geras žmogus, jis mane labai myli ir dėl manęs nieko nesigaili. Tik jis liepė saugotis, kad niekas nepastebėtų, nes gali būti „bėdos“.

Liepos 1 d. apie pusiaunaktį visam kolchoze staiga pasigirdo didžiausias bildesys, triukšmas ir žmonių šūkavimai. Žiūriu pro pirkaitės langelius — visur pilna važiuojančios ir einančios kariuomenės. Tarp pieno perdirbimo farmos ir patakos (saldaus sirupo) fabriko pilnas kiemas vežimų, arklių ir raudonarmiečių. Matau, kad jie, užimdami visus butus, daržines ir tvartus, taisosi nakvoti. Negaliu suprasti, kur jie eina: ar jie traukiasi, ar žygiuoja pirmyn. Susiraičiau ant skiedrų pirkaitės pasienyje ir, paltą ant galvos užsiklojęs, guliu kaip negyvas. „Kad tik jie neužsimanytų įsibrauti į mano pirkaitę“ — galvoju sau. Bet kur tau jie neįsibraus. Sugirgždėjo durys, ir į pirkaitę įgriuvo apie dešimt ginkluotų vyrų. Užsižiebę degtuką, pamatė mane.

— Kas čia guli?

— Aš labai sergu, gulėdamas čia, pasienyje, jums netrukdysiu.

— Draugai, nelieskite jo, čia yra ligonis, — įspėjo vieni kitus, kad neužgautų ligonio.

Jie, pasikloję skiedrų ir šautuvus sumetę į vieną kampą, sugulė. Iš jų pasikalbėjimų supratau,

kad jie jau trečia diena nieko nevalgę, bet iš kur jie eina, negalėjau suprasti. Dar kelis kartus buvo atsidariusios pirkaitės durelės, bet kitiems jie nebeleido įeiti, sakydami:

— Nelįskite, čia yra ligonis.

Kad daugiau nebebandytų kas varstyti pirkaitės durų, jie, suradę kažin kur vielos gabalą, užrišo jas.

Tą naktį nė kiek negalėjau užmigti. Išaušus raudonarmiečiai atsikėlė ir išėjo, bet savo šautuvus paliko sumestus pirkaitės kampe. Žiūriu pro langelį, kas kieme darosi. Labai nustebau pamatęs juos mėtant į patvorius ir daržus šautuvus, šalmus, kepures ir uniformų ženklus. Aukštesnių laipsnių komandirai ir politrukai persirenginėjo civiliais drabužiais. Iš viso ko matyti, kad čia jau nebe ginkluota kariuomenė, bet netvarkinga gauja. Labai apsidžiaugiau matydamas, kad man jau nebegresia joks pavojus, kad dabar ir aš galiu visiškai drąsiai sukinėtis po tokią minią ir sužinoti, kas juos ištiko.

Nieko nelaukdamas, atsikėliau ir išėjau į gatvę. Saulė jau buvo gan aukštai pakilusi ir gero-kai kaitino. Molotovo kolchozas gan didelis, ir kaimo gatvė labai ilga. Kolchozininkai nieko nedirbo, tik, grupelėmis sėdėdami patvoriuose ir ant slenksčių, kažin ką šnibždėjosi tarp savęs. Kolchozininkų vaikai, patvoriais vaikščiodami, rankiojo išmėtytus šovinius, rankines granatas bei

Šautuvus, kurių ištisos krūvos buvo primėtytos, ir bandė, ar taiklūs.

Prie patakos fabriko ant priemenės slenksčio sėdėjo mano geroji senutė su vikriąja mergaite, kuri man valgyti nešiojo, ir kalbėjosi su čia pat ant pievelės sėdinčiais raudonarmiečiais, kurie prašė ją duoti pieno ir patakos.

— Aš jums, balandėliai, nieko negaliu duoti, nes nieko neturiu, o kolchozo karvės dar ganykloje nemelžtos. Ko jūs čia, vargšai, dar laukiate, juk iš visų pusių esate apsupti. Puchovičius ir Červenę jau vokiečiai užėmė, sako, jau jie ir pas Berziną nuvažiavę. Greičiau eikite ir geruoju pasiduokite vokiečiams. Šiandien viena moteris grįžo iš Červenės ir sakė, kad geruoju pasiduodantiems raudonarmiečiams vokiečiai nieko blogo nedarą, dar ir pavalgydiną. Greičiau tik keliaukite sveiki, nes, ko gero, dar ir mums čia pridarysite „bėdos“ — atskris vokiečių lėktuvas arba atvažiuos jų tankas ir visą mūsų kaimą gali sudeginti.

— Ė, mus pardavė mūsų vadai ir komandirai. Jie kažin kur išbėgiojo, o mus vienus paliko, — teisinosi senukei raudonarmiečiai. — Kaip mes galime kariauti, kad mes trečia diena nieko nevalgėme. ..

Tuo pat metu atėjo vienas žmogus iš Zapalčių kolchozo, kuris yra pusantro kilometro nuo Molotovo kolchozo, ir pranešė, kad atvažiavęs vienas vokiečių tankas kulkosvaidžiais apšaudęs jų

kaimą, išvaikęs visus ten buvusius raudonarmiečius, užmušęs vieną kolchozininką ir arklį.

— Velniai žino, kokie nepaprasti vokiečių tankai. Tokie mažiukai, taip tyliai ir labai greitai važiuoja, kad nieko neišgirsti ir nepamatai, iš kur jie taip staiga, kaip iš žemės išlindę, pasirodo ir pradeda šaudyti, — pasakoja Zapalčikų kolchozininkas išsigandusiems raudonarmiečiams.

Aš dar iš savo pusės paaiškinau jiems, kad mobilizuotiems raudonarmiečiams vokiečiai nieko nedaro, jei jie patys ateina pasiduoti. Lyg tyčia, tuo pat momentu labai žemai, išilgai kaimo praskrido vokiečių lėktuvas ir pabarstė rusiškai spausdintų atsišaukimų į raudonarmiečius, kuriais raudonarmiečiai buvo raginami tučtuojau eiti į artimiausias vokiečių kariuomenės dalis pasiduoti: miškuose ir kaimuose besibastą raudonarmiečiai būsią šaudomi vietoje. Po pusvalandžio laiko Molotovo kolchoze nebeliko nė vieno raudonarmiečio — jie išsivaikščiojo Puchovičių, Červenės ir Bobruisko kryptimis.

KAS YRA KOLCHOZAS?

Pasilikęs vienas, turėjau progos pasikalbėti su susirinkusiais kolchozininkais, kurie, sužinoję, jog esu iš Lietuvos, labai nuoširdžiai su manim kalbėjo ir gan išsamiai atvaizdavo man savo vargus ir gyvenimą kolchoze.

— Kaip jie gali kariauti prieš vokiečius ir už

ką kariauti (nesako, kaip „mės galime kariauti“, bet kaip „jie gali kariauti“, nes save laiko gudaais), jeigu tėvas kalėjime sėdi, o sūnus kariauja, arba sūnus kalėjime sėdi, o tėvas kariauja. O ar tams-ta suprantate, kas yra kolchozas? Kolchozas — tai yra ne kas kita, kaip tam tikra darbo stovykla. Iš kolchozo nė vienas žmogus neturi teisės nė vieno žingsnio pasišalinti. Užtenka bent penkioliką minučių pavėluoti į darbą — tuojau gausi trejus metus kalėjimo.

— Bet ką tu čia, žmogau, niekus pasakoji. Sakyk, visa didžiulė Rusija yra ne kas kita, kaip ištisas kalėjimas, — įsimaišo kitas kolchozininkas.

— O kaip jūs gyvenate, kaip maitinatės? Matau, kad šiemet derlius pas jus bus labai geras, — klausiu kolchozininkus, kurie, matau, labai noriai ir smalsiai su manim kalbasi.

— Ugi matote, kaip mes gyvename. Mūsų trobos sulūžę, sugriuvę — tos pačios, kuriose seniau mūsų tėvai gyveno. Tik bendri kolchozų tvartai ir daržinės yra naujai pastatyti. Kiekvienas kolchozininkas už vieną darbo dieną gauna 250 gramų duonos arba miltų. Kadangi mūsų kolchoze bendros kepyklos neturime, tai duoną miltais gauname. Iš tiek miltų duonos neišsikepsi, todėl reikia tenkintis blynais ir bulvėmis. Gauname dar iš farmos separuoto pieno, kurį surauginę sūrių suslegiame. Kolchozininkams leidžiama laikyti po vieną kiaulę ir avį, bet už tai turime atiduoti tam tikrą kiekį vilnų ir riebalų, todėl nevi-

sada apsimoka laikyti savo gyvulius: net ir vištų kiaušinius, kad jos ir nededa, reikia jiems atiduoti.

— Tai kur gi jūs iškultus javus dedate? — paklausiau kolchozininkus, kurie jau visiškai buvo įsidrąsinę, vienas kitą pertraukdami, ima kalbėti.

— Nė neklausk tamsta, kur javus dedame. Tik nupiauname ir pradedame kulti — tuojau atvažiuoja žydai iš Minsko ir labai skubiai sunkvežimiais mūsų visus iškultus javus išgabena, nė vieno grūdelio nepalikdami kolchoze. Sėklą vėl atveža, kiek reikia.

— Pasakyk man, kodėl jūsų galvijai tokie stipenos? Juk, atrodo, tokios gražios pievos, ganyklos ir laukai...

— Vien tik ganyklomis nebus galvijai sotūs: reikia jiems ir daugiau ko nors duoti, o ko duoti nėra. Vargšus arkliukus visiškai nualinam, nes visi laukai reikia jais įdirbti.

— Nagi, matau, pas jus tenai priversta sulūžusių traktorių ir įvairių mašinų — kodėl jais nesinaudojate?

— Pagalvok tik tamsta. Kaip gi mes juos galėtume naudoti, jei mūsų kolchoze yra tik vienas kalvis, kuris apie traktorius labai mažai tenusimano? Kiekvieną sulūžusią mašiną reikia gabenti į dirbtuves mieste remontuoti. Tam reikalingas yra laikas, o ir nuvežta kokia nors mašina, pavyzdžiui, į Minską, ten ištisus metus guli, kol ją suremontuoja.

— Pasakyk man dar, ar ir drabužių gaunate, kad sakote verpti, austi ir malti draudžiama, nes sakote, sabotažinkai ir kenkėjai labai skaudžiai baudžiami?

— Ugi, kaip druską, žibalą, miltus, taip ir šio-kių tokių skarmalų retkarčiais, atvežę iš miesto į mūsų sandėlį, apdalija. Būtų galima ir nusi-pirkti, jei kas turėtųme tiek daug pinigų, kad galėtume batus arba kokį švarką įpirkti.

— Bet pasakyk mums, balandėli, kaip mes dabar gyvensime, vokiečiams atėjus? — įsikišo į mūsų kalbą geroji senutė, kolchozo viršaičio mo-tina.

— Čia jau, senute, vargo nebeturėsite. Tokie šiomet pas jus gražūs laukai — visiems užteks duonos, — atsakiau jai.

— Tai pasakyk tu man, kas duos mums tuos du šimtus penkiasdešimt gramų miltų?

— Nagi niekas neduos: jūs patys pasiimsite. Nusiplausite, išsikulsite ir pasiimsite.

Tačiau įtikinti kolchozininkų, kad jie patys galės pasiimti duonos, kiek reikia, ir kad prasidės laisva prekyba, kad galės laisvai nusipirkti, ko jiems reikia, niekaip negalėjau; vis tiek jie manęs nesuprato.

EINU PAS VOKIEČIUS

Prieš saulei leidžiantis atsisveikinau su Molo-tovo vardo kolchozininkais, geraširde senute ir malonia mergaite, kurios mane tris dienas maitino

ir slėpė. Ėjau nieko nebebijodamas per Zapalcikus ir balas, kuriose slapstėmės, tiesiai į Červenę.

Perėjęs mišką, pasiekiau Červenės-Bobruisko plentą. Nors buvo labai nejauku ir labai šiurpu, bet nutariau apžiūrėti vietą, kimioj mus birželio 26 d. vidurnaktį šaudė. Griovį ir pamiškę, — kur mes sukritome šaudymo metu, radau labai ištryp-tus. Telkšojo daugybė sukrečėjusio kraujo lata-kų. Toliau, miške, radau dar ir keletą lavonų, bet pažinti jų jau nebebuvo galima, nes jie buvo bai-siai sutinę. Iš jų akių, ausų, ir burnų sunkėsi rausvi skysčiai. Drabužiai nuo lavonų baisaus su-putimo buvo sutrūkę, ir apie juos dūzgė tūkstan-čiai musių. Nuostabu, kad nė vienas uodas jų ne-kando, tuo tarpu kai aš negalėjau nuo jų atsi-ginti. Pora lavonų, man atrodė, buvo iš Kauno kalėjimo, nes jų galvos buvo aprištos baltomis skepetaitėmis.

Plente sutikau iš Červenės einančią moterį, kuri man pasakė, kad birželio 27 d. mačiusi, kaip enkavedistai krovė lavonus į sunkvežimius ir vežė kažin kur Bobruisko kryptimi. Kiti enkavedistai tuo pat metu miško gilumoj su šunimis medžiojo ir šaudė pabėgusius kalinius.

Buvo liepos 2 d., kai, saulei jau visai leidžian-tis, atėjau į Červenę. Maniau, kad prieš miestą būsiu sargybinių sulaikytas, bet niekas manęs ne-sulaikė. Ties kalėjimu, kurio vartai ir durys buvo išlaužyti, ramiai prausėsi vienmarškiniai vokiečių kariai. Jie vakarienę valgė ir ilsėjosi. „Koks di-

delis skirtumas, — pamaniau sau, — tarp kultūringų žmonių ir žvėrių aziatų!" Nei jiems tų sargybų tiek reikia, kaip rusams, kad ne tik praeiti gatvę, bet ir pasirodyti nebuvo galima. Perėjau visą miestą iki pat parko — niekas manęs nesulaikė. Visi žmonės laisvai sau vaikščioja, nieko netrukdomi dirba, kas jiems reikia. Mergaitės iš šulinių semia vandenį, vokiečių kareiviai padeda joms ištraukti kibirus.

Sunku buvo tikėti, kad nesapnuoju, bet tikrai esu laisvas. Iš viso ko supratau, kad į Červenę yra atėjusi šarvuota vokiečių kariuomenės divizija. Šaligatviais laisvai besivaikštinėjančių kareivių paklausiau, kur yra jų štabas. Jie nurodė, kad jų štabas yra miesto sode, ties Lenino ir Stalino statulomis. Miestas, galima sakyti, mažai sudaužytas: tik keletas mūrinių namų sugriauta, kitų visų mūrinių namų tik langų stiklai išbyrėję. Užtat gatvėse ir sode didžiausios duobės bombų išraustos. Medžiai vieni su šaknimis išrauti, kiti perpus nukapati.

Visas didžiulis parkas užimtas tvarkingai eilėmis išrikiuotų sunkvežimių ir automobilių. Prie Lenino ir Stalino milžiniškų baltų statulų, prieš paštą, pamačiau dviem eilėm lygiagrečiai medžių pavėsyje sustatytus stalus, prie kurių sėdėjo apie dvidešimt karininkų. Jie vakarieniavo ir gėrė kavą. Radęs laisvą suoliuką, atsisėdau netoli vakarieniaujančios karininkų grupės ir laukiau, kol jie pavakarienias. Vienas, matyti, labai akylas,

gražus, aukštas karininkas, pastebėjęs mane, priėjo ir vokiškai paklausė:

— Tamsta, tur būt, būsi vienas tų kalinių, kuriuos čia miške bolševikai šaudė?

— Taip, aš esu iš Lietuvos. Bet vokiškai kalbėti negaliu, — atsakiau jam.

— Tai gal tamsta kalbi angliškai arba lenkiškai?

— Lenkiškai galiu, — atsakiau.

— Pasėdėk čia tamsta: mes pavalgysime, pasikui pasikalbėsime.

Netrukus jų pasiuntinys atnešė man kavos puoduką, didelę riekę duonos su sviestu ir labai skaniu kumpiu. Rodėsi, kad tokio skanaus kumpio aš ir namie per Velykas niekad nebuvau valgęs.

Pagaliau, karininkai pavalgę užsirūkė cigarus ir cigaretes. Vienas jų pamojo man ranka ateiti prie stalo.

— Na, dabar papasakok mums, kur tamsta buvai nuo birželio 26 dienos iki šiol. Kaip jus ten bolševikai šaudė, mes jau gerai žinom, ištyrėm. Bet kurioj vietoj tamsta miškuose slapsteis ir ką matei? Gal tamsta galėtų parodyti mums svarbesnes vietas žemėlapyje. Čia pas mus buvo vienas jūsų profesorius iš Lietuvos. Jis mums daug ko papasakojo.

Gal pusvalandį aš karininkams pasakojau, aiškinau ir rodžiau žemėlapyje, kur buvau, ką mačiau. Jie labai atidžiai klausėsi, vaišindami

mane cigaretėmis: vienas pulkininkas, tur būt, štabo viršininkas ar divizijos vadas, davinėjo vis naujų klausimų, kuriuos vertė man lenkiškai mokąs karininkas.

— Labai dėkui, pulkininke, už žinias. Dabar tamsta po tokio vargo turi keletą dienų pasilsėti ir pasveikti, — pasakė man lenkiškai kalbąs karininkas.

— Bet, ponai karininkai, labai norėčiau greičiau namus pasiekti.

— Nė nemanyk, ponas pulkininke, kad mes tamstą tokį leistume kur nors eiti. Tamsta sakais penkiasdešimt metų teturįs, o atro dai per aštuoniasdešimt metų. Be to, ir pakeliui gali tamstą ištikti visokių nemalonumų, nes dabar eina užimtojo ploto valymas — netruksi gauti kulka į kaktą. Mes parūpinsim tamstai butą, keletą dienų pailsėsi, paskui sustiprėjęs galėsi keliauti.

— Nerandu žodžių, kuriais galėčiau tamstoms padėkoti.

Ir iš tikrųjų nebežinojau, kaip jiems padėkoti už jų nepaprastą gerumą ir užuojautą.

Lenkiškai kalbąs karininkas, tur būt adjutantas, pašaukė vieną puskarininkį, berods, sanitarą, kuriam įsakė suieškoti mieste butą ir įkurdinti mane; tik ne pas žydus.

Visiškai sutemo, mums beiėskant buto. Mane lydįs puskarininkis kiekvienoj vietoj, duris prasi-vėręs, pirmiausia paklausia:

— Ar čia ne žydai gyvena?

— Žydai, pone, — visur vis gauname tą patį atsakymą.

— Velniai jus pagautų: čia, tur būti, vieni žydai ir tegyvena! — kantrybės nebetekęs, puskarininkis pradėjo keiktis.

Pagaliau, viename dideliame atskirame mediniame name tarp sodų ir daržų, atokiai nuo centro, radome gudus gyvenant. Puskarininkis, apžiūrėjęs kambarius, gražų saloną ir miegamąjį su dviem lovomis paskyrė man: nors ir šitame bute taip pat gyvenęs kažin koks žydas komisaras, bet jis pabėgęs su bolševikais. Žydo buvo palikti geri baldai, gražios minkštos lovos ir brangi patalynė. Tame name buvo pasilikusi gudų Virgeičukų šeima, kuriems puskarininkis įsakė, kad man duotų viską, ko prašysiu. Su puskarininkiu labai maloniai atsisveikinau. Virgeičukai, vykdydami vokiečių kario įsakymą, net per daug jau rūpinosi, norėdami mane patenkinti.

Minkštuose pataluose tą naktį miegojau, kaip užmuštas. Pabudau tik saulei gerokai įspindus į mano atdarą didelį langą. Nepaprastas malonumas! Tyras ankstausias ryto oras, palei langus žydinčių alyvų, liepų ir baltųjų akacijų kvapas tiesiog svaigina. O čia taip neapsakomai malonu po tokių vargingų nakvynių miškuose ir balose, kur dūzgia milijonai uodų, lepinti savo išvargusį kūną minkštuose, švariuose pataluose! Vis dar

abejojau, ar tai nebus toks nepaprastai malonus sapnas.

Liepos 5 d. divizijos štabas išvažiavo iš Červenės Berezinos bei Mogilevo kryptimi. Červenėje liko tik karo komendantūra gražiam mūriniam name, parko viduryje, ir lauko ligoninė.

Vaikščiodamas parko takeliais ir gėrėdamasis gamtos gražumu, sutikau ir komendantą, kuris mane tuoj pažino ir liepė ateiti pas jį į komendantūrą 5 val. po pietų. Dabar tame parke vietoj karių ant suoločių ir pievėlių medžių pavėsyje sėdėjo daug civilių žmonių — vyrų, moterų ir vaikų. Daugiausia tai buvo karo pabėgėliai iš Minsko. Jie labai trukdė komendantą, prašinėdami leidimų grįžti į Minską ir toliau. Komendantas visiems liepė atvykti 5 val. prie komendantūros, kur ir bus išduodami leidimai. Žmonės, žiūrėdami į nuolat pravažiuojančius sunkvežimius ir lengvus automobilius, negalėjo atsigėrėti.

— Žiūrėkite, jie į kautynes važiuoja kaip į vestuves. Tik paklauskite: važiuoja, ir jų automobiliuose radijas groja, o kaip jie valgo — ir duonos ir mėsos turi. Tai ne mūsų driskiai!

Iš tikrųjų, vokiečių kariai nieko nebijo. Žmonės jų automobilius, šarvuočius čiupinėja, glosto — vokiečiai nieko jiems nesako, tik šypsosi žiūrėdami ir duonos dar duoda paragauti.

Penktą valandą nuėjau į komendantūrą. Prie komendantūros jau susirinkusi didžiausia minia. Tarp jų sukinėjosi gana daug civiliais drabužiais

persirengusių raudonarmiečių, kuriuos birželio 2 d. mačiau Molotovo kolchoze. Jie, tur būt, sakėsi esą karo pabėgėliai arba buvę politiniai kaliniai ir tuo būdu gavo leidimus grįžti į namus.

Čia pamačiau ir tris savo pažįstamus — du lenkus iš Kauno kalėjimo ir vieną lietuvį iš Šiaulių — gimnazistą Joną Z., kuris birželio 26 d. šaudymo metu buvo pabėgęs.

Komendantas mane priėmė be eilės ir parašė labai gerą raštą, kuriame pažymėjo, kad grįžtančiam į Lietuvą pulkininkui P. prašoma teikti visokeriopą pagalbą. Su tuo raštu visur buvau mandagiai priimamas ir visu kuo aprūpinamas.

GRĮŽTU ATGAL

Liepos 6 d. smarkiai lijo, negalėjau keliauti. Liepos 7 d. buvo ūkanota — kelionei labai patogi diena. Stipriai papusryčiavęs, anksti rytą atsiveikinau su maloniais šeiminingais ir išėjau tuo pačiu kruvinuoju plentu, kuriuo mus varė iš Minsko birželio 25 ir 26 d. Tuos šešiasdešimt tris kilometrus nutariau pereiti dviejų dienų žygiu.

Ties ta vieta, kur šakojasi Bobruisko, Mogilevo ir Borisovo keliai, pamačiau pasibaisėtiną vaizdą: visas laukas apverstas tankais, šarvuočiais, sunkvežimiais, artilerijos pabūklais, sviedinių krūvomis ir lavonais. Vokiečių kariai labai gražiai palaidoti ir ant supiltų antkapių šalmai uždėti, o raudonarmiečių lavonai vis dar tebedrybso.

Vietos gyventojai man pasakė, kad čia liepos 1 d. vakare buvo labai didelės kautynės. Šioj vietoj bolševikai dar bandė gintis. Tiesa, čia labai patogi gynimosi vieta su plačia atvira apylinke. Bet vis tiek ir čia jie neatsilaikė: buvo sutriuškinti.

Penkis kilometrus praėjęs, miške pamačiau dar baisesnį vaizdą: čia dar daugiau viso ko priversta. Čia taip pat vokiečių narsuoliai labai gražiai palaidoti, lygiomis eilėmis išrikiuoti antkapiiai su šalmais galvūgaliuose. Bolševikų lavonai tik kai kurie, matyti, garbingesnieji, tiesa labai keistai, palaidoti. Jie ir numirėliams neduoda ramiai ilsėtis. Jie iškasa tokias duobes, kad tik stačią žmogų gali į jas įgrūsti, paskui supila ant jo žemių kupstą. Lietus ir vėjas žemes nuneša ir priplaka, palikdamas koją arba nuogą ranką pusiau sulenktais pirštais ore kyšoti.

Daugeliui savo žuvusiųjų jie visai nekasa duobių: apkasa juos tose pačiose jų iškastose duobutėse tupinčius kaip ir prieš mirtį. Jie visai paneigė žmogų: ir gyvą, ir negyvą.

Tuo gražiuoju plentu mūsų žmonių, kuriuos birželio 25—26 d. vedė iš Minsko kalėjimo, pakeičiui nuolat šaudydami, lavonų taip pat labai daug buvo dar nepalaidotų, nors pro juos ir iš tolo sunku bebuvo praeiti neužspaudus nosies. Praeidamas gerai įsidėmėtą vietą, kur Juozas Z. buvo likęs, radau tą patį kelmą, ant kurio jis sėdėjo, ir vieną lavoną. Iš drabužių ir ūgio sprendžiau, kad lavonas ne Juozo, nors aišku, kad kauniškio, nes

galva aprišta balta skepetaite su melsvomis juostelėmis pakraščiuose ir melsvas angliškos medžiagos švarkas.

Apie dvidešimt kilometrų praėjęs, užėjau pailsėti ir atsigerti į mažą kolchozėlį, esantį kairėj plento pusėj. Čia man kolchozininkai papasakojo, kaip ir kur jie laidojo apie tris šimtus sušaudytų kalinių. Tarp visų lavonų jie rado vieną žmogų, kuris bevartaliojamas buvo atsigavęs ir vandens paprašė. Jis buvo sunkiai sužeistas, bet kolchozininkai jį atgaivino ir buvo nusigabenę į kolchozą. Prašėsi kolchozininkų, kad jie jį paslėpę išlaikytų, kol ateis vokiečių kariuomenė. Jis sakėsi, kad, užėjus vokiečiams, jis jiems būsiąs labai naudingas ir jiems už jo gyvybės išgelbėjimą tuo būdu atsidėkosiąs. Bet kolchozininkai, tarp savęs pasitarę, pranešė apie jį Minsko milicijai, kuri įsakiusi jį labai saugoti. Kitą dieną atvažiavę milicininkai jį nušovė. Kolchozininkams jisai sakėsi esąs iš Lietuvos kalėjimo, nuteistas mirtį ir drauge su kitais nuteistaisiais buvęs šaudomas. Pavardės jo kolchozininkai negalėjo prisiminti. Tai buvęs gražus šviesaus veido aukštas vyras, geros medžiagos drabužiais apsirengęs. Gal būt, koks nors jo drabužis ir liko, bet man kolchozininkai neprisipažino.

Toliau mane pavijo viena ponija, grįžtanti iš Červenės į Minską. Ji man pasisakė esanti mokytoja Felerienė, maždaug, keturiasdešimt penkerių metų amžiaus, gan inteligentiška moteris, bai-

gusi gimnaziją caro laikais Maskvoje. Jos vyras inžinierius, buvęs caro armijos karininkas, tarnavęs Maskvoje vienam metalo dirbinių fabrike, dabar nuteistas už sabotажą aštuonerius metus kalėti ir išvežtas į Archangelską. Dabar ji jokių žinių apie jį neturinti. Netekusi vyro, Maskvoje vietos nebeturėjusi. Nuolat buvusi enkavedistų persekiojama, todėl turėjusi su savo dukra persikelti į savo tėviškę, Minską. Čia ji gavusi pradžios mokyklos vedėjos vietą. Daugiausia kalbėjome apie gyvenimą Sovietų Rusijoje, enkavedistus ir žydus.

MOKYTOJA APIE SOVIETŲ GYVENIMĄ

— Stefanija Felicijevna, pasakykite man, — paklausiau ponią Felerienę, — ar dabar negali įvykti Rusijoje sukilimo?

— Ne, Joan Jakovlevič, jūs, tur būt, nežinote, kokia yra enkavedistų galia. Prieš vieną enkavedistą visa armija dreba. Nereikia nė enkavedisto: užtenka tik jo kepurę parodyti — visi drebės iš baimės, pames ir ginklus ir viską. Sovietų Rusijoje yra pusė milijono enkavedistų — jų skaičius visai pakankamas visai Rusijai valdyti. Sov. Rusijoje nerasi tokios jėgos, kuri galėtų pasipriešinti enkavedistams. Per tiek metų jie taip yra terorizavę žmones, kad niekas nebedrįsta jiems priešintis. Tenai apie kokį nors sukilimą ne tik kalbėti, bet ir galvoti bijo, nes enkavedistai ten taip

yra suorganizavę sekimą, kad visi, kas gyvas, vienas kitą seka: patys nežino, kas juos seka, bet žino, kad seka: gal artimiausias draugas, brolis, sūnus ar net ir žmona. Kiekvienas žmogaus žingsnis yra pranešamas į NKVD, nes kiekvienas sekėjas nuolat turi pranešinėti.

— Tai pasakykit man, Stefanija Felicijevna, kaip gi jie priverčia vienas kitą sekti ir pranešinėti?

— Labai paprastai, Joan Jakovlevič. Pavyzdžiui, aš tarnauju mokykloje. Mane vieną gražią dieną pakviečia į NKVD, nes niekas to neišvengia. Pradžioje maloniai pasikalba su manim, paklausia, kas girdėti, kaip sekasi. Paskui ir sako man: „Drauge Feleriene, tamsta turėsi truputį patarnauti komunizmo idėjai. Tamstai duosime vieną mažą uždavinėlį. Tamsta turėsi stebėti mokytoją draugą kokį nors Ivanovą. Kaip reikia su juo kalbėti, mes tamstai vėliau paaiškinsime, kai tamsta duosi mums pirmą pranešimą apie jį. Pranešimuose tamsta pasirašinėsi ne Felerienė, bet „Sineva“. Jei aš pabandyčiau atsisakyti tarnauti tokiai garbingai komunizmo idėjai, tai, tikėkit manim, į savo butą nebegrįžčiau: būčiau sulaikyta, kaip kontrrevoliucininke. Kas man belieka daryti? Juk, turiu sutikti priimti pasiūlymą „iš idėjos“. Mane sekti bus pavesta kitam mokytojui ar tarnautojui. Taip visi vienas kitą seka. Ir nepabandyk „sabotuoti“, nes už tai patsai būsi įtartas kontrrevoliucininkas esąs. Pas jus, Lietuvoje, jie

dar nespėjo įvesti tokios tvarkos, bet po kokių poros metų būtų buvę taip pat, kaip ir visoje Sov. Rusijoje.

Pasiutusiai greit žygiuoja mok. Felerienė. Mat, aukšta moteriškė, kojos ilgos — aš niekaip negaliu spėti eiti su ja: vis atsilieku ir atsilieku.

— Stefanija Felicijevna, jūs pavargsite, — sakau jai, — neskubėkite.

— Nepavargsiu, Joan Jakovlevič, aš pratus vaikščioti: galiu ir visas šešiasdešimt kilometrų per dieną nueiti. Man labai rūpi greičiau pamatyti mano butą. Gal jau ir žymės nebeliko, kur jis buvo, nes pabėgau, palikus visa kaip stovi. Nieko neapėjau pasiimti, kai pradėjo bombuoti (gudai vietoj bombarduoja sako „bombit“).

— Stefanija Felicijevna, aš, dar kalėjime sėdėdamas, turėjau žinių, kad iš Lietuvos daug žmonių išvežė į Sov. Rusiją. Ar jūs, Minske būdama, negirdėjot ko nors apie tuos žmones? Kur juos galėjo išvežti?

— Ar jums tai naujiena? Pas mus tai kasdieninis reiškiny. Kasmet po kelis kartus veža ir veža. Mūsų žmonės su tokiais išvežimais taip apsiprato, kad nė kiek dėl tokių menkniekių nebesisieloja. Iš čia išveža į Rusijos gilumą, iš ten kitus čia atveža. Koks gi skirtumas, ar čia, ar kur nors kitur gyventi: tas pats vargas, ir visur tokie pat enkavedistai, o nuosavybės, kuri galėtų rišti su gyvenamąja vieta, niekas neturi. Be to, pas jus,

Lietuvoje, labai daug savanoriais užsirašė važiuoti į Rusiją. Iš Maskvos per radiją atsiprašė, kad per daug Lietuvoje savanorių atsiradę važiuoti į Rusiją, o tuo tarpu nėra tiek transporto priemonių, kad visus užsirašiusius savanorius galėtų patenkinti. Vėliau pažadėjo visus patenkinti.

— Ar matote, Stefanija Felicijevna, kokia ilga žmonių vora eina priešakyje. Kas tai galėtų būti?

— Tai čia, Joan Jakovlevič, mūsų „nenu gali moji armija“, kurią varo du vokiečių kareiviai. Jei tokią minią rusai varytų, tai būtų šimtai palydovų, o šiems užtenka ir dviejų kareivių.

Saulei leidžiantis, atėjom į Smilovičius, trisdešimt penki kilometrai nuo Červenės. Tai nemažas miestelis ir labai didelis kolchozas. Matyti, čia kadaise buvęs kokio nors stambaus didiko dvaras.

Nakvynės sustojome vienoje mokykloje, kurioje radome grįžtančių į Minską daug pabėgusių mokytojų ir tarnautojų, daugiausia moterų, nes čia mokytojai — vis moterys ir moterys. Vyrai mokytoją retai kur sutinki. Gera šeimininkė mokytoja išvirė mums arbatos ir bulvių didelį puodą. Bevakarieniam turėjome gerą progą išsikalbėti apie mūsų gyvenimą Lietuvoje ir jų gyvenimo sąlygas Sovietuose. Atrodė, kad mes esame dviejų skirtingų planetų žmonės: jie mane negalėjo suprasti, abejingai tikėdami mano pasakomis, o man jų labai keistas atrodė naivumas. Tų moterų ir kitų įstaigų tarnautojų apsirengi-

mas ir visa jų išvaizda panaši į mūsų paprastų darbininkų išvaizdą.

Aš jiems papasakojau, kaip mums keistos atrodė jų raudonarmiečių į Lietuvą atvykusios šeimos.

— Tai jau netiesa, kad tamsta sakote, jog mes nesuprantame, kas yra sviestas? Aš pati kas mėnesį savo vaikams pusę kilogramo sviesto nuperku iš farmos, — protestavo man mokytoja šeiminkė.

— Kiek gi kainuoja jūsų farmoje sviesto kilogramas?

— Trisdešimt rublių.

— O kiek mokytojas pas jus algos gauna per mėnesį?

— Tris šimtus penkiasdešimt rublių. Iš tų pinigų galima leisti sau nusipirkti ir sviesto.

Vien iš mandagumo daugiau apie tokius menkniekius, kaip sviestas, nebekalbėjau.

— Kam čia jūs žmogui niekus pasakojate. Galite nebebijoti: bolševikai daugiau nebegrįš, todėl galite jam atvirai pasakyti, kokias mes kančias iki šiol kentėjome, — įsikišo į mūsų kalbą viena Minsko pašto tarnautoja. — Tik tamsta įsivaizduokite: po gimdymo aš gavau tik dvi savaites atostogų. Gimė šita dukrelė. Tai mano pirmutinis vaikas, kurį labai myliu. Per dvi savaites ir aš pati negalėjau gerai pasveikti, ir vaikas dar nebuvo sustiprėjęs. Į tarnybą kasdien turėjau šešis kilometrus vaikščioti, nes arčiau buto mums

nedavė. Norint persikelti iš vieno buto į kitą, taip lygiai, kaip ir norint pereiti iš vienos tarnybos į kitą, reikia labai daug įvairių prašymų paduoti ir turėti labai stiprius pečius. Vaiko aš nenorėjau atiduoti į prieglaudą, nes prieglaudose auginamų savo vaikų tėvai dažniausiai nebepamato. Tai, kaip jūs manote, ką turėjau daryti? Nagi kasdien nešiojau jį su savim į pašto įstaigą. Ten dirbau ir savo kūdikį penėjau. Ar tamsta gali sau įsivaizduoti, koks buvo man vargas? Žinoma, galėjau padaryti taip pat paprastai, kaip kitos mano draugės tarnautojos — atiduoti vaiką į prieglaudą, bet aš negalėjau skirtis su savo vaiku.

Jauna šviesiaplaukė moteriškė, bepasakodama išgyventus vargus dėl savo dukrelės, kurią ji dabar, pasakodama, ant rankų laikė, net apsiverkė. Dabar jos mylimoji dukrelė galėjo būti maždaug poros metų amžiaus.

— Pasakykit jūs man, kur jūsų seniai yra, kurie visiškai jau nebegali dirbti? — paklausiau mano pakeleivę.

— Pas mus kiekvieno žmogaus senatvė labai gerai aprūpinta, — atsakė man, ironiškai šypsodamasis, iki šiol tylėjęs Minsko metalo fabriko meisteris lokalininkas (lokalščik), matyti, džiovininkas, nes labai liesas, pageltęs ir nuolat uždusdamas kosįs. — Nebegalį darbo dirbti seniai tuojau gabenami į senelių prieglaudą. Jie ten gauna gerą maistą ir visus patogumus. Bet tamsta, būdamas Minske, užsik į senelių prieglaudą, jei ji

dar nesugriauta. Jei tamsta tenai rasi tris keturius senius, tai, galima sakyti, labai daug. Toje senelių prieglaudoje jie yra pro vienas duris įvedami, o jau kitą dieną pro kitas duris išnešami. Visi mūsų seniai tai labai gerai žino, užtat, kol jie kvapo turi, dirba iki nugriūva. Socialinis aprūpinimas sovietuose labai geras, paremtas taisykle: kas nedirba, tas ir nevalgo!

— O kaip pas jus elgiamasi su ligoniais?

— Su ligoniais ta pati istorija. Gydymas ir ligoninės pas mus nemokamos. Namuose niekas negydo, nes nėra, kas galėtų gydyti. Kad ir yra kur koks gydytojas, tai vaistų negausi. O dažniausiai apžiūrėjęs gydytojas parašys paprasčiausią receptą, kad esi simulantas arba „sabotažnikas“. Todėl pas mus niekas ir nenori turėti jokio reikalo su mūsų gydytojais.

— Dabar pasakykit man, kas gi, jūsų manymu, čia kaltas ir kas faktiškai tą didžiulę Rusiją taip valdo?

— Tur būt, jūs, Joan Jakovlevič, norėjęt paklausti, ne kas Rusiją valdo, bet kas ją smaugia ir negailestingai žudo? — įsimaišė ponja Felerienė. — Į tą klausimą mes labai trumpai ir aiškiai galime jums atsakyti: žydų ir enkavedistų gauja!

Pavakarieniavę sugulėme. Man, kaip svečiui iš Lietuvos, lovoje paklojo patalą. Visi kiti, pasitiesę šiokių tokių skarmalų, sugulė ant grindų. Nakties metu miestelyje kilo nepaprastas sumišimas, nes čia pat pasigirdo baisūs bombų sprogi-

nėjimai, kad visi langai ir sienos drebėjo. Nežinia, kas ten sproginėjo, tik žmonės manė, kad bolševikų bombonešiai buvo atskridę, todėl, vaikus pagriebę, bėgo iš namų. Ponia Felerienė taip išsinnervino, kad po to nė kiek nebegalėjo miegoti.

Saulei patekėjus, pagėrę arbatos, atsisveikinę su vaišingąja šeimininke ir visais kitais, išėjau drauge su ponia Feleriene. Tą dieną mūsų kelionė buvo gana sunki, nes buvo karšta diena. Nosį vėrė lavonų dvokimas, buvo jų pilna čia vienoj, čia kitoj kelio pusėj. Plento pakraščiais grįžtančių pabėgėlių daugybės, o patsai plentas užimtas važiuojančių vokiečių motorizuotų dalinių ir daugybės į Minską varomų belaisvių.

VIS ARČIAU IR ARČIAU PRIE TĖVYNĖS

Saulei leidžiantis, pasiekėme ir Minsko priemiestį, vojennyj gorodok. Prie pat Minsko atsisveikinęs su ponia Feleriene, pasukau į Budilovo kolchozą, nes iš Červenės turėjau Virgeičuko laišką sustoti pas jo gimines ir pranešti jiems, kad ir jis su šeima greit grįšias į Minską. Čia aš buvau labai gerai priimtas ir apnakvindintas. Budilovo kolchoze praleidau ištisas dvi paras, nes po tokios vargingos ir nemalonios kelionės būtinai turėjau ilgiau pailsėti. Juo labiau, kad Budilovo malonūs kolchozininkai vaišino mane kuo galėdami ir ką tik turėdami. Viršum kolchozo medinių vartų prie plento, kur, vykdamis iš Minsko į Červenę,

matėme penkiakampę, bolševikų žvaigždę, dabar buvo pritvirtinta p didelis gražus medinis haken-

kreuzas. Iš čia kaip ant delno buvo matyti visas sugriautas, nors ir dūmuose paskendęs, Minskas.

Kitą dieną apie pavakarį atvyko iš Červenės ir mano draugai: daktaras M., Jonušas M. ir gimnazistas Jonas Z., kuriuos Budilovo kolchozininkai taip pat labai maloniai priėmė ir vaišino. Kolchozininkai papiovė mums vieną riebiausią kolchozo avį, nes mes juos įtikinom, kad nebėra ko bijoti. Dėl viso ko išdavėm raštelį, jog mes, pabėgę iš bolševikų kaliniai, tą avį suvalgėme, kad jie prieš ką nors, prireiks, turėtų kuo pasiteisinti.

Liepos 9 d. iš ryto nuėjome į Minską, teisingiau, į tą vietą, kur neseniai dar buvo Minskas, ieškoti priemonių namams pasiekti, kurių buvome neapsakomai pasiilgę. Minske, ant kalno, tarp griuvėsių riogsojo nejaukiai išsikišę pastatai: didžiuliai gudų respublikos balti tarybos rūmai, keletas namų Karolio Markso ir Engelso gatvėse ir kadaise buvusi didelė, graži, su dviem bokštais Minsko katedra. Karolio Markso gatvėje buvusiam raudonosios armijos name (DR'oA) radome karo komendantūrą. Komendantas, labai malonus žmogus, gerai rusiškai kalbąs, patarė mums vykti į geležinkelio prekių stotį, o iš ten koku nors kariniu ešalonu važiuoti per Baranovičius į Molodečną, nes tiesiai iš Minsko į Molodečną traukiniai dar nevažinėją.

Liepos 10 d. naktį vienu kariniu traukiniu iš-

važiavome iš Minsko į Baranovičius. Baranovičiuose sužinojome, kad susisiekimu su Molodečnu dar nėra. Čia mums karo komendantas patarė ir naują raštą davė važiuoti per Lietuvos Brastą, Baltstogę ir Gardiną. Nuvažiavę į L. Brastą, sužinojome, kad susisiekimu su Baltstoge ir Gardinu dar nėra, todėl turėjome grįžti atgal į Baranovičius.

Nebebuvo kitos išeities, kaip tik iš Baranovičių eiti pėstiems į Lydą, iš Lydos — į Vilnių.

Liepos 20 d., pavalgę pusryčių, išėjome iš Baranovičių ir patraukėme į Lydą. Tai buvo labai maloni kelionė: gražus plentas, gražios apylinkės ir nepaprastai graži liepos mėnesio gamta. Iš lėto bekeliaudami, labai pasitaisėme. Ant kvepiančio šieno gerai išsimiegoję, saldaus pieno iki sočiai atsigėrę, kasdien žygiuodavome ne daugiau kaip po dvidešimt penkis kilometrus.

Naugarduke, kurio tik pakraščiai buvo sveiki išlikę, pas vieną matininką ir seną gydytoją, ilsėjomės visą parą.

Apie liepos 28 d. atvykome į sugriautą ir išdegtą Lydą su visomis trimis žydų „šiūlėmis“. Likę sveiki stypsoti tik bažnyčia, pilies griuvėsiai, kalėjimas ir gatvės, esančios toliau nuo centro. Geležinkelio stotis ir visa miesto dalis geležinkelio rajone nė kiek nepaliesta. Lydos kalėjimo kalinius, bolševikams bėgant, moterys, kirviais apsiginklavirusios, paleido. Nors jas buvo pradėję enkavedistai kulkosvaidžiais šaudyti, bet tuo mo-

mentu, nepaprastai smarkaus sviedinių sandėlių sproginimo apkurtinti ir išsigandę, enkavedistai, viską pametę, išbėgiojo į visas puses. Tik vieną moterį jiems pavyko užmušti ir porą jų sužeisti.

Liepos mėn. pabaigoje kariniu traukiniu per Molodečną atvažiavome į Vilnių.

Nuėjau į Aušros Vartų koplyčią pasimelsti. Žiūrėdamas į paveikslą, smarkiai susijaudinau, kaip mažas vaikas, motiną atradęs.

Alytuje susitikimas su vaikais taip pat džiaugsmo ašaromis buvo aplaistytas.

Aš grįžau, o jie nebegrižo — juos ten, miške, sušaudė!

ČERVENĖS DANGUM UŽSIKLOJĘ

Perskaičiau Lietuvos kariuomenės pulkininko Jono Petruičio (1891—1943) atsiminimus „Kaip jie mus sušaudė“, išleistus 1942 metais, ir pradėjau eiti knygos pėdsakais.

... 1941 metų birželio 23-osios naktis lietuviškoje „bastilijoje“— Kauno sunkiųjų darbų kalėjime A. Mickevičiaus gatvėje, pačiame miesto centre. Politiniai kaliniai iš ketvirtitojo ir penktojo skyrių su šūkamsais sodinami į automašinas. Kokios aštuonios dešimtys žmonių — inteligentų, Lietuvos kariuomenės karininkų, dvasininkų, ūkininkų, studentų. Pro Jonavą, Ukmergę, Vilnių vežami į Minską.

Archyvuose aptikau gana įdomų pranešimą.

„Lietuvos KP(b) CK pirmajam sekretoriui draugui Sniečkui.

Sutinkamai su Jūsų pareikštu pageidavimu žemiau išdėstau viską, kas man žinoma, apie aplinkybes, kaip per evakuaciją Kauno kalėjime buvo palikti kaliniai, priskirti Lietuvos TSR VSLK tardymo daliai.

Šių metų birželio 22 d. rytą, pasitarę su pavaduotoju draugu Ūsu, pranešėme Lietuvos TSR valstybės saugumo komisarui draugui Gladkovui mūsų samprotavimus dėl būtinybės nedelsiant pradėti tardomųjų kalinų, buvusių VSLK žinioje, evakuaciją iš VRLK kalėjimo Nr. 1. Šiuo klausimu draugas Gladkovas mums pasiūlė kreiptis į jo pavaduotoją draugą Bykovą. Pastarasis savo ruožtu mus siuntė derinti klausimą su draugu Guzevičiumi. Draugės Guzevičius mums pranešė, kad kalėjimo evakuacija pavesta Lietuvos TSR VRLK kalėjimų skyriaus viršininko pavaduotojui draugui Čečevui, ir pasiūlė dėl bendros evakuacijos susisiekti su juo.

Išlaukus dvi valandas, pagaliau pavyko tiesioginiu telefonu pasikalbėti su Vilniuje buvusiu draugu Čečevu, tačiau pastarasis pareiškė, kad jis dėl to yra užklauses Maskvą ir, kol bus gautas atsakymas ir atitinkami nurodymai, jis nieko negali daryti. Į mano pa-

reiškimą, kad viso to negalima atidėlioti ir kad paskui gali būti per vėlu, draugas Cečevas pareiškė, kad dabar jokių potvarkių dėl kalinių išvežimo negali būti.

Visa tai pranešiau draugui Bykovui (liaudies komisaras, draugas Gladkovas tuomet buvo Centro Komitete), atkakliai prašydamas įsikišti į šį reikalą ir jį pajudinti iš mirties taško. Be to, aš pasiūliau, kad tokiu atveju, jeigu kalinių nebus įmanoma evakuoti, labiausiai pavojingus atskirti ir, prieš atsitraukiant, sušaudyti. Tokių mano apskaičiavimu, buvo apie 400 žmonių. Tačiau draugas Bykovas jokių nurodymų man nedavė.

E. Rozauskas, Lietuvos TSR VSLK tardymo dalies viršininkas. 1941 m. rugsėjo 7 d."

Atkreipkite dėmesį: rugsėjo 7-oji — nuo žudynių Červenėje jau praėjo 73 dienos, ir 34 metų „revoliucinio judėjimo Lietuvoje dalyvis“, kilęs iš Kijevo, dar tik rašo laišką LKP CK sekretoriui Antanui Sniečkui! Šiandien šis žmogus iškyla man kaip vaiduoklis, apsigobęs juoda krauju permirkusia skraiste. Už vidutinio ūgio vyriškio pečių (šitoki jį prisimena buvęs garsus bėgikas Alfonsas Vietrinas, pas kurį Panemunėje 1945 metų vasarą per kratą Eusiejus Rozauskas dar pasirodė ir kaip „kolekcionierius“, negražinamai pasiėmęs šeiminko „niekučius“, parsivežtus iš užsienyje vykusių sportinių varžybų) slėpėsi nuožmus lietuviškai kalbantįs enkavedistas. Areštuotas Alfonsas Vietrinas po dviejų dienų buvo paleistas, o jo svainis Mikas Garmus, vos baigęs Kauno Vytauto Didžiojo universiteto medicinos fakulteto pirmą kursą, išvyko dešimčiai metų „turistinėn kelionėn“ po Stalino lagerius, ilgiausiai apsidodamas Vorkutoje.

O dabar žodis — septyniasdešimtmečiui šiauliečiui gydytojui M. Garmui: „Berods, apie 1949-uosius lietuvių „stovykloje“ pasklido neįtikėtina žinia: „Vorkutoje — Rozauskas!“ Dėl to aidėjo visi mūsiškiai barakai. Pats savo akimis aš jo nemačiau. Ir negalėjau matyti, nes jis zonoje pasišvaistė tik kelias dienas: bemat buvo perkeltas už zonos, nes daug kas norėjo su juo

„pasikalbėti". Ėjo žinia, jog Rozauskas buvęs nuteistas dešimčiai metų „za prevyšeniye vlasti". Aš išėjau į laisvę 1956-aisiais — tik šešiais mėnesiais pirma laiko. O jis, atrodo, anksčiau..."

Kuo gi pats E. Rozauskas nusikalto Tarybų valdžiai, rodos, taip uoliai jai tarnaudamas? Pokalbyje su manim Povilas Staras, buvęs Partijos istorijos instituto prie LKP CK mokslinis bendradarbis, prasiitarė: „Berods, Eusiejus Rozauskas persistengė, suiminėdamaš žmones...". P. Štaras patarė man bent pavartyti du solidžius „Minties" leidyklos 1965 ir 1973 m. išleistus tomus „Masinės žudynės Lietuvoje".

Taigi E. Rozauskas kartu su Boleslovu Baranausku (mirė 1975 metais), buvusiu prieškariniu Lietuvos TSR saugumo liaudies komisaro, t. y. Gladkovo, pavaduotoju, redagavo šias knygas. Ir dar: E. Rozauskui šešiasdešimtmečio proga suteikiamas Lietuvos TSR nusielpniusio kultūros švietimo darbuotojo vardas! Įžengė stalinistiniu batu į lietuviškosios tarybinės enciklopedijos devintojo tomo (1982 m.) 505 puslapį, kur parašyta, jog 1960—1973 metais jis — Archyvų valdybos prie LTSR Ministrų Tarybos viršininkas. Ak, nardė didžiulė dantinga lydeka, įleista į drumstą vandenį! Kokios buvo puikios galimybės nuslėpti savo kruvinus darbus! Mano sudarytoje E. Rozausko dosjė yra dokumentas, pažymėtas 1940 m. liepos 24 d. data, Nr. 40(07)24-1, adresuotas Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo viršininkui. Būsimos knygos „Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje 1940—1941 m." ir kitų autorius (jau kaip valstybės saugumo departamento kvotų skyriaus viršininkas) „susirūpinęs" rašo: „Siunčiu Tamstai pavestan kalėjiman žemiau surašytus asmenis, kuriuos prašau laikyti mano žinioje iki atskiros paliepimo". Tame sąraše (jį pirmiausia paskelbė 1952 m. „Lietuvių archyvas" Bruklinyne, JAV) — 31 lietuvių pavardė. Bent dešimt jų — 9-ojo Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pulko jaunų kareivių. Koks jų ir kitų suimtųjų likimas? Tikiu, Istorija, braudamasi per dabartinių sovietinių saugumiečių saugomus archyvus, atskleis ir jų paslaptį.

Pradėjau ieškoti Eusiejaus Rozausko, kuris, būdamas cituoto dokumento autorius, dar neturėtų būti praradęs atminties. Tačiau mano nesėkmė, sakyčiau, buvo dėsninga. . .

Vilnius, Algirdo gatvė, Nr. 18—2, gražus sostinės kampelis. Puikus butas seno namo antrame aukšte. Taip, iki 1983 metų čia ilgą laiką gyveno E. Rozauskas. Šitaip man paaiškino naujoji buto šeimininkė, jauna moteris, dar neseniai buvusi maskvietė. Ji išsikeitė kambarį šalies sostinėje į vilniškį butą. „Neturiu supratimo, koks dabartinis Rozausko adresas. Girdėjau, jog jis keitėsi butu...“, — išgirdau atsakymą.

Tokie žmonės sugeba mėtyti pėdas. Tad kas man parodys archyvą, kur galėtų būti nusipelniusio kultūros švietimo darbuotojo E. Rozausko, vos ne pusantro dešimtmečio tvarkiusio Lietuvos archyvus, byla? Tačiau nesiruošiu ieškoti šio žmogaus Rozausko pavarde. Maskva jį jau priglobė.

Šitokia įžanga į Červenės tragediją. Bet kur gyvi liudininkai? Imk dabar ir koneveik save, kodėl prieš kokius šešerius ar septynerius metus kokia nors dingstimi nebuvai atsidūręs Višakio Rūdoje? O 1989 metų vasario septintosios pvakare su pagyvenusiu suvalkiečiu prie Višakio intako Judrės jau tik parymojau kukliose kaimo kapinėse prie Lietuvos kariuomenės savanorio Vinco Marūno (1900—1983) kapo. Negaliu prakalbinti ir vienintelio V. Marūno sūnaus Juozo: mirė prieš šešeris metus Šiauliuose.

Skaitydami J. Petruičio atsiminimus, atkreipkite dėmesį: Vincukas M. („jis manim labai rūpinosi, nes mane pažino mano pulke betarnaudamas. . . atnešė man paskynęs ramunėlių ir metėlių“) — tai vargonininkas V. Marūnas, areštuotas 1940 metais Zapyškyje ir atsidūręs kalėjime A. Mickevičiaus gatvėje.

Kas gi tie lietuviai vyrai, kurie Červenėje išsigelbėjo?

Profesorius Ignas Končius	(1886—1975)
Pulkininkas Jonas Petraitis	(1891—1943)
Pulkininkas Juozas Tumas	(1893—1977)

Pulkininkas Antanas Šova	(g. 1902) J
Pulkininkas Giliaras Urbonas	(g. 1921)
Kapitonas Stasys Jasiunskas	(1907—1945)
Kapitonas Osvaldas Žadvydas	(g. 1903);
Broliai kunigai nuo Jurbarko	
Antanas Petraitis	(1896—1955),
Pranas Petraitis	(1907—1948)
Vargonininkas Vincas	Marūnas (1900—1983)
Tarnautojas Vladas Tuskenis	(1915—1976)
Ūkininkas Kazimieras Grušas	(1911—1967)
Ūkininkas Juozas Viktoravičius	(1911—1944)
Pranas Budrys	
Bronius Ciplis	
Jonas Gabrusevičius	
Vytautas Eidukevičius	
Karolis Bernatavičius	
Antanas Žebrauskas	
Tarnautojas Julius Šatas	
Studentas J. Žičkus	
L. Šeštokaitis	
P. Švelnys	

Tikriausiai Dievo apvaizdos apsaugotų Červenės žuodynų lauke yra ir daugiau. Deja, kol kas dar nežinau kai kurių net pilnų vardų, profesijos, gimimo ir mirties datų, nekalbant jau apie išsamesnius biografijos faktus.

Pastebite: prie dviejų pulkininkų Antano Šovos ir Giliaro Urbono bei kapitono Osvaldo Žadvydo nėra mirties datų. Jie — gyvi istorijos liudininkai, gyvendami anapus Atlanto, regi Lietuvos, už kurios laisvę ir nepriklausomybę kovojo, atgimimą.

Šiek tiek žinių apie Lietuvos kariuomenės generalinio štabo pulkininką A. Šovą. Gimęs Taujėnų valsčiuje, Ukmergės apskrityje, nuo 1915 metų mokėsi „Saulės“ gimnazijoje Kaune, kurios direktorius buvo jo dėdė kunigas. Septyniolikmetis įstojęs į Lietuvos kariuomenę, kovoje su bolševikais pasižymėjo drąsa ir sumanumu. Kautynėse su lenkais prie Giedraičių buvo sužeistas, bet greitai pasveikęs vėl grįžo į frontą. 1927—

1930 metais mokėsi Prahos karo akademijoje, 1936-aisiais paskirtas Mobilizacijos skyriaus viršininku. Lietuvos kariuomenę 1940 metais perorganizavus į 29-ąjį teritorinį korpusą, buvo rikiuotės skyriaus viršininkas. Vėliau iš kariuomenės atleistas, bolševikų suimtas.

Vienas A. Šovos sūnų inžinierius Drąsutis, jau persiritęs per šėštą dešimtį, gyvena Vilniuje. Trečią kartą is lankėsi pas savo tėvą užatlantėje. Kai 1989 m. kovo pabaigoje vėl parvyko, paklausiau: „Ar nesirengia vyresnysis Šova grįžti į Lietuvą?“ „Vasario penktąją paminėjome aštuoniasdešimt septintąjį gimtadienį. O jis, guvus senukas, ir dabar važinėja lengvuoju automobiliu jaukaus Kraunpointo (Crown Point) miestelio Pietų Karolinos valstijoje gatvėmis. Ne, į Lietuvą jau ne-grįš.“

Laimingai pabėgusių iš Červenės sąrašė paminėjau pulkininko G. Urbono pavardę. Daug girdėjau apie šį pavyzdinę Lietuvos kariuomenės karininką. Vardo inicialas buvo spėjamas. Jį patikslinti padėjo laimingas atsitiktinumas.

1989 m. pavasarį Lietuvoje viešėjo Amerikos lietuvių vyrų krepšinio mėgėjų komanda „Vėjas“, kurią lydėjo Kanadoje leidžiamo laikraščio „Tėviškės žiburiai“ bendradarbis Sigitas Krašauskas, 1944-ųjų vasarą pasitraukęs į Vakarus. Apie daug ką kalbėjau su svečiu. Kalba sukosi ir apie Červenę kaip mūsų tautos įskaudulį.

Netikėtai mano pašnekovas pakilo nuo kėdės:

— Jeigu tik atmintis nemeluoja, vienas lietuvis, tą birželį pabėgęs iš Červenės, gyvena netoli Toronto.

S. Krasausko laiškas su „bėglio iš Červenės“ adresu pasiekė mane pernai lapkričio vidury. Parašė ir pats G. Urbonas: gyvas ir sveikas! Anot jo, pasaulyje žinoma apie Červenę, bet tik iš nuogirdų, neteikiama jai ypatingos svarbos. Jis pažymėjo: „Dėl Červenės liudijau USA senatoriaus Kersteno komisijai. Šiuo metu manęs prašė keletas asmenų parašyti apie tą barbarišką įvykį. Bet aš negaliu rašyti, nes neturiu tos ug-nies, dalykas senas. Be to, Petruitis aprašė, o svarbiau-

sia — negaliu visko prisiminti. Yra spragų. Ir aš esu įsitikinęs, kad yra daug svarbiau žinoti, ką patriotai dirba dabar, o ne darė praeityj. Deja, mūsų politinė emigracija jau prieš 25—30 metų virto grynai ekonomine. .. Kova už laisvę pasiliko tik „dekoracijos“ puotoms kelti. Tikiuosi būti Kaune...”

G. Urbonas susirašinėja su kauniečiu sklandytoju ir žurnalistu Vytautu Dovydaičiu, kurio tėvas, Pranas Dovydaitis, žinomas Nepriklausomos Lietuvos valstybės veikėjas ir filosofas (beje, irgi žuvo Sibiro tremtyje 1942 m.). „Riša ta pati gimnazija ir sklandymas. Pastaruoju reikalu darau viską, kad puikūs „Lietuvos“ sklandytuvai rastų rinką čia ir kitur, o Lietuva už užsienio valiutą galėtų pirktis, ko jai labiausiai reikia. Aš esu labai prastas biznierių ir referuoju visą reikalą tiems žmonėms, kurie daro biznio reikalus su Lietuva.”

Giliaras Urbonas išsaugojo jo bute Mickevičiaus g. 26—6 enkavedistų darytos kratos protokolą. Atsiuntė man jo kopiją. 1941-ųjų gegužės 2-osios vidurdienį buvo atėję trys NKVD bendradarbiai: Navickas, Vossylus ir Klipaitė. Po kratos jie palydėjo jį į kalėjimą.

Červenėje išsigelbėjusių sąrašė yra kaunietis Vladas Tuskenis. Paaiškėjo nenusimenančio ir stotingo Vlado (taip J. Petruičio knygoje apibūdinamas praturtėjęs Kauno darbininkas V. Tuskenis) likimas. Jo žmona Natalija, gyvenanti Kaune, Gvardiečių gatvėje, mena: „Nei jis koks politikas, nei koks turtuolis. Matyt, jam buvo lemta mirti savo namuose. Tada mes gyvenome Žaliakalnyje. Bet vis dėlto gyvenimas mano vyrui įkando: dirbdamas „Elektros“ gamykloje, patyrė tokią gamybinę traumą, jog teko amputuoti koją...”

O dabar jūsų dėmesiui — nedidelis rašinys, apvestas gedulo rėmeliais. Jis paimtas iš JAV lietuvių laikraščio „Draugas”.

„Mirė prof. Ign. Končius

Putnam, Conn.— Vasario 19 d. Putname (Konektikuto valstijoje), mirė a. a. prof. Ignas Končius, žinomas fizikas, visuomenės veikėjas, kraštotyrininkas. Mirė su-

laukęs 88 metų amžiaus. Velionis buvo gimęs 1886. VII.31 Purvaičių k., Žarėnų valsčiuje.

1903 m. baigė Palangos progimnaziją, vėliau Liepos gimnaziją, o 1913 m.— fizikos-matematikos mokslus ir kurį laiką mokytojavo Palangoje, vėliau Estijoje ir Rusijoje. 1921 m. grįžo į Lietuvą ir įsijungė į krašto atkūrimo darbą. Buvo docentas Žemės ūkio akademijos Dotnuvoje, nuo 1926 m. Kauno universiteto docentas ir profesorius, 1939—1940 m. Vilniaus universiteto valdytojas.

Lietuviškoje veikloje bei kraštotyroje reiškėsi nuo jaunystės dienų. Tyrinėjo žemaičių kryžius, koplytėles, senus pastatus, buvo vienas iš Tėviškės muziejaus Kaune sumanytojų ir kūrėjų. Kraštotyros klausimais parašė daugybę raštų.

1941 m. buvo bolševikų areštuotas, kalintas, o karui prasidėjus išvežtas į Minską. Prie Červenės buvo drauge su kitais kaliniais šaudytas, bet išliko gyvas. Vokiečių okupacijos metais buvo Liet. savitarpinės pagalbos vyr. komiteto pirmininkas. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, dirbo lietuviškame švietimo ir labdaros darbe. Nuo 1949 m. persikėlė į Ameriką, ilgesnį laiką gyveno Bostone ir dirbo Tufts universiteto tyrimų laboratorijoje, kol išėjo pensijon. Gyvendamas Vokietijoje ir JAV-bėse, išdrožė apie 500 puikių medžio drožinių.

Prof. Ignas Končius buvo uolus skautų organizacijos, ypatingai akademinės skautijos darbuotojas, Akad. skaučių dr-vės ir korp. VYTIS garbės narys, Akademinio skautų sąjūdžio pirmininkas, vienas iš Vydūno šalpos fondo steigėjų. Paskutiniu metu gyveno Vyskupo Matulaičio namuose Putname, Conn, kur ir mirė, Palaikaispašarvoti Lubino koplyčioje, Bostone. Laidojamas ši šeštadienį.

1975"

Pasiklausykime vieno iš profesoriaus Igno Končiaus keturiu sūnų 76 metų vilniečio ekonomikos mokslų kandidato Algirdo pasakojimo:

„Be manęs dar buvo trys sūnūs. Vienas, Jurgis,—

gydytojas Tytuvėnuose. Anapus vandenyno kiti du: Vytautas ir Liudas, kuris yra jauniausias. Tai jis penkiolikmetis kažkurį birželio pradžios dieną iš linoleumo išpjovė kažką panašaus į „Šalin rusus!“ Atkentėjo tėvas, nesikišęs į politiką. Kauno saugume atsidūrė abu, iš ten — į kalėjimą. Mes gyvenome netoliese, Karo ligoninės gatvėje. Pirmadienio rytą nuėjau prie kalėjimo. Durys atdaros, kai kurie kaliniai vaikštinėja. Kažkas pasakė, kad tėvas su Liudu išvežti. Bet parėjęs brolių jau radau. O tėvas vis negrįžo ir negrįžo. Jis parsirado tiktai liepos pirmoje pusėje. Ir ėmė pasakoti savo nuotykius. Jam labiausiai įsiminė ne kaip iš mirties Červenėje paspruko, o kaip vokiečiai bombardavo Minsko kalėjimą."

O dabar—Červenės aukų rikiuotė. Jų gyvenimo siūlas nutrūko penktąją karo dieną.

Kalbininko Jono Jablonskio sūnus jaunesnysis leitenantas Jonas (g. 1906), Lietuvos ministro pirmininko pavaduotojas Kazys Bizauskas (g. 1892), pulkininkai Balys Giedraitis (g. 1890), Vincas Daudžvardas-Daugvardis (g. 1892), pulkininkas Juozas Šarauskas (g. 1893), Stepas Rusteika, majorai Valdas Opulskis ir J. Špokevičius, dailininkė Vanda Navalinskaitė-Pranckonienė, literatas ir žurnalistas Petras Kupčiūnas (g. 1903), Bronius Bikinas, Vytautas Pėža, Juozas Zdanavičius, gydytojas M-jus. Ne, čia dar ne visi žuvusiųjų vardai. Dar daugelį „bevardžių" gaubia paslaptis.

Gražios Lietuvos kariuomenės karininkų biografijos.

Antai Juozas Šarauskas, kilęs nuo Baisiogalos, baigęs gimnaziją, 1914 metais studijavo geodeziją Kijevo universitete, bet tie mokslai tetruko trumpai — tų pačių metų rudenį buvo pašauktas į caro kariuomenę. Kovose su vokiečiais netoli Gardino buvo sužeistas. Pagijęs sugebėjo baigti Karo mokyklą. 1917 metais buvo Petrapilio lietuvių seimo narys. Vėliau Voroneže ruošė komandas ir kariškus terminus būsimai Lietuvos kariuomenei. 1929—1940 metais — Kariuomenės štabo spaudos ir švietimo skyriaus viršininkas,

Balys Giedraitis 1916 metais Maskvoje baigė karo mokyklą. Aktyviai dalyvavo formuojant lietuvių kariuomenės dalis Rusijoje. 1939—1934 metais ėjo Lietuvos krašto apsaugos ministro pareigas. 1940 metais paskirtas Lietuvos Vidaus reikalų ministerijos generaliniu sekretoriumi. Dalyvavo kovose prieš bolševikus, bermontininkus ir lenkus.

Kuo nusikalto „naujosios santvarkos“ kūrėjams lietuvių kalbos tėvo Jono Jablonskio sūnus Jonas, gimęs Voroneže? Ar ne dėl to, kad baigęs Kauno universitetą, tarnavo Užsienio reikalų ministerijoje? Nuo 1936 metų rudens dirbo diplomatinį darbą Stokholme, vėliau — pirmuoju sekretoriumi Lietuvos pasiuntinybėje Berlyne. Atšauktas į Kauną, dirbo Eltoje.

Lietuvos ministro pirmininko pavaduotojo K. Bizausko nuotrauka vos ne po pusės amžiaus pasirodė pokario metais Respublikos spaudoje, kai viename 1988 metų „Nemuno“ numeryje buvo publikuojami Lietuvos užsienio reikalų ministro Juozo Urbšio atsiminimai. Štai kokia K. Bizausko diplomatinė -biografija: Lietuvos delegacijos generalinis sekretorius 1920 metų derybose su Tarybų Rusija, Lietuvos atstovas Vatikane 1922 metais, diplomatinė tarnyba JAV 1923—1927 metais, Latvijoje — 1927, Didžiojoje Britanijoje — 1929, Olandijoje — 1930 metais. Ir vėliau — ne mažiau svarbūs valstybiniai postai. Rado laiko parengti vadovėlį „Raštijos bei literatūros teorija“.

Skaitant J. Petruičio atsiminimus, ir šiandien nežinia, kodėl nepaminėta nė vieno bendradarbio pavardė, neretai ir vardų — tikrai inicialai. Kas uosčiusį parako, prityrusį 51 metų pulkininką, kuris visą Pirmąjį pasaulinį karą išbuvo Kaukazo fronte, gąsdino paskelbti visą pavardę? Baimė, jog bolševikai kerštaus išlikusiems gyviems ar aukų šeimoms? Be abejo, J. Petruitis, kariškos logikos žmogus, gerai suprato, ką reiškė vokiečių įkarščio atvėsinimas 1941 gruodyje prie Maskvos. Šito negalėjo nusakyti nei pulkininką gerai pažinujusios jo dukterėčios, žinomos meno pasaulyje Aldonair Aurelija Ragauskaitės. Net pagaliau sūnus. . . My-

colas Mikuževičius, vienos Kauno profesinės mokyklos ilgametis direktorius, 54 metų inžinierius. Nuo pokario dienų šis žmogus ir trejais metais vyresnė jo sesuo Reda Gaigalienė gyvena svetima pavarde. Kad J. Petraičio vaikų ateitis nepašiuptų nuo Sibiro šaltumo, abu išūnijo dėdė Vincas Mikuževičius.

Mykolo brolis Justas mirė Gruzijoje 1987 metais. Nors ir pakeista pavarde Petraitis (pakeista tik viena raidė!), bet ant antkapio Tbilisyje iškalta tikroji. Jis kurį laiką Maskvoje mokėsi su aktoriais Kęstučiu Geniu, Leonardu Zelčiumi (viename kambaryje gyveno) ir kitais — visa gitisiečių karta, tačiau netrukus vedė teatrologę gruzinę Tinatin, išvyko į Gruziją. Gimė trys dukros: Džana, Reda ir Tina. Pirmoji buvo ištėkėjusi už kino režisieriaus M. Kobachidzės. Vaidino jo trumpametražiniame filme „Skėtis“, viename Krokuvos kino festivalyje laimėjusiame pagrindinį prizą. Justas dirbo teatro dailininku, po to — multiplikacinių filmų studijoje. Parvažiavęs į Kauną, keletą metų apipavidalino Mokytojų namų liaudies teatro spektaklius.

Vilnietė Aurelija Ragauskaitė prisimena: „Mes gyvename Aukštojoje Panemunėje. Syki mūsų namuose pasirodė dėdė Jonas Petraitis — su paltu ar miline. Iškart dar neprisėda, o tik žiūri į tėvą. Ima kalbėti. Nusi-meta paltą ar milinę, nusitraukia marškinius, atsuka mums nugarą. Per nugarą plaktas, tai aišku. Tarsi prie pečių būtų prispausta laidynė (taip iš tikro ir buvo). Tamsiai raudona dėmė vietoj violetinė. Kas tokia Červenė — ne mano galvai. Lietuvos kariai mano dėdę labai mylėjo, nes su visais buvo demokratiškas. Mirė Raudonojo kryžiaus ligoninėje Kaune. Duktė Jonė buvo prie jo paskutinę valandą. Diagnozės nežinau — kažkas su plaučiais... Laidotuvės vyko iškilmingai, susirinko minios žmonių. Kai kapinės miesto centre naidino, jo palaikus iškėlė į Eigulių kapines. Tik kur dabar jo kapas, nežinome...”

... Kas toji Červenė?

Važiukite nuo Minsko Mogiliovo link.

Vykau ten šventą dieną. Gal taip geriau. Tam pušyne už šio miestelio, ne ką didesnio už Garliavą, anksčiau vadinto Igumene, ne toks vienišas jautiesi miške su medžiais, stovinčiais be kepurų kaip liudininkai, menančiais tą kraupią naktį. Ieškojau kokio pėdsako — neužgijusios žaizdos medžių liemenyse ar surūdijusios atsitiktinės kulkos.

Argi tiems enkavedistams (gyviems ar mirusiems) gali būti taikoma senatis? Ir ne tik dėl to, kad tikriausiai čia kažkur netoliese palaikai tų, kurie Červenės dangum užsiklojo, Lietuvą apverkdami. ..

Mes jau pravėrėme burną pasakyti karčiai kraupią tiesą. Bet jeigu atsikels visi tūkstančių tūkstančiai nužudytųjų! .. Jie būtinai atsikels: pirmiausia — mūsų gyvoje atmintyje. Paskui jie, sielos broliai ir seserys, apsigyvens poetų giesmėse, likdami mums ir ateinančioms šimtmečiams nepavergiamu skausmo ir vilties simboliu.

Vykime į Červenę birželyj. Juk visa tragedija vyko gražiausią vasaros mėnesį. Neskubėdami nueikime žmogaus patyčių ir mirties kelią — mus lydės kaip šviesa tautiečių atminimas.

Kaunas,
1990 m. Liepos 15 d.

Bronius JURŠĖ

T U R I N Y S

Psł.

I. KALĖJIMAS

Spąstai	3
Saugumo rūmuose	8
Pirmasis tardymas	13
5-ji kamera	16
Karceryje	27
Tardymas su „funke“	38
„Prašau visus mano anksčiau duotus parodymus su- plėšyti...	46
„Reikia mokėti garbingai mirti...“	55
Vis tardymai ir tardymai	62
Pagunda nusižudyti	70
Ieškau būdų gyvenimui palengvinti	74
Pamišėliai	75
Pragiedruliai	77
143-j į kamera	80
Naujieji draugai	89
Gyvenimas už geležinių durų	93
„Nakties paukščiai“	99
Paskutinis su Dunkovu pasimatymas	101
142-ji kamera	103
Kalinių paštas	106
Pavasaris žengia	107
Akistata	110
Tarp naujų draugų	113

94-ji ir jos gyventojai	119
Spiritizmo seansai	126
Karo išvakarėse	131

II. SUŠAUDYMAS

Karas.	134
Vyrai, pasitikėkime Dievo Apvaizda!.	139
Vyrai, ginkimės!.	143
Važiuojame per Lietuvą	148
Už Lietuvos ribų	155
Minsko kalėjime_____	158
Išpažintis bomboms sproginėjant_____	161
Bombų padariniai	164
Dar toliau į rytus.	169
Sušaudymai prasideda	175
Tik vandens... vandens!.	180
Sušaudinėjimai nesiliauja	185
Į Červenę	190
„Geros sriubos" dalijimas.	201
Pabėgimas.	210
Bastymasis po miškus ir pelkynus.	215
Badas varo į kolchozus.	225
Atsiskiriu su nelaimės draugais.	232
Kas yra kolchozas?.	238
Einu pas vokiečius.	241
Grižtu atgal.	248
Mokytoja apie sovietų gyvenimą	251
Vis arčiau ir arčiau prie tėvynės.	258

Pasirašyta spaudai 1990.10.25. Popierius spaudos Nr. 1. Spauda ofsetinė.
10 sp. 1. Užsakymo Nr. 1090. SL 130. Tiražas 50 000 egz. Kaina 2 rb.
„Periodikos“ laikraščių ir žurnalų susivienijimas, 232671, Vilnius.
T. Vrublevskio 6. Spausdino „Aušros“ spaustuvė, 233000 Kaunas,
Vytauto pr. 23.